

МАЛА КОРАНЫА МАЛА КОПАНЯ

Micromonografie
Коротка монографія
Mini-Monograph
Kismonográfia

МАЛА КОРАНЫА МАЛА КОПАНЫА

Acest material este publicat în cadrul proiectului „Moștenirea culturală ca potențial de dezvoltare transfrontalieră”, derulat de către Muzeul Județean Satu Mare, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene prin Programul Phare CBC 2006, Ro 2006/018-449.01.02

Coordonator: Ciubotă Viorel, manager proiect

© Muzeul Județean Satu Mare

Publicația sau părți ale acesteia pot fi reproduse numai cu permisiunea autorilor.

Publicat la Satu Mare, august 2009

Editor: Muzeul Județean Satu Mare

Adresa: Satu Mare, B-dul Vasile Lucaciu 21, Telefon: 00-40-261-737-526,

Fax: 00-40-261-768-761,

E-mail: muzeusm@gmail.com, Web: www.muzeusm.ro

„Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.”

Linkuri mai importante despre Uniunea Europeană

Comisia Europeană

<http://ec.europa.eu>

Comisia Europeană – Directoratul General pentru

Extindere – Programul PHARE

http://ec.europa.eu/enlargement/financial_assistance/phare/index_en.htm

Comisia Europeană – Directoratul General pentru

Politica Regională

http://ec.europa.eu/regional_policy

Comisia Europeană – Directoratul General pentru

Afaceri economice și financiare:

http://ec.europa.eu/comm/economy_finance

Consiliul Uniunii Europene

<http://www.consilium.europa.eu>

Parlamentul European

<http://www.europarl.europa.eu>

Curtea Europeană de Justiție

<http://curia.europa.eu>

Curtea Europeană de Conturi

<http://eca.europa.eu>

Comitetul Economic și Social

<http://eesc.europa.eu>

Comitetul Regiunilor

<http://cor.europa.eu>

Banca Centrală Europeană

<http://www.ecb.int>

Banca Europeană de Investiții

<http://eib.eu.int>

Reprezentanța Comisiei Europene în România

http://ec.europa.eu/romania/index_ro.htm

Misiunea Permanentă a României pe lângă Uniunea Europeană

<http://ue.mae.ro>

Centrul Român de Informare de la Bruxelles

<http://www.roinfocentre.be>

Uniunea Europeană în lume:

<http://ec.europa.eu/comm/world>

Vyacheslav Kotigorosko / Вячеслав Котигорошко

МАЛА КОРАНЫА
МАЛА КОПАНЯ

Coordonator proiect: dr. Viorel Ciubotă

Traduceri text:

Horvat Liuba (limba ucraineană)

Kocsis Ágnes (limba maghiară)

Costin Adriana (limba engleză)

Foto: Vyacheslav Kotigorosko

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KOTIGOROSKO, VYACHESLAV

Mala Kopanya / Vyacheslav Kotigorosko ; coord.:

Ciubotă Viorel. - Satu-Mare : Editura Muzeului

Sătmărean, 2009

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-1843-32-2

I. Ciubotă, Viorel (coord.)

908(477 Mala Kopanya)

Tipărit la Tipografia Informația Zilei

Această lucrare este dedicată celui mai mare centru al civilizației dace clasice (sec. I î.e. - I e.n.) din regiunea Tisei Superioare – complexul arheologic de la Mala Kopanya (oraș, cimitir).

Sunt prezentate din punct de vedere științific principalele rezultate obținute în urma a 32 de ani de săpături arheologice.

Informațiile obținute în timpul săpăturilor arheologice, aplicarea metodelor natural-științifice de studiu și analiza materialelor descoperite, au permis evidențierea activităților desfășurate în cetate și a numeroase aspecte referitoare la viața locuitorilor săi. Totodată studiul centrului politic de la Mala Kopanya oferă date relevante pentru reconstituirea situației etnopolitice a regiunii Tisei Superioare la începutul erei creștine.

Пропонована робота присвячена найбільшому центру дакійської культури у Верхньому Потиссі I ст. до н.е. – I ст. н.е. – Малокопанському комплексу (городище, могильник). У науковій формі подаються основні результати розкопок пам'ятки, яка досліджується 32 роки.

Дані, отримані в ході археологічних пошуків, залучення природничо-наукових методів вивчення і аналогії, дозволяють не тільки розкрити багатогранну життєдіяльність мешканців городища, але і реконструювати етнополітичну ситуацію регіона зламу нашої ери.

Introducere

Perioada cuprinsă între sec. I î.e.n - I e.n. este considerată perioada cu cea mai mare dezvoltare a culturii dacice în arealul Carpatic. Această perioadă se caracterizează prin expansiunea Romei în regiunile Dunării de Jos și a Dunării Mijlocii, înființarea de noi comunități etnoculturale, schimbarea hărții etno-politice a Bazinului Carpatic și, în primul rând, formarea statului dacic. Toate aceste evenimente importante, au avut o influență directă asupra istoriei populației din Regiunea Tisei Superioare, nu numai în perioada de trecere în era noastră ci și asupra întregii perioade romane.

Pe baza datelor privind evenimentele istorice și a indicatorilor cronologici, aproximativ în anii 60 î.Hr., după înfrângerea celților din Regiunea Dunării Mijlocii a avut loc o expansiune a dacilor în Regiunea Tisei Superioare. Au fost înfrânți celții și au fost cucerite și înglobate teritorii ocupate de aceștia și de diferite triburi înrudite. În zona Tisei Superioare, atacul de bază a fost lansat asupra oppidumului de la Galish-Lovachka. Dovadă a încetării bruște a activității centrului de putere celtic sunt sutele de unelte, arme, bijuterii

descoperite, pe care locuitorii oppidumului nu au reușit să le îngroape sau să le salveze.

Cea mai mare parte a populației din Regiunea Tisei Superioare la începutul erei noastre trăia în așezări deschise în zona de câmpie. Câteva sate erau situate în munți și la poalele munților. Condițiile de mediu din zonele de munte sugerează faptul că activitatea economică de bază în aceste așezări a fost creșterea animalelor. Așezările din zonele de câmpie, cu suprafețe de 1 - 2 hectare, erau amplasate de-a lungul unor râuri mici și în lungul cursurilor de apă și erau înconjugate de pășuni și terenuri fertile. (Kotigorosko 2008, p. 168).

O parte a populației din regiunea Tisei Superioare locuia în așezări fortificate/ cetăți, care au fost construite odată cu dezvoltarea culturii dacice: Zemplin (Slovacia), Mala Kopanya, Solotvino - Cetate, Biserica Albă (Ucraina) și Oncești-Cetățuie (România) (fig. 1). Aceste monumente se pot data în faza târzie ale epocii Latene și în fazele de început al epocii romane. Ele oferă deseori indicii pentru rezolvarea problemelor importante ale istoriei etno-politice a zonei de nord-est al bazinului Carpato-Dunărean. În plus, materialele descoperite în cetăți oferă indicii pentru stabilirea relațiilor și influențelor reciproce între

populațiile din Regiunea Tisei Superioare în ultimele secole î.Hr., și de asemenea pentru cercetarea procesului formării culturii materiale din epoca romană.

1. Cercetarea așezării

Cea mai mare și cea mai puternică așezare fortificată din regiune a fost cetatea de la Mala Kopanya, descoperită și pusă în circuitul științific de arheologul amator local - I. Mihálik (Mihálik 1893, p. 410-418). Potrivit opiniei omului de știință român G. Bichir ea poate fi identificată cu Setidava lui Ptolomeu (Bichir 1996, p. 191).

Monumentul este situat pe munte (pe creasta vulcanică a raionului Hust-Rokosovo), pe malul drept al râului Tisa (fig. 2). Înălțimea platformei cetății de la nivelul apei este de 85 m. Stâncile abrupte ale muntelui oferă o protecție în partea de est, sud și sud-vest. Poalele estice sunt spălate de Tisa, partea de sud și sud-vest sunt mai domoale. Solul din câmpia de lângă cetate conține mult pietriș. Ținând cont de nivelul ridicat al Tisei, acum două mii de ani în urmă, și de structura solului, este foarte posibil ca râul din partea de sud-vest ajungea până la poalele muntelui, oferind o

protecție naturală din acest sens (fig. 3).

Suprafața totală a cetății este de 5 hectare. Ea ocupă ambele platouri ale muntelui de la nord la sud. Pentru apărare a fost construit un sistem format din patru valuri de pământ. Primul val, cel principal, apără sudul platoului, trece pe marginile stâncilor abrupte. Pantele muntelui sunt întrerupte de mai multe terasamente construite din pământul luat din apropiere, care conține un număr semnificativ de descoperiri arheologice. Înălțimea terasamentelor este de 0,4 - 2,2 m, lățimea de 3,5 - 20 m. Intrarea centrală este foarte bine fortificată. Valul se compunea din straturi de pământ amestecat cu pietriș, pietre și era placat cu plăci de andezit. Sistemul a fost consolidat pe ambele părți cu o palisadă. Un val suplimentar a fost construit pentru a apăra panta de est a muntelui (cu înălțime de până la 4 m).

Cea mai impresionantă a fost partea nordică a așezării care se unea cu șaua, unde înălțimea crestei era de 15 - 20 m. Pentru o apărare mai sigură, în partea nordică a muntelui au fost construite două valuri suplimentare care formau o barieră deosebit de întărită. Ele se întind sub formă de două linii arcuite la o distanță de 60 m.

În partea de est valurile ajung la pante, iar la vest

converg în apropierea drumului care merge pe pantă. Înălțimea valurilor este de 1 – 1,7 m, iar lățimea la bază ajunge la 8 – 10,2 m. Valurile au fost construite din lut galben cu pietriș și conțin fragmente de ceramică dacică. Zona dintre șa și valul III (cetatea mică) nu conține straturi de cultură, ceea ce indică o utilizare doar cu scop de apărare nu și pentru locuire. Șanțul are o adâncime de 1,5 m (Kotigorsko 2008, p. 174-177.).

În nord-estul periferiei cetății (locul numit Chellenyța) a fost descoperit un sistem de 7 valuri. Ele apărau trecătoarea din partea crestei vulcanice Hust-Rokosovo, adică drumul de acces spre așezarea fortificată (desen. 3).

Putem să constatăm că principalul sistem de fortificație al cetății a fost valul de pământ amestecat cu pietre, care a fost întărit de palisadă având gropi de stâlpi ce ajungeau la adâncimi de până la 1,1 m. Apărarea s-a întărit în mod semnificativ odată cu bararea pantelor și realizarea unor pante abrupte pe părțile exterioare ale teraselor artificiale (părțile de vest și de est). Sistemul de construcție al valurilor încă nu a fost studiat până în detaliu. Având în vedere analogiile, foarte probabil că valurile au avut porți de lemn masiv și au fost segmentate cu turnuri ca și în cazul

cetăților din Transilvania (Antonescu 1984, fig. 62; 70).

Amplasarea cetății pe principala rută a regiunii și caracterul construcțiilor de apărare duce la concluzia că fortificările se făceau conform unui plan bine stabilit, în funcție de necesitatea strategică a terenului.

În cursul cercetării cetății, începând din 1977, au fost descoperite o serie de construcții având funcționalități diferite. În urma săpăturilor sistematice, pe 38 de suprafețe cercetate, cu o suprafață totală de 2,3 ha. au fost descoperite 41 de locuințe, 107 de alte construcții, 37 de vetre amplasate în afara locuințelor, cuptoare, sute de gropi de stâlpi și cu caracter gospodăresc. (Kotigorsko 1989; 2008, p. 178-190; Kotigorsko, Prohnenko, 2007, p. 179; Kotigorsko, Prohnenko, Ciubota 2008, p. 131).

Cercetarea monumentului dovedește locuirea cetății de o populație numeroasă. În acest sens pledează stratul puternic de cultură care se găsește pe întreaga sa suprafață (până la o grosime de 3,8 m) și numărul mare de clădiri. Dispunerea clădirilor s-a făcut în funcție de relieful terenului fiind realizate terasări artificiale (mai ales pe panta estică). Alături de locuințe se aflau construcții

anexe (beciuri, gropi de gunoi sau de depozitare), și instalații de producție.

Locuințele erau de două tipuri: de suprafață, cu pereții sprijiniți de stâlpi, cu podelele adâncite în sol și cu pereții din bârne ieșiți în afara părții adâncite în sol. Primul tip de locuință are formă dreptunghiulară, cu mărimea de 15-44,2 m². Pe perimetrul locuințelor se găseau 8-13 gropi de stâlpi, o parte a acestora fiind întărite de pietre. Partea centrală a locuințelor era adâncită de obicei în sol (0,1-0,2 m). Locuințele aveau o vatră ovală sau circulară în plan și sub formă de lentilă în profil. De cele mai multe ori vatra era înconjurată cu pietre mici și lespezi. Pereții locuințelor erau probabil întăriți cu scânduri. Acest lucru este indicat de lipsa chirpiciului, care era utilizat în construirea construcțiilor de tip structură de lemn și lut, și de descoperirile frecvente a clemelor de fier și a cârligelor.

O categorie specifică a locuințelor de suprafață o reprezintă absidele, care au dimensiuni de 35,6 la 176 metri pătrați. Pe baza analogiilor din perioada Daciei preromane se poate spune că pereții absidelor se sprijineau pe stâlpii fundației puse în șanțuri și placați de scânduri (fig. 5).

Acoperișul în două ape se sprijinea pe pereți.

Acest sistem l-au avut probabil cele mai multe clădiri din cetate, dar fundațiile păstrate nu ne permit să reconstituim cu siguranță forma acoperișului (Antonescu 1984, p. 19, 28; fig. 25). Cunoscut la Mala Kopanya sunt și absidele cu pereții de tip lut - carcasă care se deosebeau de celelalte nu numai prin construcție, dar și prin inventarul numeros, concentrat în special lângă vatră. Într-una din locuințele cu absidă (locuința nr. 38) în apropiere de vatră a fost descoperit un vas tip berbecuț și un idol din lut (femeie) (foto 2) care permite clasificarea obiectului ca fiind probabil unul de cult.

Celui de-al doilea tip de locuințe îi aparțin 19 clădiri adâncite în sol. În plan au formă dreptunghiulară, cu dimensiuni de 12-23 de metri pătrați. Podeaua a fost adâncită la 0,2-0,4 m în sol. Ca instalație de încălzire a fost utilizată vatra. Pereții locuinței erau din lemn și urcau de lângă zona adâncită a locuinței.

Gama tipologică a vaselor din locuințe este destul de limitată: oale, ulcioare, căni, cupe, vase tip fructieră, cești conice cu mânere, seturi de farfurii și vase pictate.

O mare parte a construcțiilor cercetate în cetate au un caracter gospodăresc și de producție (de

prelucrare, industriale). Dintre acestea 33 sunt construcții de suprafață iar 74 au podeaua adâncită în sol. Scopul principal al acestor clădiri era depozitarea produselor alimentare și a diferitelor obiecte. Aici aveau loc și activitățile gospodărești, cum ar fi măcinarea cerealelor. În clădirea 15 au fost descoperite pietre de la patru mori de mână. În perioadă de vară o parte a clădirilor putea fi folosită ca locuințe.

Locuințele de suprafață se împart în două grupe. Prima grupă din punct de vedere constructiv este aproape identică cu locuințele de suprafață, de care se deosebesc prin lipsa instalațiilor de încălzire și o cantitate mai mică de ceramică. De ea aparțin 16 construcții dreptunghiulare cu o suprafață de 7-11 metri pătrați. Sunt reprezentate în această grupă și construcțiile cu o suprafață mare (de 50 metri pătrați).

În a doua grupă de locuințe de suprafață intră construcțiile cu pereții de tip carcasă-lut bătut. Contururile acestora sunt stabilite după conturul lăsat de moloz, care acoperea suprafețe de la 16 la 18 metri pătrați. Construcțiile adâncite cu dimensiuni între 6-20 metri pătrați au avut o adâncime de 0,6 metri și forme ovale sau amorfe. O altă grupă este formată din clădirile legate de

activitatea meșteșugărească de la Mala Kopanya. În primul rând acestea sunt construcții alungite, cu forme amorfe neregulate cu o lungime de 6,4 – 21,2 m, cu o lățime de 0,6 - 2 metri. Podeaua, de obicei inegală, a fost surprinsă la o adâncime de 0,2 – 0,8 m. Este caracteristică prezența instalațiilor de foc, sub formă de cuptoare, împrejmuite de pietre mari de andezit. Resturile de fier demonstrează legătura acestora cu metalurgia. Foarte probabil că aici se efectuau primele secvențe tehnologice pentru prelucrarea fierului, care era folosit mai departe în atelierele de fierărie.

Atelierul de fierărie descoperit era o construcție de suprafață, de tip structură de lemn cu pereții din lut bătut. Dimensiunile au fost de 8 x 3,14 m.

Partea centrală a atelierului era ocupată de un furnal oval (1,5 x 1 m), împrejmuit de pietre mari. Funcționalitatea atelierului este indicată de un set de instrumente de fierărie: clești, dălți, perforatoare (fig. 5) (Kotigorosko 1989 a).

Concluzia noastră este confirmată de analiza resturilor de fier, efectuată de arheologii slovaci specializați în metalurgie (Košice, prof. L. Mihok). (Fecková, Mihok, Kotigorosko 2007, p.101-110). O grupă separată o constituie construcțiile legate de confecționarea bijuteriilor. În urma analizei

spectrale a resturilor și a lutului ars din trei ateliere au fost descoperite resturi de cupru, bronz, argint și aur (Institutul de fizică, Leningrad, 1986).

Un atelier unicat, nu numai din regiune ci și din întreaga lume barbară din arealul Carpato-Dunărean, este atelierul de prelucrare a sticlei (Kotigorosko 1995, p.79; fig.40-41).

Nu departe de locuințe și clădiri se găseau gropile de provizii și vetrele. Gropile au avut diferite forme, cele mai multe erau ovale sau circulare, cu un diametru de 2 m și o adâncime de 0,3 - 0,5 m.

Numărul mare de vase ceramice descoperite la Mala Kopanya ne obligă să presupunem că în cetate existau ateliere de producție a acestora. Cu toate acestea, până în prezent nu au fost descoperite. Excepție pentru cetățile din regiunea Tisei Superioare este cuptorul de olar de la cetatea de la Zemplin (Benadik 1965, p. 72, fig. 5).

Însumând concluziile analizei construcțiilor destinate locuirii și a celor de producție, putem să afirmăm că pe teritoriul cetății au fost construite atât locuințe de suprafață, cât și cu podeaua adâncită în sol.

Cercetarea așezărilor mai timpurii decât cetatea de la Mala Kopanya, care aparțin de monumentele

culturii Kustanovițe, permit comparații între modul de construcție a locuințelor. Un element nou întâlnit la Mala Kopanya sunt cuptoarele de piatră, care nu erau cunoscute în Regiunea Tisei Superioare în așezările din epoca Latène. Apariția lor se datorează, probabil, în primul rând nevoilor de producție industrială și de posibilități de extragere a andezitului care este un excelent material pentru construcții. Specifice dacilor sunt clădirile în formă de absidă cu pereți sprijiniți de stâlpi verticali, căptușiți cu scânduri.

Pe parcursul cercetării cetății a fost descoperită o cantitate semnificativă de material ce reflectă diferitele sfere ale activității locuitorilor. Potrivit funcționalității sale, materialul este împărțit în mai multe categorii principale. Cele mai răspândite descoperiri sunt vasele din ceramică. Eșantionul de la Mala Kopanya, care ar putea servi ca un punct de reper pentru a caracteriza ceramica dacică din întreaga Regiune a Tisei Superioare, se compune din sute de mii de fragmente și sute de vase restaurate. Spre deosebire de ceramica așezărilor mai timpurii vasele culturii dacice se caracterizează prin varietatea tehnicilor, stilurilor, formelor și a motivelor ornamentale (Kotigorosko 2004).

Ceramica este reprezentată de vase de bucătărie

(subgrupul A) și de masă (subgrupul B). Gama vaselor de bucătărie include oale, cupe conice, vase miniaturale, strecurători, tigăi și căni. Majoritatea acestora sunt ornamentate cu diferite decoruri plastice și figuri (des. 6, foto. 3, 5).

Serviciile de masă în comparație cu cele de bucătărie, au forme mai variate. Suprafața este acoperită cu angobă negricioasă, uneori maro, care îmbunătățește aspectul estetic și întărește structura vaselor. Formele de bază sunt fructierele, cupele, bolurile, oalele, capacele și ulcioarele (des. 7, fig. 6-8). Ceramica vaselor pentru băut se caracterizează printr-o prelucrare mai fină a lutului.

Din punct de vedere al funcționalității vasele se împart în servicii de masă sau vase de lux (subgrupa A, B, C) și vase pentru depozitarea proviziilor (subgrupa D).

În funcție de tehnica de producție a veselei, serviciul de masă este reprezentat de ceramică neornamentată și ceramică pictată. Prima era acoperită cu angobă gri și maro (des. 8, foto 9), iar a doua era pictată cu vopsea albă, roșie sau neagră. (fig. 14 -17, foto 10).

Gama vaselor de bucătărie include fructierele, cupele, bolurile, oalele, capacele și ulcioarele. Răspândirea gamei de vase în mediul geto-dacic

este legată de influența elenistică și celtică (Crișan 1969, p.201).

Vasele destinate depozitării proviziilor (boabe, făină) au fost chiupurile. Au fost vase mari, până la 1 m înălțime cu buza masivă, largă, și au fost larg răspândite în cetățile și așezările dacice (Pârvan 1926, p.587-588).

Un grup mic este reprezentat de ceramica de import, printre care se numără cești deliene și fragmente de amfore din sec. I.e.n. Acestea indică relațiile populației din Regiunea Tisei Superioare cu regiunile de sud ale Daciei. (Kotigorosko 2004, p. 181)

Ceramica de la Mala Kopanya aparține vaselor dacice clasice și corespunde celei de-a treia fază de dezvoltare a acesteia, ce se datează între anii 100 î.e.n.-106 e.n. (Crișan 1969, p.151-153). În cursul analizei formelor ceramice s-a remarcat păstrarea tradițiilor din perioada halstattului tracic. O serie de forme au prototipuri în cultura locală Kustanovițe (sec. VI - IV. î.Hr.) și Latène. Cu toate acestea apar o serie de forme necunoscute în regiune până la venirea dacilor. Acestea sunt cămile conice cu mânere și fructierele, forme clasice dacice (Kotigorosko 2008, des. 56).

Dezvoltarea olăritului în mediul dacic a avut loc

sub influența culturilor europene: cea elenistică și celtică. Influența romană se manifestă în principal în secolul I e.n. În această perioadă a avut loc dezvoltarea contactelor cu Imperiul Roman și diferitele forme ale ceramicii romane au fost preluate de către olarii daci (Kotigorosko 2004, p. 183).

Descoperirile caracteristice legate de meșteșugurile și de producția casnică a populației cetății o reprezintă uneltele (Kotigorosko 1995, p. 89-92). Pe baza funcționalității lor se împart în mai multe grupe. Prima grupă se compune din unelte de fierărie (nicovală, clești, dălți, perforatoare) și de bijutier (linguri de turnat, creuzete, tipare) (fig. 9, foto 11, 13).

Sunt foarte bine reprezentate instrumentele de prelucrare a lemnului: topoarele, teslele, dălțile, scoabele (cârlige), răzuitoare (linguri de tăiat) (fig. 19, foto 14). La fel de diversificată este gama uneltelor agricole: seceri, coase, cuțitele de grădină, foarfeci de tuns lâna. Legate de construcțiile din piatră și prelucrarea pietrei sunt tesla și ciocanul (foto 12, 5) iar o locuință adâncită în sol (construcția 107) este clasificată ca atelier pentru prelucrarea morilor de mână. (Kotigorosko, Prohnenko 2009, des. 2, 8).

Instrumentele de uz casnic și obiectele casnice sunt reprezentate de: râșnițe, călcătoare, pietre de măcinat și cuțite (fig. 15-16).

O grupă separată o formează uneltele legate de prelucrarea pielăriei: călcătoare (pentru îndreptarea cusăturilor făcute din piele), cuțitașe pentru curățarea pielii înainte de prelucrare, lame de piatră și fier pentru croirea pielii, ace (fig. 17). De grădinarit pot fi legate unele foarfeci (Kotigorosko 1995, fig. 46, 28).

A treia grupă importantă este reprezentată de arme. Acestea sunt vârfuri de lance, săgeți, umbouri pentru scut. De echipamentul războinicilor cavaleri sunt legați pintenii și centurile (Kotigorosko 1995, fig. 49, 35-36).

Bijuteriile și accesoriile de îmbrăcăminte sunt foarte variate. Ele au fost confecționate din bronz, argint, fier, sticlă și chihlimbar. Acestea sunt: fibule, catarama, inele, brățări, diferite mărgelile și pandative (fig. 10, foto. 18-19).

Un loc special în seria timpurie a fibulelor de la Mala Kopanya îl ocupă tipul Slovenské Pravno. Exemplarul descoperit a fost confecționat din bronz și se compune din două părți. Arcul întreg, cu secțiune dreptunghiulară, a fost atașat de corp cu ajutorul a două închizători. Pe corpul fibulei

sunt trei proeminente sub formă de bărcuță, iar în afară de acestea, în partea inferioară a primei plăcuțe a corpului există o proeminență sub formă de piaptăn. Închizătoarea masivă, este decorată pe ambele părți cu tăieturi curbate și sub formă de zigzag. Lungimea fibulei este de 11 cm (fig. 20).

Această fibulă reprezintă o descoperire unicat nu numai în cetate, dar și din arealul Carpato-Dunărean. Fibule asemănătoare erau cunoscute în patru locuri de descoperiri în Slovacia de Nord, Polonia de Sud, mai concret pe teritoriul unde sunt răspândite monumentele culturi Puchov.

K. Pieta, în legătură cu descoperirea de la Liptovskiy Mara I, consideră că aceste fibule cel mai probabil aparțin de sfârșitul perioadei Latène mijlociu, dar existența lor ar putea fi datată și în LT D, adică sec. I. e.n. Astfel autorul subliniază faptul că aceste fibule sunt de construcție celtică de proveniență nord-slovacă, dar ornamentica lor este dacică. (Pieta 1982, p. 61; Kotigorosko 2007, p. 41-42).

Stabilirea contactelor cu Imperiul Roman este indicată de fibulele puternic profilate de tip norico-pannonic (Almgren 67-69, 236, 238). Confecționarea acestor fibule în cetate este atestată de descoperirea unei fibule în stare de semifabricat

(fig. 10, fotografii 21-22).

Importuri pot fi considerate de asemenea seturile de centuri de tip norico-pannonic, anumite tipuri de catarama, fragmente din vase din sticlă și din bronz, realizate în atelierele romane.

Printre obiectele cu totul speciale se numără un colier deosebit de frumos, pe care este reprezentată imaginea unei femei. Această bijuterie a fost fabricată într-un atelier din Alexandria în sec. I î.e.n. asemenea unui alt colier din piatră de cristal (fig. 23-24). Potrivit mărturiilor lui Pliniu cel Bătrân, pentru fabricarea de astfel de coliere și mărgelile se foloseau minerale de origine indiană. În categoria obiectelor speciale se poate include o plachetă, în cazul căreia este important de menționat că analogiile pe teritoriul Ucrainei sunt limitate și în principal sunt concentrate în nordul Mării Negre. (Alekseeva 1982, p. 7).

De credințele și practicile magice ale dacilor poate fi legat un mic grup de obiecte din bronz, lut și piatră.. Dintre acestea menționăm un cap de bărbat și imaginea bustului unui bărbat, realizate din bronz. Din argilă sunt confecționate statuete antropomorfe, vase berbecuț, corn de capră sălbatică, pandantiv cu reprezentare falică. Printre reprezentările animaliere menționăm fibula cu un

cap de berbec și o statueta de bronz a unui căluț (des. 11, foto. 25).

Destul de variată este colecția de monede descoperite în cetate, care în mare măsură, determină gradul de dezvoltare economică a populației. Până în prezent au fost descoperite 72 de monede. (Kolnikova, Kotigorosko, 2008, p. 125-134).

Acestea au fost găsite în diferite locuri din cetate și se împart în mai multe grupuri. Primul grup, cel mai semnificativ (46 de exemplare.) îl compun tetradahmele locale dacice de tip Medieșu Aurit. Cel de-al doilea grup include două monede celtice (foto 26). Cel de-al treilea grup este reprezentat de cinci denari romani republicani și patru imitații. Cel de-al patrulea grup este format din patru monede imperiale și o imitație. Al cincilea grup se compune din patru drahme ilirice a orașelor Apollonia și Dirrahium (foto 27).

Douăsprezece monede, datorită stării precare, nu pot fi determinate. Analiza colecției de numismatică de la Mala Kopanya, făcută de către E. Kolnikova, a demonstrat că au fost imitate monede romane, care până în acest moment, cu excepția celor de la cetate, nu sunt cunoscute. O bară de argint și o greutate de cântar atestă prezența

unei monetării (Kolnikova, Kotigorosko, 2008).

2. Descoperirile din cimitir

De complexul cetății aparține un cimitir, situat la 200 m nord-vest de fortificație, la locurile numite Chellenyța și Seredniy Hrunok care reprezintă două vârfuri muntoase ale crestei vulcanice Rokosovo Hust (Fig. 3). În perioada 2007-2008, în locul numit Chellenyța (suprafața de 1800 mp), au fost cercetate 12 morminte de incinerare și au fost găsite foarte multe obiecte în jurul acestora. Mormintele au fost descoperite la o adâncime de 0,3-0,6 m de la suprafața actuală a solului, gropile de mormânt aveau un diametru de 0,4–0,8 metri. În groapa de mormânt se găsea un număr mic de oase calcinate alături de obiectele defuncților cu care erau îmbrăcați la momentul incinerării. Unele resturi incinerate au fost depuse în vase ceramice, acoperite cu fructiere.

Pe baza inventarului se pot deosebi morminte de femei și bărbați (războinici). Totuși, cel mai mare număr de obiecte a fost descoperit în afara mormintelor, pe suprafețele săpate și se compun, în principal, din obiecte de armament, echipamentele călăreților și piese de harnașament.

Printre piesele de armament sunt foarte bine reprezentate spadele cu două tăișuri (7 exemplare) de tip celtic, cu o lungime de 90 cm, cu garda în formă de clopot (fig. 12) și cuțitele dacice (4 exemplare), cu lungimea de până 50 de cm (fig. 13). Toate acestea sunt îndoite ritual (Kotigorosko 2008).

Cuțite similare, conform clasificării propuse de către C. Borangic, aparțin de varianta A2B1a. Cercetătorul prezintă analogii de pe teritoriul Sarmisegetusei și din alte puncte cu descoperiri dacice, și de asemenea din desenele și figurile Columnei lui Traian și Tropheum Traiani (Borangic 2007, p. 63-70, fig. 49).

Analogii mai bune au fost descoperite în zona de centru a arcului Carpaților sudici, unde la sfârșitul anilor 40 ai sec. XX, au fost cercetate o serie de cimitire cu călăreți incinerați (Nicolaescu-Plopșor 1948; Sârbu, Rustoiu 1999, p. 77-91). Este surprinzătoare identitatea spadelor dar și a inventarului adiacent (fibulele, echipamentul cailor, piesele decorative) (Gherghe 1978, p. 15-31).

De exemplu, la Cugir (mormântul Nr. 2) au fost descoperite o spadă de tip celtic (Tip Ia), căpăstre și o garnitură din aur care învelea o brățară. (Crișan 1980). O situație similară se

conturează într-o serie de necropole din Oltenia (Sârbu, Arsenescu internet, fig. 2-5).

O categorie importantă de descoperiri sunt vârfurile de lănci (până la 35 cm) de forma frunzelor, vârfurile de tip pilum și o serie de vârfuri de săgeți (fig. 31-32).

Descoperiri mai rare sunt un topor de luptă (fig. 33) și fragmente dintr-o cămașă de zale. Au mai fost descoperite fragmente a zeci de umbouri (des. 15).

Un grup destul de mare, se poate afirma, ca fiind cel mai mare din arealul Carpat, îl compun zăbalele întregi și accesorii lor (psalii, căpăstre). Ele se pot diferenția prin construcție, și în primul rând, prin forma psaliilor (foto 34). Pe baza formelor, potrivit analogiilor din partea de sud a Bazinului Carpat, putem propune o datare în prima jumătate a secolului I î.e.n.

Echipamentul războinicilor cavaleri este reprezentat de pinteni (21 de exemplare) de tip celtic. Se remarcă un pinten lung, cu umeri largi și cu butoni mari la capete (fig. 35).

Un grup destul de numeros de descoperiri sunt inelele din fier, cu diferite diametre. Cel mai probabil în marea lor majoritate aparțin harnașamentului cailor.

Seria de obiecte mici găsite în locul numit Chellenyța este compusă din bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte. Acestea sunt fibulele din sârmă de fier, formate din părți componente, care pot fi datate cu sfârșitul sec. I î.e.n (des. 16, foto 36), catarama, fragmente de lanțișoare de curele, brățări, pandative și mărgel (des. 17, foto 37).

Dintre catarama se evidențiază două exemplare ornamentate. Prima este confecționată din placă de fier având forma trapezoidală și are o imagine cu două păsări (cormorani), care țin în gheare pești. Desenul reflectă o temă caracteristică geților din regiunea istro-balcanică (Sârbu 2006, p. 24-25, fig. 6).

Pe cârlig se află imaginea unui câine, în partea interioară un nit pentru fixarea curelei. Lungimea cataramei este de 12,5 cm, lățimea de 4,5-6,7 cm (fig. 38). Aici trebuie de menționat faptul că Aristotel amintește despre cormorani că erau păsări folosite la pescuit de către popoarele Mării Mediteraneene (Dicționar...., 1989, p.70).

A doua cataramă de fier are formă dreptunghiulară (7 x 2,4 – 3,1 cm), și încrustație de argint sub formă de copac cu ramuri (fig. 39). O categorie specială o reprezintă obiectele din aur. Acestea sunt: un torques, un pandantiv găletușă și

garnitura unei brățări (des. 18, foto. 40).

Cel mai interesant este fragmentul de torques cu o greutate de 522 g. care a fost fără îndoială un însemn de putere. Este împletit din patru fire de aur, cu o grosime de 9 - 10 mm. În interiorul împletiturii se găsește un fir subțire încrustat, cu capetele îngroșate. Terminațiile torquesului sunt semisferice, încrustate cu bobite, cu nituri și orificii la încheietoare (des. 18, foto 40, 1-9).

Pendantivul găletușă are formă cilindrică, agățătoarea răsucită din sârmă subțire. Înălțimea corpului 15 mm, diametru - 10 mm (foto 40, 11). Pendantivul găletușă a apărut în nordul Mării Negre la sfârșitul mileniului I î.Hr. La începutul erei noastre a apărut la daci, un exemplu poate fi dava de la Ocnița (Berciu, 1981, pl.91, 4-5), și apoi la sarmați, sciți târzii, și mai târziu în complexele culturii Przeworsk (Bobrovskaya 1991, p.227).

Încrustația brățării făcută din folie din aur are proeminente imprimate sub formă de conuri. Unul dintre capete (îngustat) are trei găuri pentru fixare. Diametrul exterior al acesteia are circa 55 mm (foto 40, 10). O brățară asemănătoare a fost descoperită în mormântul Nr.2. din cimitirul de la Cugir (cursul de mijloc al râului Mureș), împreună cu o spadă, scut, coif și zăbală (Crișan

1980, p.81-87).

Apartenența etnică a mormintelor o dă ceramica care se găsește în morminte și alături de ele. Acestea sunt reprezentate de vase de tip dacic (cupele, fructierele, oalele).

Cercetarea de la Chellenyța permite să concluzionăm faptul că cetatea corespunde perioadei inițiale de existență a acesteia. Probabil, la sfârșitul sec. al XIX - lea- începutul secolului XX, cimitirul a fost descoperit și săpat de către căutătorii de comori. Acest lucru îl confirmă torquesul tăiat în bucăți.

Cea de-a doua parte a cimitirului este situată la o distanță de cca. 150 m sud de Chellenyța, în locul numit Serednii Grunok. Aici pe o suprafață de 1050 m², au fost descoperite 8 morminte. Mormintele descoperite sunt de incinerare în gropi, cu diametrul de 0,6 m și o adâncime de 0,5 m. Inventarul funerar a constatat din obiecte de armament (trei spade lungi cu lamă cu două tăișuri, îndoite de mai multe ori, vârfuri de lance, umbouri și armură), precum și obiecte individuale ale echipamentului unui soldat (pinten) și accesorii de îmbrăcăminte (cataramă pentru curea și fibule) (des. 19, 1, 5, foto 42.).

Unul din morminte era cu osemintele depuse

în urnă care era o imitație a unui vas roman cu capac, de culoare roșie. În urnă au fost găsite 4,1 kg de oase calcinate, însoțite de un castron și o oală (fig. 43).

Ritualul funerar se caracterizează prin arderea corpului și depunerea resturilor incinerării în groapă. În trei morminte osemintele au fost acoperite cu umbouri. Oasele înainte de îngropare erau bine curățate de resturile rămase de la foc. Analiza inventarului funerar și în primul rând a fibulelor, oferă oportunitatea de a data această parte a cimitirului în faza finală a existenței cetății, la sfârșit de sec. I – început sec. II. e.n.

3. Concluzii în stadiul actual al cercetării

Cetatea de la Mala Kopanya și monumentele din apropiere datează din perioada sec. I î.e.n - I e.n. Aceste descoperiri permit analiza activității gospodărești și de producție a populației din această perioadă, ca parte a Daciei preromane. Descoperirile demonstrează clar faptul că, înfrângerea celților ca rezultat al atacurilor din partea dacilor, a Romei și a germanicilor nu a dus la distrugerea civilizației Latène și la declinul economiei. Se observă un proces de dezvoltare

continuă a triburilor din arealul Tisei Superioare, ca urmare a răspândirii culturii dacice. La dezvoltarea culturii au contribuit nu numai triburile locale multietnice, dar și așezarea aici a unui număr mare de daci, care în perioada respectivă aveau o dezvoltare economică intensă. Principala ocupație a populației din Regiunea Tisei Superioare a rămas în continuare agricultura și creșterea animalelor. Cerealele se măcinau cu mori rotative de mână de tip celtic. În cetate au fost descoperite sute de râșnițe atât în stare finită cât și semifabricate, care indică locul de producție.

Despre dezvoltarea creșterii animalelor și despre importanța acesteia în gospodăria triburilor din Regiunea Tisei Superioare stă mărturie răspândirea pe scară largă a uneltelor pentru prelucrarea pielii (călcătoare, cuțite, răzuitoare) și materialul osteologic. Analiza osteologică a stabilit următoarea imagine a speciilor de animale de la Mala Kopanya: porc – 49,6%, bovine - 22,4%, animale mici - 12,8%, cai - 6,4%. (Kotigorosko, Korcinskii 2006).

Centre de producție meșteșugărească ale Daciei erau numeroasele cetăți și fortificații, inclusiv și Mala Kopanya, care s-a dezvoltat intens în epoca lui Burebista și a continuat să funcționeze până în

secolul I. e.n. Tocmai aici au fost descoperite ateliere de fierărie și de prelucrare a bijuteriilor cu o mare varietate de instrumente, care, în mare măsură, repetă formele tradiționale ale uneltelor din perioada Latène.

Cel mai mare centru meșteșugăresc dacic din Regiunea Tisei Superioare a fost cel de Mala Kopanya. Concomitent cu acesta și-a reînnoit activitatea zona metalurgică înființată de celți în bazinul râului Batar (Dyakovo) la 10 km de cetate. Putem presupune că de aici materia primă a fost transportată la Mala Kopanya.

Descoperirile arheologice evidențiază cel mai bine caracterul dacic al prelucrării metalurgice din regiune.

Fierarii de la Mala Kopanya produceau arme, harnașament, pinteni, diferite obiecte pentru gospodărie. În funcție de destinația utilizării acestora se folosea fierul sau oțelul.

Fierarii de la Mala Kopanya știau să folosească tehnologia complexă de producție. Analiza structurală, a obiectelor (seceri, coase, topoare, cuțite, săbii, vârfuri de lance, dălți, brățări) a stabilit o înaltă calitate a metalului și un conținut redus de zgură.

Obiectele, care conform funcționalității lor

necesitau o calitate superioară și o rezistență sporită, erau supuse călirii, sudurii benzilor de oțel și tratamentului termic. Menționăm în special operațiunile complexe la care erau supuse unele unelte (coasa, toporul, ciocanul de cioplit piatra, cuțitul, dalta). Analizând metalele și prelucrarea acestora nu putem să neglijăm prezența semnificativă a tradiției celtice, care se constată în tehnologia de producție (Hollý, Mihok, Kotigorosko 1995, p. 398-401; Mihok, Kotigorosko 2008, p. 60-72).

De producția de fierărie a fost legată cea a bijuteriilor. Cu ajutorul analizei spectrale a creuzetelor găsite în atelierele de la Mala Kopanya (42 de exemplare) s-a constatat faptul că ele erau folosite la topirea bronzului, argintului și aurului. Despre producția locală a accesoriilor de îmbrăcăminte mărturisește fibula în stare de semifabricat. Analogii din Bazinul Carpatic sunt cunoscute numai în nordul Iugoslaviei (Košćević, 1980, tabl.XLVI-XXXV).

Un interes deosebit îl reprezintă clădirea 34 de la Mala Kopanya unde în apropierea cuptorului înconjurat de dale de andezit au fost găsite 24 de creuzete și zgură de silicat. Analiza spectrală a unei părți a acestora a arătat prezența sticlei cu amestec

de argilă, care permite clasificarea clădirii ca atelier de sticlărie. Aceasta este o altă dovadă a existenței în mediul dacic a unei industrii de înaltă tehnologie, cea de fabricare a sticlei.

Este greu de estimat importanța pe care o avea pentru populația din Regiunea Tisei Superioare una dintre cele mai mari bogății ale zonei: sarea, care era un produs alimentar foarte important în lumea antică. Sarea era sursa bogăției, una din unitățile de bază a exportului.

Producția economică bine dezvoltată, destinată unei piețe largi, presupunea existența printre locuitorii cetății a unei păтури însemnate de comercianți. Acest lucru este demonstrat de monedele găsite la Mala Kopanya și în multe alte locuri din regiune.

Regiunea Tisei Superioare este una cu îndelungate tradiții în domeniul relațiilor marfă-bani. Monedele celtice și baterea monedelor de către daci apar aici în sec al III-lea î.e.n. În sec. IV î.e.n, în special în a doua jumătate, monedele celto-dacice, care serveau comerțului intern și intertribal, sunt înlocuite de cele romane republicane și mai târziu cu cele imperiale, care au căpătat statutul de bani „ai lumii”. Adoptarea sistemului monetar roman a fost determinată de contactele cu Roma,

deoarece nu puteau folosi moneda proprie, și de asemenea de necesitatea formării unui sistem monetar unic. Introducerea acestui sistem se baza pe condițiile interne (polarizarea societății, nivelul ridicat de dezvoltare economică) și era dictată de cerințele statului tânăr dacic, ca urmare a activității lui Burebista. (Kotigorosko 2008, p.200).

Creșterea comerțului intern și extern necesita sume mai mari de bani, care deja nu erau asigurate de Imperiu. Acest lucru a dus la un deficit de numerar care a fost rezolvat de Burebista prin baterea monedelor imitând monedele romane (Crișan 1977, p.176, 427).

Relații comerciale au fost stabilite cu cele mai îndepărtate regiuni din Bazinul Carpatic. Marea majoritate a importurilor este reprezentată de produse de tip norico-pannonic (fibule, cataramă, centuri) și de origine italiană (vase de bronz și de sticlă). Contactele cu zonele Baltice sunt reflectate în colierele de chihlimbar.

O imagine mult mai clară a relațiilor interregionale o dezvăluie colecția de monede (82 copii) dela Mala Kopanya. Ea include monede de tip Velko-Bistrca (Nordul Slovaciei), de tip Medieșu Aurit (Transilvania), de tip Sirma (Nordul Ungariei), un set de monede romane

republicane, inclusiv denari din coloniile Nepausus (Galia de Sud-Inferioară), drahmele din Apollonia și Dirrahium (Iliria) .

Încă o dată subliniem faptul, că descoperirile semnificative de monede de tip Medieșu Aurit sunt necunoscute în cataloagele imitațiilor romane, descoperirea greutăților de cântar și materialul pentru confecționare atestă posibilitatea prezenței unei monetării care funcționa în cetate (Kolnykova, Kotigorosko 2007, p. 60), pe care în viitor, o vom descoperi la Mala Kopanya.

Produsele artisanale speciale, relațiile marfă-bani și relațiile comerciale extinse care au apărut în epoca Latène nu au fost întrerupte odată cu venirea dacilor. Prezența lor a adus un nou stimul în dezvoltarea continuă a economiei și a relațiilor sociale, un rol decisiv având și o serie de alți factori, ca multietnicitatea triburilor sosite și locale (costobocii). Politica de unificare a lui Burebista a avut loc, conform lui Strabo (Geogr., VII , V, 2) sub sloganul de răzbunare împotriva celților care au ocupat pământurile dacilor. Statul dac a oferit un nivel mai ridicat de dezvoltare economică și socială și de organizare, decât substratul etnic al regiunii. Diferențierea socială a locuitorilor cetății este indicată în primul rând de materialele cimitirului,

cu un procentaj semnificativ de morminte de războinici, care aparțineau aristocrației tribale.

Odată cu răspândirea culturii dacice în regiune au început să se dezvolte meșteșugurile și comerțul, au apărut noi elemente în construcția clădirilor, peste tot s-a folosit ceramica dacică. Unificarea culturală a avut loc pe parcursul unei jumătăți de secol. Nu a fost afectat ritualul de înmormântare, care a avut rădăcini adânci în cultura Kustanovițe (VI - IV-lea î.Hr.) și care indică o puternică tradiție locală.

La răspândirea rapidă a culturii dacice a contribuit nu numai asemănarea dintre triburi, dar și mărirea considerabilă a numărului dacilor, care a avut loc în mai multe etape. Etapa inițială corespunde epocii lui Burebista (în jurul anilor de 80 - 44 î. Hr.), cea de-a doua este asociată cu invazia la începutul sec. I. e.n., a triburilor sarmaților în regiunea dintre râurile Tisa și Dunăre. Potrivit mărturiilor istoricului roman Plinius Cel Bătrân (HN, IV, 25), iazigii i-au împins pe daci la nord, în munți, adică, în Regiunea Tisei Superioare. Această migrație a fost atât de masivă, încât atingea regiunile îndepărtate ale nordului Slovaciei, unde venirea noului val al dacilor a contribuit la formarea culturii Puchov. Etapa finală corespunde

sfârșitului sec. I - începutului sec. II e.n. și a fost cauzată de războaiele daco-romane ale epocii lui Domițian (anii 85/86 - 89) și Traian (anii 101 - 106). Valul migrației atinge punctul culminant în faza finală a războiului (anii 105 - 106), fapt evidențiat de către Dio Cassius în pasajul despre plecarea spre nord, a așa-numiților "daci liberi", care nu doresc să rămână sub dominație străină (Cass. Dio, LXII, 33; LXXVIII, 27, 5).

Istoria populației din Regiunea Tisei Superioare după destrămarea regatului lui Decebal a fost legată, în ciuda așezării geografice a regiunii, de evenimentele majore din bazinul Carpato-Dunărean, care au recroit imaginea etnică a regiunii.

Період I ст. до н.е. – I ст. н.е. визначений як вершина розвитку дакійської культури Карпатського ареалу. Цей час характеризується стійкими міграційними процесами, експансією Риму у Середнє і Нижнє Подунав'я, утворенням нових етнокультурних спільнот, зміною етнополітичної карти Карпато-Дунайського басейну і, в першу чергу, формуванням дакійської держави. Усі ці багатогранні події безпосередньо відбилися на історії населення Верхнього Потисся не тільки зламу н.е., але і всього римського періоду.

Виходячи з перебігу історичних подій і хроноіндикаторів, біля 60 р. до н.е., після розгрому кельтів у Середньому Подунав'ї, а не виключено, ще до цієї дати, був здійснений похід даків у Верхнє Потисся. Він вирішував два завдання: захоплення нової території, яку заселяли споріднені племена, і розгром кельтів. Основного удару було завдано по оппідуму Галіш-Ловачка. Свідченням раптового припинення життєдіяльності кельтського центру є сотні знарядь праці, зброя, прикраси, які мешканці оппідуму не встигли закопати чи

забрати з собою.

Основна частина населення Верхнього Потисся на зламі н.е. жила в поселеннях відкритого типу в низовинній зоні регіону і лише окремі селища знаходились у горах та передгір'ях. Екологічні умови гірських районів дозволяють припустити, що основою господарства було відгінне скотарство. Поселення низовинної зони розміщувались уздовж невеликих річок в оточенні родючих земель і луків. Площа біля 1 – 2 га (Котигорошко, 2008, с.168).

Частина населення Верхнього Потисся проживала в городищах, які були зведені з приходом даків: Земплін (Словаччина), Мала Копаня, Солотвина-Четатя, Біла Церква (Україна) і Ончешть-Четецява (Румунія) (рис.1). Ці пам'ятки хронологічно охоплюють пізню фазу пізньолатенського періоду і ранні фази римського часу. Вони дозволяють поставити, а в ряді випадків і вирішити важливі проблеми етнополітичної історії північно-східної частини Карпато-Дунайського басейну. Окрім цього, матеріали городищ є опорними для встановлення взаємовідносин і взаємовпливів субстратного та прибулого населення Верхнього Потисся в останніх

сторіччях до н.е., а також у розгляді процесу формування культури римського часу.

1. Дослідження поселення

Найбільшим і найміцнішим укріпленням пунктом у регіоні було Малокопанське городище, відкрите і введене у науковий обіг місцевим любителем-археологом І. Мігаліком (Mihálik, 1893, old. 410-418). На думку сучасного румунського вченого Г. Біхіра воно може бути ототожнено з Птолемеєвською Сетідавою (Bichir, 1996, p. 191).

Пам'ятка розміщена на горі (край Хустсько-Рокосівського вулканічного хребта) правого берега р. Тиси (рис. 2). Висота майданчика городища від зрізу води – 85 м. Схили гори урвисті зі сходу, півдня та південного заходу. Східне підніжжя омивається Тисою, південне і південно-західне – низовинні (фото 1). Незважаючи на дамбу, під час повені ці місця затоплюються. Ґрунт у низині містить гальку. Враховуючи більш високий рівень води дві тисячі років тому і структуру ґрунту, цілком імовірно, що річка з південного-заходу підступала до підніжжя гори, перетворюючи у

важкодоступну і цю ділянку (рис. 3).

Загальна площа городища 5 га. Воно займає обидві верхівки гори і витягнуте з півночі на південь. Для захисту утворена система з чотирьох валів. Перший, основний, вал вписується до рельєфу південної верхівки, проходячи з боків урвистих схилів, за виключенням пологого східного, який він перетинає. Насип зведений з узятого поряд ґрунту, який містить значну кількість культурних залишків. Висота насипу 0,4 – 2,2 м, ширина 3,5 – 20 м. Особливо добре укріплений центральний вхід. Вал з його обох боків був посилений палісадом, а сам складався з пластів землі, перемішаних з галькою, камінням і цілою системою кам'яних “сорочок”, викладених із великих андезитових плит. Ця система з одного боку утворювала вал, а з іншого – ескарпіювала його край шляхом багатощарових горизонтальних підсипок. Ще один вал захищав східний схил гори (висота до 4 м).

Найбільш вразливою була північна сторона поселення, яка примикала до сідловини, де висота схилу всього 15 – 20 м. Тому, з метою більш надійного захисту, на північній верхівці

гори були зведені два додаткові вали, які утворили передграддя. Вони йдуть дугами з найбільшим віддаленням 60 м один від одного. На сході вали сягають до кручі, а на заході сходяться біля дороги, що йде по схилу. Висота насипу 1 – 1,7 м, ширина основи 8 – 10,2 м. Насипані вали з жовтого ґрунту з умістом гальки і фрагментів кераміки дакійського типу. Територія між сідловиною та валом III (Мале городище) не містить культурного шару (за винятком південної окраїни), що свідчить про використання передграддя лише з захисною метою. Сама сідловина під гострим конусом до 1,5 м була заглиблена в материк (Котигорошко, 2008, с.174-177).

Північно-східна периферія городища (ур.Челлениця) була прикрита системою з семи валів. Вони захищали прохід з боку Хустсько-Рокосівського вулканічного хребта, тобто дорогу, найбільш доступну для виходу на даву (рис.3).

Отже, відзначаємо, що основною фортифікаційною спорудою городища був вал, додатково укріплений палісадом, від якого збереглися глибокі ямки (до 1,1 м), забутовані камінням. Захистна характеристика значно

підвищувалась за рахунок підсипання схилів і їх ескарпіювання з зовнішнього боку земляних насипів (західна та східна частини). Конструкція входів, на жаль, досі не вивчалась. Однак, судячи з аналогій, це були міцні ворота з деревини, укріплені вежами, як і у дав Трансільванії (Antonescu, 1984, fig. 62, 70). Місцезнаходження городища на головному комунікаційному шляху регіону і характер захисних споруд дозволяють висловити думку, що його будівництво здійснювалось за добре продуманим планом, обумовленим стратегічною необхідністю.

Під час вивчення Малокопанського городища (з 1977 р.) відкрито цілий ряд будівель різного функціонального призначення. У результаті планомірних робіт на 38 розкопаних ділянках загальною площею 2,3 га розкопано 41 житло, 107 будівель, 37 позажитлових вогнищ і печей, сотні стовпових і господарських ям (Котигорошко, 1989, 2008, с.178-190, Котигорошко, Прохненко, 2007, с.179, Котигорошко, Прохненко, Чуботэ, 2008, с.131).

Дослідження пам'ятки свідчить про перебування на ній значної кількості населення. На це вказує і міцний, всюди залягаючий

культурний шар (до 3,8 м), і велика щільність забудівлі. Їй притаманне рядове планування, прив'язане до рельєфу місцевості і розташування об'єктів на штучно створених терасах (східний схил). Поряд з житлами розміщувались підсобні приміщення (льохи, ями для зберігання харчів чи скидання сміття), а також виробничі споруди.

Житла будувались двох типів: наземні, зі стовповою конструкцією стін, і житла з заглибленою в материк підлогою і зрубними стінами, винесеними за межі житлового котловану. Житла першого типу в плані прямокутної форми, розміром 15 – 44,2 кв. м. За периметром знаходилося від 8 до 13 стовпових ямок, частина яких забутована камінням. Центральна частина приміщення зазвичай дещо заглиблена у материк (0,1 – 0,2 м). У ній містилось овальне або колоподібне в плані і лінзоподібне у профілі вогнище. Часто вогнище обкладалося дрібним камінням і плитками. Стіни жител, найімовірніше, обшивались дошками. На це вказує відсутність обмазки, яка застосовувалась у будівництві каркасно-глинобитних конструкцій, і часті знахідки залізних клинців та скоб.

До окремої групи наземних жител входять апсиди розмірами від 35,6 до 176 кв. м. На основі аналогій з пам'яток доримської Дакії можна сказати, що стіни апсид зводились з вертикально поставлених до канавок фундаменту стовпів, обшитих дошками (рис.4). Двоскатний дах спирався на стіни. Таку конструкцію стін на городищі мав цілий ряд будівель, але частково простежені основи не дозволяють провести їх реконструкцію (Antonescu, 1984, p.19, 28, fig. 25).

Відомі на Малій Копані також апсиди з каркасно-глинобитними стінами, які відрізняються від інших не тільки конструкцією, а й значним вмістом речового інвентаря, сконцентованого переважно біля вогнищ. У одній з апсид (житло № 38) біля вогнища знаходились ліпна чорнолощена посудина-баранчик та глиняний ідол (жіноча стаття) (фото 2), що дозволяє класифікувати об'єкт як культову споруду.

Другий тип жител складають 19 будівель з опущеною в материк нижньою частиною. У плані прямокутної форми, розміром 12 – 23 кв. м. Підлога на 0,2 – 0,4 м заглиблена у материк. Опалювальна споруда, в основному, вогнище.

Стіни жител були зрубними і виходили за межі житлового котловану.

Асортимент посуду у житлах, незалежно від їх типів, доволі стабільний: кілька горщиків, корчага або піфос, черпаки, “вази для фруктів”, конічні чашки з ручками, набір сіроглиняних мисок, а в окремих випадках, розписний посуд. Значну групу досліджених на городищі об’єктів складають господарсько-побутові й виробничі будівлі. З них 33 наземних і 74 з заглибленою у материк підлогою. Основне призначення господарсько-побутових будівель – зберігання харчів та інвентаря. Тут проводились і господарські операції, наприклад, мелення зерна, будівля 15, де знаходились жорна від чотирьох ротаційних млинів. У літній період частина будівель могла використовуватись і як житлові приміщення.

Наземні будівлі поділяються на дві групи. Перша конструктивно аналогічна наземним житлам, від яких відрізняється відсутністю опалювальних споруд і меншою кількістю кераміки. До неї входять 16 прямокутних будівель площею 7 – 11 кв. м. Представлені в цій групі і будівлі зі значною площею (до 50 кв. м).

До другої групи наземних будівель входять

споруди з каркасно-глинобитною конструкцією стін. Їх контури простежені за завалами обмазки, яка вкривала ділянки від 16 до 18 кв. м. Заглиблені будівлі розміром від 6 до 20 кв. м і глибиною до 0,6 м, у плані прямокутної, овальної або аморфної форми.

Окрему групу складають будівлі, пов’язані з ремісничим виробництвом Малокопанського городища. У першу чергу це об’єкти витягнутої, аморфної форми довжиною 6,4 – 21,2 м, шириною 0,6 – 2 м. Підлога зазвичай нерівна, глибина 0,2 – 0,8 м. Для них характерна наявність опалювальних споруд у вигляді печей, викладених з великих андезитових плит. Залізні шлаки вказують на їх зв’язок з чорною металургією. Скоріше за все, тут здійснювалось гаряче проковування грубих горнових криць, які готувались безпосередньо до ковальської роботи.

Ковальською майстернею була будівля наземної конструкції з каркасно-глинобитними стінами. Розмір 8 x 3,4 м. Центральну частину майстерні займав овальний у плані горн (1,5 x 1 м), викладений великим камінням. На її призначення вказує набір ковальського інструментарію: кліщі, зубила, пробійники

(рис.5) (Котигорошко, 1989 а). Висновок підтверджений аналізом залізних шлаків, проведеним словацькими археометалургами (м.Кошице, проф.Л.Мігок) (Fesková, Mihok, Kotygoroshko, 2007, p.101-110).

Окрему групу складають будівлі, пов'язані з ювелірним ремеслом. Спектральним аналізом тиглів і шлаків з трьох майстерень встановлено залишки міді, бронзи, срібла та золота (Інститут фізики, Ленінград, 1986).

До унікальних виробничих об'єктів не тільки регіону, але і варварського світу Карпато-Дунайського ареалу відноситься склоробна майстерня (Kotigoroško, 1995, p. 79, fig. 40-41). Неподалік від жител і будівель розміщувались господарські ями й вогнища. Ями різноманітної конфігурації, але зазвичай овальної чи колоподібної форми, діаметром до 2 м і глибиною 0,3 – 0,5 м. Виходячи з їх умісту, більшість з них служила для збирання сміття. Масові знахідки посуду в Малій Копані змушують припускати наявність на городищі майстерень для його виготовлення. Однак, до даного часу вони не

були виявлені. Винятком для городищ Верхнього Потисся є гончарна піч на поселенні,

яке межує з опорним пунктом у Земпліні (Benadik, 1965, s.72, obr.5).

Підбиваючи підсумки аналізу господарсько-побутових і виробничих споруд, відзначимо, що в житлобудівництві мешканців городища використовувались як наземні житла, так і з заглибленою у материк підлогою. Розкопки поселень, синхронних Малій Копані та більш ранніх, які відносяться до старожитностей куштановицької культури, дозволяють провести паралелі у житлобудівництві. Новим елементом були печі-кам'янки, невідомі у Верхньому Потиссі на поселеннях епохи латену. Їх поява, ймовірно, пов'язана, у першу чергу, з виробничими потребами і наявністю виходів андезиту – відмінного будівельного каменю як для зведення фортифікаційних споруд, так і для виробничих потреб. Типово дакійськими є будівлі, стіни яких зведені з вертикально поставлених до канавок стовпів, обшитих дошками – апсиди.

У ході дослідження городища зібрано значну кількість матеріалу, який характеризує різноманітні сфери життєдіяльності населення. За своїм функціональним призначенням він поділяється на декілька великих груп. Найбільш

поширеним матеріалом є глиняний посуд. Малокопанська колекція, яка може служити еталоном для характеристики дакійської кераміки Верхнього Потисся, складається з сотень тисяч фрагментів, сотень цілих і реставрованих посудин. На відміну від керамічних комплексів попереднього часу посуд дакійської культури характеризується різноманітністю прийомів, стилів, форм та орнаментальних мотивів (Котигорошко, 2004). Ліпна кераміка представлена кухонним (підгрупа А) та столовим (підгрупа Б) посудом. До асортименту кухонного входять горщики, конічні чашки, мініатюрні посудини, дуршляки, сковорідки та кружки. У більшості вони орнаментовані різноманітним пластичним і врізним декором (рис.6, фото 3-5). Столовий посуд, у порівнянні з кухонним, більш ретельної формовки. Поверхня вкрита чорним, іноді коричневим лощінням, що надавало естетичного вигляду й зміцнювало структуру посудини. Основні форми складають “вази для фруктів”, черпаки, миски, глечики, кришки й корчаги (рис.7, фото 6-8). Кружальна кераміка характеризується ретельністю обробки глиняної маси. За

функціональним призначенням виділяється парадний, столовий посуд (підгрупи А, Б, В) і тара для зберігання припасів (підгрупа Г). За технікою виготовлення столовий посуд представлений сіроглиняною та розписною керамікою. Перша вкривалася сірим та коричневим лощенням (рис.8, фото 9), а друга розписувалась білою, червоною або чорною фарбами (рис.8, 14-17, фото 10). До асортименту входять горщики, вази, миски, кратери, глечики і кришки. Її розповсюдження в гето-дакійському середовищі пов’язане з елліністично-кельтським впливом (Crișan, 1969, p.201).

Тара для зберігання припасів (зерна, борошна) складається з піфосів. Це великі посудини висотою до 1 м, з широким масивним вінцем, які набули широкого розповсюдження на давах і поселеннях даків (Pârvan, 1926, p.587-588).

Окрему, доволі вузьку групу, складає імпортна кераміка, представлена кубком типу “delian”, а також фрагментами амфор I ст. н.е., що свідчить про зв’язки населення Верхнього Потисся з південними регіонами Дакії (рис.8, 20-22) (Котигорошко, 2004, с.181).

Кераміка Малокопанського городища відноситься до класичного дакійського посуду і відповідає третій фазі його розвитку, яка датується 100 р. до н.е. – 106 р. н.е. (Crișan, 1969, р.151-153). При аналізі посудин ліпної формовки відзначається збереження традицій фракійського гальштату. Цілий ряд форм має прототипи в місцевій куштановицькій (VI – IV вв. до н.е.) та латенській (кінець IV – сер. I ст. до н.е.) культурах. Разом із тим з'являється ряд форм, не відомих у регіоні до приходу даків. Це, в першу чергу, конічні чашки з ручками та “вази для фруктів” – класичні дакійські форми (Котигорошко, 2008, рис.56).

Розвиток гончарства в дакійському середовищі проходив під впливом чужорідних європейських культур: елліністичної та кельтської. Римський вплив проявляється, головним чином, у I ст. н.е. Саме в цей час, час посилення контактів з Імперією, різноманітні форми римської кераміки запозичуються дакійськими гончарами (Котигорошко, 2004, с.183).

Основу характеристики ремесла та домашніх виробництв населення городища становлять знаряддя праці (Kotigorosko, 1995, р. 89-92). За

своїм функціональним призначенням вони виділені в кілька груп. У першу чергу це ковальський інструментарій (ковадла, общеньки, зубила, пробійники) і пов'язаний із ним ювелірний: ллячки, тиглі, ливарські формочки (рис.9, фото 11, 13).

Широко представлені на пам'ятці і знаряддя деревообробки. Серед них: сокири, тесла, стамески, клини, скобелі та ложкорізи (рис.9, фото 14). Не менш різноманітний і сільськогосподарський інвентар: наральники, серпи, коси, садові ножі, ножиці для стрижки овець. Із кам'яним будівництвом і обробкою каменю пов'язані майстерок і молоток (фото 12, 5), а напівземлянка (будівля 107) класифікується як майстерня для виготовлення ручних ротаційних млинів. На це вказують знахідка в об'єкті, серед восьми уламків жорен, жорна-напівфабриката (Котигорошко, Прохненко, 2009, рис.2, 8).

Знаряддя домашнього виробництва та побутові речі представлені жорнами, прясельцями, точильними брусками й ножами (фото 15-16).

В окрему групу виділені знаряддя чинбарства: прасочки (для розгладжування

швів зшитих шкір), ножі для чищення мездри, скобелі для зняття вовни, кам'яні та залізні бритви для розкроювання шкір, голки (фото 17). Із виноградарством пов'язана знахідка садового ножа (Kotigoroško, 1995, fig.46, 28).

Третя, значна група виробів, представлена зброєю. Це наконечники списів, дротиків, стріл, умбон. До екіпіровки кінних воїнів відносяться також шпори й деталі астрагалових поясів (Kotigoroško, 1995, fig.49, 35-36).

Прикраси та предмети одягу складають різноманітні вироби, виготовлені з бронзи, срібла, заліза, скла та бурштину. Це фібули, пряжки, кільця, браслети, підвіски, різноманітні намистини (рис.10, фото 18-19). Особливе місце в колекції ранніх фібул Малої Копані займає застібка типу Словенске Правно. Бронза. Двохскладова. Пружина крупна, в розрізі прямокутна, до корпусу прикріплена двома бронзовими заклепками. На корпусі та п'ятці по три ладьєподібних виступа, а, крім того, нижче першої пластинки корпусу, гребінчастий виступ. Приймник суцільний, з обох боків прикрашений косими, зигзагоподібними насічками. Довжина фібули – 11 см (фото 20).

Цю застібку можна віднести до унікальних знахідок не тільки городища, але і Карпато-Дунайського ареалу. Досі подібні фібули були відомі на чотирьох пунктах Північної Словаччини та Південної Польщі, конкретно, на території розповсюдження пам'яток пухівської культури. К.Пієта, у зв'язку зі знахідкою в Ліптовській Марі I, вважає, що поява фібул цього типу відноситься, скоріше за все, до кінця середнього латену, але їх побутування може бути і в стадії LT D, тобто в I ст. до н.е. При цьому автор підкреслює, що ці застібки кельтської конструкції північнословацького походження, але їх декоративне оформлення дакійське (Pieta, 1982, s.61, Котигорошко, 2007, с.41-42).

Про встановлення контактів з Імперією свідчать сильнопрофільовані фібули норико-панонського типу (Альмгрен 67-69, 236,238). Ці застібки не тільки поступали ззовні, але і виготовлялись на городищі, прямим свідченням чого є знахідка фібули-напівфабриката (рис.10, фото 21-22). До імпорту відносяться також поясні гарнітури норико-паннонського типу, окремі види пряжок, уламки скляних і бронзових посудин,

виготовлених у римських майстернях. Серед цих речей особливо відзначаємо знахідку мозаїчної намистини з жіночим зображенням, виготовлену в одній з олександрійських майстерень в I ст. до н.е., а також багатогранну пронизку з гірського кришталя (фото 23-24). Згідно з Плінієм Старшим, для виготовлення подібних пронизок і

намистин використовувались мінерали індійського походження (Plin., HN., 37, II, 9). Відносно плакетки, варто відзначити, що їх аналогії на території України обмежені і в основному концентруються на території Північного Причорномор'я. Судячи з усього, це пов'язано з високою технологією їх виробництва, а відповідно, і вартістю подібних речей (Алексеева, 1982, с.7).

З релігійними віруваннями та парадигмами даків пов'язана незначна група знахідок з бронзи, глини і каменю. Це бронзове навершя у вигляді чоловічої голови й бюстове зображення чоловіка. Із глини сформовані антропоморфні статуетки, посудина-баранчик, ріг дикого козла, фалічна намистина. Крім того відзначаємо фібулу-брошку з голівкою баранчика й бронзову статуетку коника (рис.11,

фото 25).

Доволі різноманітною є монетна колекція городища, яка в значній мірі визначає рівень економічного розвитку населення. На даний час на пам'ятці зафіксовано 72 монети (Кольникова, Котигорошко, 2007, Kolnikova, Kotigoroško, 2008, s.125-134). Вони виявлені в різних місцях городища і виділяються у кілька груп. Першу, найбільш значну (46 екз.) складають місцеві дакійські тетрадрахми типу Медіешул Аурит. До другої групи входять дві кельтські монети (фото 26). Третю групу представляють п'ять римських республіканських денаріїв і чотири імітації. Четверта група складається з чотирьох імперських монет і однієї імітації. До п'ятої віднесені чотири драхми іллірійських міст Аполлонії і Діррахіуму (фото 27). Дванадцять монет, у зв'язку зі своєю пошкодженістю, не підлягають визначенню. Аналіз нумізматичної колекції Малої Копані, проведений Є.Кольніковою, дозволяє зробити висновок, що імітація римських монет, які до даного часу крім городища ніде не відомі, дозволяє припустити, разом зі знахідками срібного бруска і гирьок, наявність у даному пункті

монетного двору (Kolnikova, Kotigoroško, 2008).

2. Розкопки могильника

До комплексу городища входив могильник, розміщений в 200 м на північний-захід від пам'ятки в урочищах Челлениця та Середній Грунок, які займали два підвищення Рокосівсько-Хустського вулканічного хребта (рис.3). В період 2007 – 2008 рр. на території першого урочища (площа 1800 кв. м) було досліджено 12 ґрунтових кремаційних поховань і зібраний масовий речовий матеріал біля них. Поховання залягали на глибині 0,3 – 0,6 м від сучасної поверхні, ямки діаметром 0,4 – 0,8 м. У їх заповненні незначна кількість кальцинованих кісток, а також речі, які знаходились на небіжчиках в момент кремації. Деякі поховання знаходились в ліпних черпаках, накритих зверху вазами для фруктів. По інвентарю виділяються жіночі та чоловічі (воїнські) поховання. Однак, основна кількість матеріалу знайдена поза похованнями на ділянках розкопів і складалася, в основному, з предметів озброєння, екіпіровки кінних воїнів і спорядження коней.

Предмети озброєння представлені дволезовими мечами (7 екз.) кельтського типу, довжиною до 90 см, з колоколоподібною гардою (рис.12), а також дакійськими сіками (4 екз.), довжиною до 50 см (рис.13). Всі вони ритуально зігнуті (Котигорошко, 2008 а).

Аналогічні сіки, згідно класифікації, запропонованої К.Борангіц, відносяться до варіанта A2B1a. Дослідник приводить аналогії з території Сармізегетузи та інших дакійських пунктів, а також з картин і метоп колони Траяна и трофея Траяна (Borangic, 2007, p.63-70, fig.49).

Пошуки більш чітких аналогій привели в південну частину Всерединокарпатської дуги, де з кінця 40-х років XX ст. досліджена серія військових ґрунтових кремаційних поховань вершників (Nicolăescu-Plopșor, 1948, Sîrbu, Rustoiu, 1999, p.77-91). Тут вражає не тільки ідентичність мечів, але і супроводжуючого інвентаря (фібули, кінська сбруя, прикраси) (Gherghe, 1978, p. 15-31). Так, наприклад, в Куджирі (курган №2) виявлений меч кельтського типа (Ia), вудила та золота обкладка браслета (Crișan, 1980), ідентичні зі знахідками в Челлениці. Подібна ситуація вимальовується на цілому ряді некрополів Олтенії (Sîrbu,

Arsenescu, inter, fig.2-5).

Значну групу представляють масивні наконечники списів (до 35 см) з листоподібним пером, а також дротик типу пілума і серія наконечників стріл (рис.14, фото 31-32).

Одиничними знахідками є бойова сокира секіроподібної форми (фото 33), а також фрагменти кольчуги. Крім кольчуги, до захистного озброєння відносяться залишки щитів, представлені фрагментами десяти умбонів (рис.15).

Доволі значну групу, можна сказати, найчисленнішу в Карпатському ареалі, складають цілі вудила, а також їх деталі (псалії, гризла). Між собою вони різняться конструкцією і, в першу чергу, формою псалії (фото 34). Саме їх форма за аналогіями з південної частини Карпатської улоговини дозволяє віднести виявлені рештки упряжі коня до першої половини I ст. до н.е.

Екіпіровка вершників представлена шпорами (21 екз.) кельтського типу, зазвичай з довгим шипом, широкими плечиками і великими гудзиками-кнопками на кінцях (фото 35).

Доволі значну групу складають кільця

різноманітного діаметра, виготовлені з заліза. У своїй більшості, вони, скоріше за все, походять від кінської упряжі.

Унікальну колекцію знахідок урочища Челлениця утворюють прикраси та приналежності одягу. Це залізні дротяні фібули зіставної конструкції, які можна датувати кінцем II – першою половиною I ст. до н.е. (рис.16, фото 36), поясні пряжки та застібки, фрагменти поясних ланцюгів, гривни, браслети, а також буси (рис.17, фото 37).

Серед пряжек виділяються два орнаментовані екземпляри. Перший відкутий з залізної пластини, витягнутої трапецієподібної форми з зображенням двох птахів (баклани), які тримають в кігтях риби. Малюнок є одним з

характерних сюжетів для гетів Істро-Балканського регіону (Sirbu, 2006, p. 24-25, fig.6). На гачку зображення собаки, з внутрішнього боку виступ для кріплення ремня. Довжина пряжки 12,5 см, ширина 4,5 – 6,7 см (фото 38). Тут необхідно відзначити, що ще Аристотель згадує бакланів як птахів, що використовувались народами Середземномор'я в рибальстві. Це збереглося і в римський час

(Словарь..., 1989, с.70).

Друга пряжка залізна, підпрямокутної форми (7 x 2,4 – 3,1 см), вкрита срібною інкрустацією у вигляді дерева з гілками (фото 39).

Окремо виділяємо знахідки золотих виробів. Це торквес, підвіска-відерце і обкладка браслету (рис.18, фото 40).

Найбільше зацікавлення викликає торквес, вагою 522 г, який був атрибутом влади. Він сплетений з чотирьох золотих прутів товщиною 9 – 10 мм. Всередину вплетений тонкий різблений дротик з потовщеними кінцями. Кінцівки торквеса напівшароподібної форми, інкрустовані зерню, з виступами і отворами замка (рис.18, фото 40, 1-9).

Підвіска-відерце циліндричної форми з плоским денцем, петля підвішування з витого тонкого дротики. Висота корпусу – 15 мм, діаметр – 10 мм (фото 40, 11). Вважається, що ідея “відерця” виникла в Північному Причорномор’ї наприкінці I тисячоріччя до н.е. Вже на рубежі н.е. вони з’явилися у даків, прикладом чого може бути дава Окница (Berciu, 1981, pl.91, 4-5), а потім у сарматів, пізніх скіфів і в комплексах пшеворської культури

(Бобровская, 1991, с. 227).

Обкладка браслета виготовлена з золотої фольги з вибитими пухірцями в вигляді конусів. Один з кінців (звужений) з трьома отворами для кріплення. Її зовнішній діаметр біля 55 мм (фото 40, 10). Подібний браслет виявлений в кургані №2 могильника Куджир (середня течія р.Муреш) разом з мечем, щитом, шоломом та вудилами (Crișan, 1980, p. 81-87).

ро етнічну атрибуцію поховань свідчить кераміка, яка знаходилась в похованнях і поряд з ними, а саме ліпний посуд дакійського типу (черпаки, вази для фруктів, горщики).

Дослідження урочища Челлениця дозволяє віднести пам’ятку до початкового етапу існування городища. Ймовірно, наприкінці XIX – на початку XX ст. могильник був перекопаний скарбошукачами після знахідок виробів з коштовних металів, про і свідчить порубаний на шматки торквес.

Друга частина могильника розміщена в 150 м на південь від урочища Челлениця в урочищі Середній Грунок. Тут, на площі 1050 кв. м виявлено вісім поховань, головним чином, воїнських. Відкриті захоронення ґрунтові, кремаційні, в ямках діаметром до 0,6 м і

глибиною до 0,5 м. Поховальний інвентар складався з предметів озброєння (три довгі двосічні мечі, зігнуті в кілька разів, наконечники списів, умбони та кольчуга), а також з окремих речей екіпіровки воїна (шпора) і предметів одягу (поясна застібка і фібули) (рис.19).

Одне з поховань було здійснене в урні, яка являла собою імітацію римської червонолакованої вази з кришкою. В її заповненні знаходилось 4,1 кг кальцинованих кісток, супроводжуваними посудинами були миска та глечик (рис.19, 1,5, фото 42).

Поховальний обряд характеризується тілоспаленням на стороні з наступним вмістом залишків кремації до ямки. У трьох похованнях вони були прикриті умбонами. Кістки перед похованням ретельно чистилися від залишків вогнища. Аналіз поховального інвентаря і, в першу чергу, фібул, дає можливість віднести цю частину могильника до завершальної фази функціонування городища, а саме до кінця I – початку II ст. н.е.

3. Підсумки вивчення пам'ятки

Малокопанське городище і пам'ятки регіону I ст. до н.е. – I ст. н.е. дозволяють провести аналіз господарської і виробничої діяльності населення цього періоду, як складової частини доримської Дакії. Зібраний банк даних однотайно вказує, що розгром кельтів у результаті ударів, завданих з боку даків, Риму та германців, не призвів до знищення досягнень латенської цивілізації та застою в місцевій економіці. Спостерігається процес подальшого поступового розвитку верхньотиських племен, обумовлений розповсюдженням дакійської культури. Останньому сприяла не тільки моноетнічність племен, але й осідання значного контингенту даків, у яких у цей період простежується інтенсивне економічне зростання.

Основним заняттям населення Верхнього Потисся, як і раніше, залишалося землеробство та тваринництво. Зерно молотилося на ручних ротаційних млинах кельтського типу. На городищі знайдено більше сотні цілих і уламків жорнових каменів, а також жорно-напівфабрикат, що вказує на їх місцеве

виробництво.

Про розвиток скотарства і його значну роль у господарстві верхньотиських племен свідчить широке розповсюдження інструментів для обробки шкіри (прасочки, ножі, скобелі) й остеологічний матеріал. Його аналіз дозволив встановити наступну картину видового складу стада Малої Копані в кількісному співвідношенні: свиня – 49,6 %, велика рогата худоба – 22,4 %, дрібна рогата худоба – 12,8 %, кінь – 6,4 % (Котигорошко, Корчинський, 2006).

Центрами ремісничого виробництва Дакії були численні городища та фортеці, в тому числі і Мала Копаня, які, головним чином, інтенсивно будувались в епоху Бурбесті і продовжували своє функціонування в I ст. н.е. Саме в них були виявлені ковальські та ювелірні майстерні з різноманітним набором інструментів, які у своїй більшості повторюють традиційні форми латенських знарядь.

Найбільшим ремісничим центром даків у Верхньому Потиссі була Мала Копаня. Одночасно з нею поновив свою роботу Затисянський металургійний район, створений кельтами, у басейні р.Ботар (Дяково) в 10 км від городища. Можна припустити, що звідси

сировина потрапляла і на Малу Копаню (Котигорошко, 2008, с.197). Її матеріали найбільш повно розкривають характер дакійської металообробки в регіоні. Місцеві ковалі виготовляли знаряддя праці, зброю, кінську зброю, шпори, різноманітні побутові речі. У залежності від їх призначення використовувались кричне залізо або сирцова сталь.

Ковалі Малої Копані володіли складною технологією виробництва. Структурний аналіз речей (серпи, коси, сокири, ножі, мечі, наконечники списів, долота, браслет) установив високу якість кування та незначний вміст шлаку. Остання обставина не тільки свідчить про високу майстерність ковалів у галузі гарячого кування, але й характеризує сам процес обробки горнової криці.

Речі, які за своїм функціональним призначенням вимагали особливої якості та міцності, піддавались гартуванню, наварюванню сталевих смуг і термообробці. Особливо відзначаємо такі складні операції, як локальна цементизація леза або робочої частини (коса, сокира, молоток каменотеса, ніж, долото), а потім гартування. При аналізі рівня

розвитку металургії і металообробки кидається у вічі наявність у них значних кельтських традицій. Це проявляється і в технології виробництва, і в самій продукції (Hollý, Mihok, Kotigoroško, 1995, p.398-401, Mihok, Kotigoroshko, 2008, p. 60-72).

З ковальським виробництвом була пов'язана і ювелірна справа. Спектральним аналізом тиглів, знайдених у майстернях Малої Копані (41 екземпляр), встановлено використання їх для плавки бронзи, срібла та золота. Про місцеве виробництво предметів одягу свідчить фібула-напівфабрикат. Аналогічні знахідки в Карпатській улоговині відомі лише у Північній Югославії (Košcevic, 1980, tabl.XLVI-XLVII). Особливе зацікавлення представляє будівля 34 Малої Копані, де біля печі, викладеної з андезитових плит, знайдено 24 тиглі та силікатні шлаки. Спектральний аналіз частини з них показав присутність скла з домішками глини, що дозволяє класифікувати будівлю як склоробну майстерню. Це ще одне підтвердження наявності в дакійському середовищі такої рідкісної та високотехнологічної галузі виробництва, якою було у варварському світі Європи виготовлення

скла.

Важко переоцінити значення для верхньотиського населення наявності родовища солі – дуже важливого харчового продукту в стародавньому світі. Сіль була джерелом багатства, однією з основних одиниць експорту.

Розвинуте товарне виробництво, розраховане на широкий ринок збуту, передбачає наявність у середовищі мешканців городища прошарку торговців. На це вказують і знахідки монет у Малій Копані і низці інших пунктів регіону.

Верхнє Потисся – регіон із давніми традиціями в галузі товарно-грошових відносин. Монети кельтського і дакійського карбування з'являються тут у III ст. до н.е. У I ст. до н.е., особливо в його другій половині, кельто-дакійські монети, які обслуговували потреби внутрішньої і міжплемінної торгівлі, замінюються на римські республіканські, а згодом імперські, які набули статусу “світових” грошей. Прийняття римської монетної системи було спричинене контактами з Римом, у яких не могли приймати участь номінали власного карбування, а також необхідністю утворення

єдиної грошової системи. Її введення базувалось на внутрішніх передумовах (поляризація суспільства, високий рівень розвитку економіки) і диктувалось вимогами молодой дакійської держави, викликаної до життя діяльністю Буребісти (Котигорошко, 2008, с.200).

Зростання обсягів внутрішньої і зовнішньої торгівлі вимагало все більшої кількості грошових номіналів, яка вже не забезпечувалась поступленнями з Риму. Це призвело до виникнення грошового дефіциту, погашеного Буребістою шляхом карбування імітацій римських монет (Crişan, 1977, p. 176, 427).

Торгові відносини встановлюються з найвіддаленішими регіонами Карпатської улоговини. Переважна більшість імпорту представлена виробами норико-паннонського типу (фібули, пряжки, пояси) та італійського походження (бронзові та скляні посудини). Про контакти з Прибалтійським регіоном свідчать знахідки бурштинових намист.

Більш чітку картину міжрегіональних відносин розкриває колекція монет (82 екземпляри) Малої Копані. До неї входять

монети велькобістерецького типу (Північна Словаччина), типу Медіешул Аурит (Трансільванія), сирмського типу (Північна Югославія), набір римських республіканських монет, у тому числі денарій з колонії Непаусус (Нижня Галлія), драхми з Аполлонії та Діррахіуму (Іллірія). Тут ще раз підкреслюємо, що значні знахідки монет типу Медіешул Аурит, невідома в каталогах римська імітація, знахідка гирьок для взважування монет і заготовок для їх виготовлення, вказують на можливість функціонування на городищі монетного двора (Кольникова, Котигорошко, 2007, с.60), який в майбутньому ми відкриємо на Малій Копані.

Спеціалізоване ремісничє виробництво, товарно-грошові відносини та широкі торговельні зв'язки, які виникли в епоху латену, не перервались з приходом даків. Їх запровадження внесло новий стимул у подальший поступовий розвиток економіки й соціальних відносин, при цьому визначальну роль відіграв ряд факторів: моноетнічність прибулих і місцевих (костобоки) племен, об'єднавча політика Буребісти, яка проходила, згідно зі Страбоном (Strabo, Geogr., VII, V, 2) під гаслом реваншу, помсти кельтам, що

зайняли дакійські землі з більш високий рівень розвитку економіки й соціальної організації, ніж у субстрату регіону.

На суспільну диференціацію мешканців городища, у першу чергу, вказують матеріали могильника зі значним вмістом військових поховань, що належали аристократії

Із розповсюдженням дакійської культури в регіоні подальшого розвитку набули ремесла й торгівля, виникли нові елементи в житловому будівництві, всюди використовувалась дакійська кераміка. Культурна нівеляція, яка проходила упродовж півтори сотні років, не торкнулася поховального обряду, який мав витоки в куштановицькій культурі (VI – IV ст. до н.е.), що вказує на міцні місцеві традиції.

Швидкому розповсюдженню дакійської культури сприяла не тільки спорідненість племен, але й осідання значного контингенту даків, яке відбувалось у декілька етапів. Початковий етап припадає на епоху Бурібести (біля 80 – 44 рр. до н.е.) § другий пов'язаний із вторгненням на початку I ст. н.е. сарматських племен до Тисо-Дунайського межиріччя. За свідченням римського історика Плінія Старшого (HN, IV, 25), язиги відтіснили даків

на північ, у гори, тобто у Верхнє Потисся. Це переселення було настільки масовим, що сягало віддалених областей Північної Словаччини, де прихід нової хвилі даків фіксується в пам'ятках пухівської культури (Pieta, 1982, s.307). Заключний етап припадає на кінець I – початок II ст. н.е. і визначається дако-римськими війнами епохи Доміціана (85/86 – 89 рр.) та Траяна (101 – 106 рр.). Переселенська хвиля сягає свого апогею у завершальній фазі війн (105 – 106 рр.), що підтверджується Діоном Кассієм у його пасажі про відхід на північ так званих “вільних даків”, які не захотіли залишатись під чужоземним пануванням (Cass. Dio, LXII, 33, LXXVIII, 27, 5). Подальша історія населення Верхнього Потисся, після загибелі царства Децебала, була пов'язана, незважаючи на географічне розташування регіону, з кардинальними подіями Карпато-Дунайського басейну, які буквально перекроїли етнічну картину ареалу.

The period between the 1st century B.C. - 1st century A.D. is regarded as the most flourishing period of the Dacian culture in the Carpathian area. This period is characterized by the expansion of Rome in the Lower Danube and Medium Danube regions, the founding of new ethnic-cultural communities, the change of the ethnic-political map of the Carpathian Basin and, in the first place, the founding of the Dacian state. All these major events have directly influenced the history of the population in the Upper Tisza Region during the entire Roman period.

The data of the historical events and the chronological indicators point to a Dacians expansion in the Upper Tisza Region that took place approximately in the year 60 BC, after defeating the Celts from the Middle Danube region. The Celts had been defeated, and the territories populated by them were conquered and occupied by other related tribes. In the Upper Tisza region, the main attack was launched against the oppidum of Galish-Lovachka. The evidence for the sudden cessation of the Celtic power center activity are hundreds of tools, weapons, the jewelery that the inhabitants of the oppidum didn't manage to bury or to save.

Most of the population in the Upper Tisza Region would live in open settlements in the plain area, at the beginning of our era. Several villages were located in the mountains and at the bottom of the mountains. Ecological conditions of the mountain environment suggests that the basic economic activity in these settlements was animal husbandry. The settlements in the plain areas were located along small rivers and were surrounded by pastures and fertile lands, with areas of 1-2 hectares.

A part of the population in the Upper Tisza region would live in fortified settlements / fortresses built when the Dacians arrived: Zemplin (Slovakia), Mala Kopanya, Solotvino - Fortress, the White Church (Ukraine) and Oncesti-Cetățuie (Romania) (fig. 1). These monuments date from the Late La Tène age and from the early stages of the Roman era. They would often give clues for solving major problems of the ethnic-political history in the north-eastern area of the Carpathian basin. The archaeological discoveries from these fortresses establish the relationship between the populations arrived from the Upper Tisza region in the last centuries B.C. They also contribute to the research process of the material culture of the

Roman Age.

The largest and most powerful fortified settlement in the region was the fortress from Mala Kopanya. It was situated on a hill (on the volcanic top of the Husti-Rokosovo district) on the right bank of Tisa river (fig. 2). The height of the fortress platform from the water level is 85 m. The abrupt cliffs of the mountain provide protection to the eastern, southern and south-western sides of the fortress. Tisa river flows at the eastern bottom of the mountain, and the southern and south-western cliffs are softer. The soil of the plain near the fortress contains much gravel. If we consider the high level of Tisa river two thousand years ago and the structure of the soil, we may assume that the south-western river would reach the bottom of the mountain, providing a natural protection from this direction (fig. 3).

The entire area of the castle had 5 hectares. It covered both plateaux of the mountain from north to south. A system of four walls was built for defence. The first wall, the main one, defended the southern plateau and passed to the margins of the steep rocks. The mountain slopes were interrupted by several embankments made of the earth taken from nearby, which contains a significant number

of waste pieces with cultural value. The height of the embankment was 0.4 - 2.2 m, and the width 3.5 - 20 m. The central entrance was very well fortified. The wall contained layers of earth mixed with gravel, stones and was fit with andesite plates. The built system was thus stockaded on both sides. A supplementary wall was built in order to defense the eastern slope of the mountain (the hight to 4 m).

The most impressive defence works have been found on the northern plateau. Here is a saddle between two plateaux which deepens down to 15 - 20 m, and was complemented with two walls in order to create a complex system of defence. They are disposed like two arched lines, at a distance of 60 m from each other. In the east, the walls reached the slopes, and in the west, they converged near the road that went on slope. The walls were 1 - 1.7 m high, and 8 - 10.2 m wide at the base. The walls were made of yellow clay and gravel and they reveal fragments of Dacians pottery. The area between the saddle and wall III (the small fortress) doesn't contain culture layers, thus pointing to its use for defense and not for living. The sharp tapered-shaped ditch was 1.5 m deep. A system of 7 walls was found in the north-eastern side of the fortress

periphery (the place called Chellenyța). They would defend the crossings from the side of the volcanic mountain Husti-Rokosovo, namely the entrance way in the settlement (fig. 3).

We can see that the main system of fortification of the fortress was the wall of earth mixed with stones, strengthened by the palisade with pile holes reaching 1.1 m in depth. The defense system increased significantly when the slopes were blocked and the steep slopes were made on the outer sides of the earthen embankment (the western and the eastern sides). The system of building the walls has not yet been studied in detail. Given the analogies, it is very likely that the walls had wooden gates and were divided with towers like the fortresses of Transylvania. The location of the fortress on the main route of the region and the type of the defence constructions concluded that reinforcements were made in accordance with a well established plan, depending on the strategic need of the land.

Several buildings with different functions were found during the research of the fortress, since 1977. 38 research areas were revealed, covering a total area of 2.3 ha. 41 houses, 107 other buildings, 37 hearths located outside the dwellings, stoves,

hundreds of post holes and holes for domestic use were found.

Archaeological discoveries prove that the fortress had many inhabitants. In this sense strongly argues the layer culture that covers its entire surface (up to a thickness of 3.8 m) and the large number of buildings. The layout of buildings was realized in accordance with the relief of the land, as artificial embankment was made (especially on the eastern slope). The dwellings had annexes (basements, waste or storage pits), and processing device. There were two types of dwellings: surface dwellings, with the walls standing on pillars, with the floors deepened in the ground, and the walls made of beams coming out from the ground.

The first type of dwelling has rectangular shape, with a surface of 15 – 44.2 square meters. The houses had 8-13 post holes, some of them being reinforced with stones. The central part of the dwellings was usually deepened into the ground (0.1 - 0.2 m). Dwellings were fit with a fireplace, oval or circular in ground plan and lens-like in its profile. Often the fireplace was surrounded with small stones and slabs. The walls of the dwellings were probably consolidated with boards. This

aspect points to the lack of daub, which was used at building houses with wood and clay structure using iron clips and hooks.

A typical category of the surface dwellings are the apses, with a surface of 35.6 to 176 square meters. On the basis of the analogies with Dacia before the Roman Empire, we can maintain that the apse walls were standing on the piles of the foundation set in ditches and were coated with boards (fig. 4). The buildings had a two-sided roof standing on the walls. This system was common at the most buildings in the fortress, but the preserved foundations do not allow us to restore accurately its original shape. One of the apse dwelling (house no. 38) preserved a vessel shaping a ram and a clay idol (woman) nearby the hearth, they were probably worship objects. The second type of dwellings was represented by 19 buildings deepened into the ground. They had rectangular groundplan, of 12-23 square meters, with the floor deepened into the ground for 0.2 - 0.4 m. The fireplace would be the source for heating. The walls of the dwelling were made of wood and started up from the deepened into the ground section of the construction. The typological range of vessels is quite limited: pots, jugs, cups, fruit dish-like vessels,

conical cups with handles, set of dishes and painted vessels. Most of the buildings under research within the fortress were households and houses for professional production (processing, industrial). Out of them, 33 were surface dwellings and 74 had the ground floor deepened into the ground. The main purpose of these buildings was storing food and various objects. Household activities were also carried out here, like milling grain (building 15). In summer time, a part of the buildings could be used as dwellings. The buildings for professional production were oblong, with irregular forms, with a length of 6.4 - 21.2 m and a width of 0.6 - 2 m. The floor was usually uneven, deepening into the ground for 0.2 - 0.8 m. The presence of fire facilities was a characteristic of these dwellings. Slag and iron waste point to their metallurgical activities. The smithy workshop was a surface building, with wooden structure and the walls made of clay. Its surface was 8 x 3, 14 square meters. The central part of the workshop revealed an oval hearth (1.5 x 1 m), surrounded by large stones. The fact that the workshop operated activity is indicated by a set of specific tools: pliers, chisel, drills (fig. 5).

Our assumption is confirmed by the analysis of iron waste made by the Slovakian archaeologists

specialized in metallurgy (Košice, Prof. L. Mihok). A separate group are the buildings where jewelry was manufactured. The analysis of waste and fired clay from three workshops revealed copper, bronze, silver and gold waste.

Storage pits and fireplaces were situated not far from the dwellings. The pits had different shapes, most of them were oval or circular with a 2m diameter and 0.3 - 0.5 m in depth. The large number of ceramic vessels found in Mala Kopanya offer proof for the existence of workshops in this sense.

The conclusions of the analysis on constructions for living and for professional production say that on the territory of the fortress were built both surface dwellings as well as houses with the floor deepened into the ground.

The research of the settlements dating earlier than the fortress of Mala Kopanya, belonging to the monuments of the Kustanovite culture, allow comparisons among the types of constructions. A new element in Mala Kopanya are the stone stoves, which were not known in the Upper Tisa Region, in the settlements dating from the Latène age. They probably occurred as a result of the need for industrial production and for possibilities to extract

andesite, an excellent material for construction. The apse-shaped buildings are a characteristic of the Dacians style, with the walls standing on the vertical pillars and coated with boards.

The investigation of the fortress revealed a significant quantity of material that shows the various domains of activity of the inhabitants. There are several main categories of this material according to its function. The most frequent finds are the ceramic vessels. The samples of Mala Kopanya, could serve as reference to characterize the Dacians ceramic from all over the Upper Tisza Region, and they consists of hundreds of thousands of fragments, and hundreds of restored vessels. Unlike the ceramic of the earlier settlements, the vessels of the Dacians culture is characterized by the diversity of techniques, styles, shapes and decorative motifs. Ceramics are represented by kitchen vessels (subgroup A) and dishes (subgroup B). Kitchen vessels range from pots, conical cups, miniature vessels, strainers, pans and cups. Most of them were decorated with various artistic motifs and figures (fig. 6, 7).

Dinner sets in comparison with kitchen sets, have various forms. Their surface was covered with dark engobe, sometimes brown, improving their

aesthetic aspect and hardening the structure of vessels. The main forms were fruit-dishes, cups, bowls, pots, lids and mugs.

Vessels are divided according to their function: dinner sets or luxury vessels (sub-group A, B, C) and storage vessels for supplies (sub-group D). Dinner sets could be made of not-decorated or decorated ceramic. The first was covered with gray and brown engobe and the latter was painted in white, red or black. The storage vessels used for keeping supplies (beans, flour) were large vessels, up to 1 m high, with massive, broad rim, and were widespread throughout the Dacians fortresses and settlements. A small group is represented by the imported ceramic, comprising delien cups and amphorae fragments from the 1st century A.D. They describe the relationship between the population of the Upper Tisa region with those from the southern regions of Dacia.

The pottery from Mala Kopanya belongs to the classic Dacians vessels and corresponds to the third phase of its development, dating from the centuries 100 B.C. - 106 A.D. The analysis of the ceramic forms revealed that the traditions of the Thracian Halstatt were well preserved. Several forms have prototypes in the local culture Kustanovițe (6th -

4th centuries BC) and Latène. However, many forms occur, unknown in the region until the arrival of the Dacians: conical cups with handles and fruit-dishes in the classical Dacians forms. Pottery has developed in the Dacians background under the influence of European cultures: the Hellenistic and Celtic cultures. The Roman influence is preponderant in the 1st century A.D. During this period, the contacts with the Roman Empire have developed, thus various types of Roman pottery were taken over by the Dacians potters.

There are several groups of tools, according to their function. The first group consists of smithy and jeweler tools (anvil, pliers, chisel, drills), casted spoons, crucibles, molds. The instruments for processing tools are very well represented: axes, adzes, chisels, hooks, scrapers (cutting spoons) (fig. 17). Equally varied is the category of the agricultural tools: sickles, scythes, garden knives, wool cutting scissors. Household tools are: grinders, grinding stones and knives. The activities related to leather processing are certified by ironers (to flatten out the leather sewing), large knives for clearing the skin before processing, stone and iron blades for cutting the skin, needles.

The weapons that were found were represented by spear points, arrows and shield umbos. The equipment of the knight warriors contained spurs and belts.

Jewelry and clothing accessories are extremely varied. They were made of bronze, silver, iron, glass and amber. They are fibulae, buckles, rings, bracelets, pendants, various beads.

A special place in the early collection of the fibulae from Mala Kopanya has the Pravno Slovenské type. It is made of bronze and has two parts. The entire arch is decorated with curved and zigzag cuts. The fibula is 11 cm long.

The contacts with the Empire are proved by the fibulae with pronounced profile of the type Noricum-Pannonian (Almgren 67-69, 236, 238). They were attested as being manufactured in that period through a half-manufactured fibula that was found. The sets of belts of the type noricum-pannonian separated by buckles, fragments of glass and bronze vessels, made in the Roman workshops are considered imports. A very special item is a very beautiful necklace, made in a workshop in Alexandria in the 1st century B.C., depicting the image of a woman, while another one had a crystal stone. The testimony of Pliniu the Old says that

Indian stones were used for manufacturing such necklaces and mineral beads.

A small group of objects made of bronze, clay and stone were related to the beliefs and magic practices of the Dacians. We mention here the head of a man and the image of a man's torso, both made of bronze. Anthropomorphic statuettes, ram vessels, antler of wild goat, pendant with phallic representation were made of clay. Among animal representations, we mention the fibula with a ram's head and a bronze statuette of a pony.

The economic development of the population is shown by monetary findings in the fortress. The 72 coins were found in different places within the fortress. The most significant group (46 pieces) are the Dacians tetradrahme (the Dacians specific coin) of the Medieșu Aurit type. The analysis of the numismatic collection of Mala Kopanya made by E. Kolnikova showed that they were imitating Roman coins, unknown until this point, except the ones from the fortress. A silver bar and a scale weigh attests the presence of a mint.

There is also a cemetery within the fortress, situated 200 m north-west of the fortification, in the places called Chellenyța and Seredniy Hrunok, which are two peaks of the volcanic mountain

Rokosovo Husti. 12 incineration graves were investigated in the place called Chellenyța (1800 square meters in area) in 2007-2008 and many objects were found around them. The graves were found at a depth of 0.3 - 0.6 m from the present surface of the ground and the grave pits had 0.4 - 0.8 m in diameter. The grave hole revealed a small number of calcined bones along with the objects the deceased were wearing at the moment of incineration. Some incineration waste was deposited in ceramic vessels and covered with fruit-dishes.

Jewelry was laid in women graves and weapons in men's graves. The most representative are the weapons, the horse riders' equipment and the horse harness. Weapons are represented by two-edged, Celtic swords (7 samples) of 90 cm long, with the guard shaping a bell, and Dacians knives (4 samples), 50 cm long. All of them were folded in ritual form.

A large number of spear points (up to 35 cm) shaping a ribbed pen like, pilum points and several arrow points were discovered. The surface of the necropolis revealed a battle-ax, fragments of a coat of mail, fragments of thousand umbos, complete curb bits and their accessories (bridles). According

to analogies from the south of the Carpathian Basin, we can assume a date in the first half of the 1st century BC. The horse equipment is represented by Celtic spurs (21 samples). One of the spurs is remarkable for its length, wide shoulders and large buttons at both ends.

A unique category of the finds from the place called Chellenyța are jewelry and clothing accessories. Here we mention the fibulae made of iron wire dating at the end of the 2nd century - the first half of the 1st century BC, belt buckles and locks, belt chain fragments, bracelets and beads (fig. 38). Two decorated buckles turn out special among the others. The first was made of iron plate, with trapezoidal shape, depicting two birds on its surface (cormorants) that hold fish with their claws. The drawing was a typical subject for the Getae of the - region of Danubius (Danube) and Balkans. The hook depicts the image of a dog, and the inside part has a fastening belt rivet. The buckle was 12.5 cm long and 4.5 - 6.7 cm wide. The second iron buckle is rectangular in shape (7 x 2.4 - 3.1 cm), with silver inlay shaping a tree with branches. The gold objects are: a torques, a pendant shaping a bucket and the adornment of a bracelet.

The most interesting piece is the torques

fragment weighing 522 g, which was undoubtedly a sign of power. It was made of four interwoven, gold threads of 9-10 mm thick. On the inside, it had a thin, inwrought thread, with bold ends. The endings of the torques are semi-spherical, with beads inlays, rivets and fastener holes. The pendant shaping a bucket is cylindrical, with thin handle made of twisted wire. Its body height was 15 mm, 10 mm in diameter. The bracelet inlay was made with golden foil printed with the protuberances shaping cones. One of the ends (the narrow one) has three holes for fastening. Its outside diameter is about 55 mm.

The ethnic affiliation of the graves is given by their ceramics: shaped vessels of the Dacians type (cups, fruit-dishes, pots). The analysis of the finds from Chellenyța concluded that the fortress corresponds to its first phase of existence. It's possible that the cemetery was found and dug by treasure hunters at the end of the 19th century and the early 20th century. This fact is confirmed by the torques cut it into pieces. The other part of the cemetery was situated 150 m south of the place called Chellenița, in place called Serednii Grunok. Here, 8 graves were found on an area of 1,050 hectares. The graves are incineration graves within

pits, with 0.6 m in diameter and 0.5 m in depth. The funeral inventory consisted of weapons (three long swords with one blade and two cutting edges, folded several times, lance points, umbos and mail), individual items of a soldier's equipment (spur) and articles of clothing (belt buckle and fibulae). One of the graves contained the bones deposited in the urn, which was an imitation of a Roman vessel with red lid. 4.1 kilograms of calcined bones, a bowl and a pot were found in the urn.

The funerary ritual means the burning of the body and depositing the incineration refuse in the pit. In three graves, the bones were covered with umbos. The bones were well cleaned from the fire remainders before they were buried. The analysis of the funerary inventory and mostly of the fibulae offered the opportunity to date this part of the cemetery in the final phase of the fortress existence, at the end of the 1st century - the beginning of the 2nd century A.D.

The fortress of Mala Kopanya and the nearby monuments date from the 1st century BC - 1st century A.D. and belong to the period before the Roman age from the economic and politic point of view. The Celts' defeat as a result of the Dacians, Roman and Germanic attacks did not lead to the

destruction of the Latène civilization and to the decline of the economy. As the Dacians culture was spreading, a gradual development started within the communities in the Upper Tisa region. The contribution to the development of the culture belonged to the local multi-ethnic tribes as much as to a large number of Dacians who have settled here. The main occupation of the population of the upper Tisa remained agriculture and animal husbandry. Grains were grinded with manual, rotary mills of the Celtic type. In the fortress of Mala Kopanya, hundreds of grinders were found both in completed condition and half-finished. Animal husbandry is attested by the widespread of the tools for processing skin (ironers, knives, scrapers) and osteological material. Osteological analysis has established the following picture for the animal species in Mala Kopanya: pig - 49.6%, cattle - 22.4%, small animals - 12.8%, horses - 6.4%.

The largest Dacians artisan's center in the Upper Tisa region was in Mala Kopanya. At the same time, the metallurgical activity started by the Celts was renewed in the basin of the Batar river (Dyakovo), 10 km from the fortress. We assume that the raw material was provided from here and

then transported to Mala Kopanya. The blacksmiths from Mala Kopanya used the complex technology of production. The structural analysis, of the objects (sickles, sewers, axes, knives, swords, lance points, chisels, bracelets) have established a high-quality metal and a low content of iron dross. The objects, which according to their functionality, demanded a high quality and increased resistance, were hardened, welded with steel strips and subjected to heat treatment. There were some complex operations that some tools needed (scythe, ax, the hammer for carving stone, knife, chisel). The analysis of metals and their processing cannot omit the presence of the Celtic tradition, that is found in the technology of production.

It is difficult to estimate the importance that salt had for the people of the Upper Tisa region. There are some indications that it has been exploited since old times, as it was one of the goods exported from the region. The well developed economic production, opened to a broad market, assumed among the inhabitants of the fortress the existence of a significant stratum of merchants. This is demonstrated by the coins found at Mala Kopanya and in many other places in the region.

The Upper Tisa region has one of the longest

tradition in the field of commodity-money relations. The Celtic coins and the Dacians minting coins occur in the 3rd century B.C. The Celtic-Dacians coins, used in the internal and inter-tribal trade, were replaced with the Roman Republican and Imperial coins in the second half of the 4th century B.C. The development of the internal and external trade required large amounts of money, which were already ascertained by the Empire. This has led to a shortage of cash that has been solved by Burebista by minting coins imitating the Roman. Commercial relations were established with the most remote regions of the Carpathian Basin. The most imports were products of the type noricum-pannonian (fibulae, buckles, belts) and of Italian origin (bronze and glass vessels). The contacts with the Baltic regions were reflected in the amber necklaces. Special artisan products, the commodity-money relations and expanded trade relations that have emerged in the Latène age were not coming down with the Dacians. The fast spreading of the Dacians culture was assisted by the similarity of the tribes, as well as the considerable increase in number of the Dacians, which took place in several stages. The first stage is the age of Burebista (around the years 80 - 44

B.C.); the second is associated with the invasion of the Sarmatians in the region between Tisa and Danube rivers, at the beginning of the 1st century A.D. According to the testimony of the Roman historian Plinius the Old (HN, IV, 25), the Iazyges have pushed the Dacians to the north, in the mountains, in the Upper Tisa region. This was a massive migration that reached the remote regions of northern Slovakia, where the coming of the new wave of Dacians contributed to the formation of Púchov culture. The final stage corresponds to the end of the 1st century and the beginning of the 2nd century and emerged because of the Dacians-Roman wars under Domitian (years 85/86 - 89) and Traian (between 101 - 106). Migrations reached climax in the final phase of the war (between 105 - 106), a fact highlighted by Dio Cassius in the passage about the departure to the north of the so-called "free Dacians", who do not wish to remain under foreign domination (Cass. Dio, LXII, 33, LXXVIII, 27, 5).

A Mala Kopanya-i vár és környékének műemlékei a Kr.e. I. és Kr. u. a I. századból származnak. Ezeknek a leleteknek a segítségével feltérképezhetjük a római kor előtti Dácia lakosságának gazdálkodását és termelői tevékenységét. A feltárás során előkerült anyagból tisztán kitűnik, hogy a kelták legyőzése a sorozatos dák, római és germán támadások nyomán, nem vezetett Latène civilizáció megszűnéséhez és a gazdaság meggyengüléséhez. A Felső-Tisza vidék törzsei sorában egy állandó fejlődés figyelhető meg a dák kultúra elterjedésével. A kultúra fejlődéséhez nem csak a soknemzetiségű törzsek járultak hozzá hanem az itt nagyszámba letelepedő dákok is, akik ebben az időben fejlett gazdasággal rendelkeztek. A Felső-Tisza vidék lakosságának első számú tevékenysége továbbra is az állattenyésztés maradt. A gabonát kelta típusú kézi malmokkal őrölték. A várban százszámra találtak kész és félkész őrlőket ami helyi ipari előállításra utal. A bőrfeldolgozás eszközeinek (vasaló, kések, kaparók) széles körű elterjedése és a csontleletek sokasága megerősíti az állattartás fejlődését. A csontleletek analízise során a következő állatfajokat azonosították Mala Kopanyán: disznó – 49,6%, szarvasmarha – 22,4%, kisállatok – 12,8%, lovak – 6,4%. (Kotigorosko,

Korcinskii 2006).

A római kor előtti Dácia kézműves mesterségeinek központjai a várak és erődítmények voltak, így Mala Kopanya is amely intenzív fejlődést mutatott Burebista idejében és tovább működött a Krisztus utáni I. században is. Pontosán itt kerültek elő a kovács műhelyek és az ékszer készítő műhelyek, különböző eszközökkel melyek nagy többsége a Latène korszak eszközeinek a formavilágára utal.

A Felső-Tisza vidék legnagyobb dák kézműipari központja Mala Kopanya volt. Egyidejűleg megújította tevékenységét a Batar (Dyakove) folyó völgyében, 10 km-re a vártól a kelták által alapított fémfeldolgozó is. Feltételezhetjük, hogy innen vitték az alapanyagot Mala Kopanyára. Ezek az alapanyagok felerősítették a dák fémfeldolgozás jelenlétét a vidéken.

A Mala Kopanya-i kovácsok fegyvereket, lószerszámokat, sarkantyúkat és különböző háztartási eszközöket készítettek. A tárgyak rendeltetésének függvényében használtak vasat vagy acélt.

A Mala Kopanya-i kovácsok komplex termelési technológiát használtak. A tárgyak (sarlók, kaszák, fejszék, kések, szablyák, lándzsahegyek, bárdok,

karperecek) strukturális analízise rámutat arra, hogy a fémek minősége kiváló volt, nagyon kevés salaktartalommal.

Azon a tárgyak alapanyagát, amelyeknek kiváló minőségűeknek kellett lenniük edzették, az acél lapjait forrasztották és hőkezelték. Elsősorban a szerszámok (kasza, fejsze, kötőrő kalapács, kés, bárd) készítésénél alkalmazott komplex technológiákat említhetjük meg. Megvizsgálva a fémeket és a feldolgozását nem hagyhatjuk figyelmen kívül a jellegzetes kelta hagyományok jelenlétét melyek elsősorban a gyártási technológiában mutatkoznak meg. (Hollý, Mihok, Kotigorosko, 1995, 398-401; Mihok, Kotigorosko, 2008, 60-72). A kovácsmesterséghez kötődik az ékszergyártás is. A Mala Kopanyan talált olvasztótégelyek (42 darab) spektrális analízise során megállapítást nyert, hogy bronzot, ezüstöt és aranyat olvasztottak bennük. Az öltözékkiegészítők helyi előállításáról egy félkész fibula tanuskodik. Hasonló felfedezéseket a Kárpát medencében csak Jugoszlávia északi részéről ismertek (Košćević 1980, XLVI-XXXV tábla).

Különleges jelentőséggel bír a 34-es épület Mala Kopanyan, ahol az andezit oszlopok között lévő kemence közelében 24 olvasztótégelyt és szilikát

salakot találtak. Egy részük spektrális analízise nyomán agyaggal kevert üveget találtak amiből arra következtethetünk, hogy itt egy üveggészítő műhely működött. Ime még egy bizonyíték arra, hogy dák környezetben magasan fejlett ipari technológia létezett az üvegyártásé.

Nehéz megítélni, hogy milyen hatással volt a Felső-Tisza medence lakosságára a vidék legnagyobb természeti kincse, az ősidők óta fontos só. A só a gazdagság forrása volt, a legalapvetőbb exportcikk.

A kiterjedt piacnak szánt jól fejlett gazdasági termelés feltételezett a várbeliek között egy széles kereskedő réteget is. Ezt támasztják alá a Mala Kopanyan és környékén talált pénzérmék.

A Felső-Tisza vidék egyike a legrégebbi árú-pénz alapú kereskedelmi kapcsolatot folytató hagyományokkal rendelkező területnek. A kelta pénzérmék és a dák pénzverés már a Kr. e. a III. században megjelent ezen a vidéken. A Kr. e. a II. században, főleg annak második felében a kelta-dák pénzeket, amelyek a belső és törzsek közötti kereskedelmet szolgálták, felváltják a római pénzérmék előbb a köztársaságiak majd a császárkoriak, melyeknek "világpénz" státusuk volt. A római pénzegység elfogadását a Rómával

fenntartott kapcsolatok diktálták, mivel nem tudták saját pénzürméiket használni valamint az egységes fizetőeszköz kialakításának szükséglete. A rendszer bevezetése a belső lehetőségekre támaszkodott (a társadalom polarizálódása, a gazdasági növekedés színvonalának rizikója) és, Burebista tevékenységének eredményeképpen a fiatal dák állam szükségletei diktálták (Kotigorosko 2008, 200.)

A belső és külső kereskedelem növekedése nagyobb összegű pénzt igényelt amit a Birodalom már nem biztosított. Ez pénzhiányhoz vezetett amit Burebista római pénzt utánzó érmék verésével próbált megoldani. (Crișan 1977, 176, 427).

A Kárpát medence legtávolabbi régióival is fenntartottak kereskedelmi kapcsolatokat. Az import legjelentősebb részét észak-pannon termékek (fibulák, csatok, övek) és olasz eredetű árúk (bronz- és üvegedények) képezték. A baltikumi kapcsolatokra a borostyánkő nyakláncok utalnak.

Az interregionális kapcsolatoknak egy világosabb képét tárja elénk a Mala Kopanyan talált pénzlelet (82 másolat). A következő típusú érmék találhatóak köztük: Velko-Bistrica (észak Szlovákia), Aranyosmeggyes (Erdély), Smirna

(Észak-Jugoszlávia), egy római köztársasági érme szett, dénárok Nepaususból (alsó-dél Gallia) és drahmák Apollonia és Dirrahium (Illíria) területéről.

Újra megemlítjük azt a tényt, hogy az Aranyosmeggyes típusú érmék ismeretlenek a római utánzatokat tartalmazó katalógusokban, a mérlegsúlyok és a verőeszközök felfedezése azt a feltételezést bizonyítja, hogy a várban pénzverde üzemelt (Kolnykova, Kotigorosko, 2007, 60 old.), amit a jövőben valószínűleg fel is fogunk fedezni Mala Kopanyan.

A jelegzetes kézműves termékek, az áru-pénz forgalom és a kiterjedt kereskedelmi kapcsolatok amelyek a Latène korszakban indultak nem szűntek meg a dákok érkezésével. Bevezetésük új ösztönzést adott a folyamatos gazdasági fejlődésnek és a társadalmi kapcsolatoknak, meghatározó szerepe volt még egy sor egyéb jelenségnek is, mint a betelepülő és helyi törzsek (kosztobókuszok) nemzeti sokszínűsége. Burebista egyesítési politikája, mely Strabo szerint (Strabo, Geogr., VII, V, 2) a dák területeket elfoglaló kelták elleni bosszúhadjárat volt. A dák állam nagyobb gazdasági, társadalmi és szervezeti fejlődést ígért mint amit régió osztályrétege nyújthatott.

A vár lakosainak társadalmi különbségeit elsősorban a feltárt temető anyagából állapíthatjuk meg, jelentős arányban találtak a törzsi arisztokrácia köreihez tartozó harcos sírokat.

A dák műveltség elterjedésével egyidejűleg a régióban fejlődésnek indult a kézműipar és a kereskedelem, új elemek jelentek meg az építkezésekben, a dák kerámiát mindenhol használták. Az anyagi műveltség egységesítése egy fél évszázadon át tartott, ezalatt a mélyen a Kushtanovytsa kultúrában (Kr. e. VI. - IV.) gyökerező temetkezési szokásokat nem érte változás, ami erős helyi hagyományokra utal.

A dák kultúra gyors elterjedéséhez nem csak a törzsek közötti hasonlóság járult hozzá, hanem a dákok több fázisra tehető számbeli növekedése is. Az első fázis Burebista korával esik egybe (Kr.e. 80-44 környékén), a második fázis a Kr.u. az I. évszázadban a szarmata törzsek invázióval a Tisza és a Duna közötti területekre hozható kapcsolatba. Plinius az idősb római történész szerint (HN, IV, 25) a jazigok északra a űzték a dákokat a hegyekbe azaz a Felső-Tisza vidékre. Ez a népvándorlás olyan erejű volt, hogy elérte a távoli Észak-Szlovákia területeit, ahol az újabb dák betelepülés megalapította a Puchov kultúrát.

A végső fázis okai, Kr. u. I. század vége és a II. század elején lefolytatott, a Domicianus (85/86-89 évbeli) és Traianus (101-106 évbeli) vezette dák-római háborúk. A népvándorlás az 105-106 évi háború vége felé érte el csúcspontját amint azt Dio Cassius is megerősíti művének abban a bekezdésében, amelyben az úgy nevezett “szabad dákok”északra vándorlásáról ír, akik nem kívánnak idegen uralom alatt maradni (Cass. Dio, LXII, 33, LXXVIII, 27, 5).

A Felső-Tisza vidék történelme, Decebal királyságának szétesése után, földrajzi helyzete ellenére, a Kárpát.Duna medence nagyobb eseményeihez kötődik, melyek átszabták aztán a régió etnikai arculatát is.

Література/ Bibliografie

Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. – М., 1982. – Вып.Г 1-12.

Бобровская О.В. К вопросу о типологии и хронологии черняховских “ведёркообразных” подвесок // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V в. н.э.). – Кишинёв, 1991. – С.227-228.

Кольникова Е., Котигорошко В.Г. Монеты дакийского городища Малая Копаня // Carpatica-Карпатика. - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С.48-74.

Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // СА. - 1989. - XXXVII - 1. - С.21-67.

Котигорошко В.Г. Ремесленное производство на дакийском городище Малая Копаня // СА. – 1989а. – №2. – С.182-200.

Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // Carpatica-Карпатика. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів. - Ужгород, 2004. - Вип.31. - С.172-192.

Котигорошко В.Г. Фибулы раннего горизонта Малокопаньского городища // Carpatica-Карпатика. - Ужгород, 2007. - Вип.36. - С.38-47.

Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в давнину. - Ужгород, 2008.

Котигорошко В.Г. Мечи Малокопаньского комплекса // Carpatica-Карпатика. - Ужгород, 2008 а. - Вип.38. - С.35-45.

Котигорошко В.Г., Корчинський О.В. До питання про тваринництво мешканців Малокопанського городища // Carpatica-Карпатика. Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. - Ужгород, 2006. - Вип.34. - С.69-79.

Котигорошко В.Г., Прохненко И.А. Исследование Малокопаньского комплекса рубежа н.э. // Археологічні дослідження в Україні. 2006-2007. – К., 2009. - С.179-184.

Котигорошко В.Г., Прохненко И.А., Чуботэ В. Итоги исследования Малокопаньского комплекса в 2004 – 2005 гг. // Satu Mare. Studii și comunicări. Seria arheologie 2006-2007. - Satu Mare, 2008. - XXIII-XXIV/I. - p. 131-154.

Словарь античности. - М., 1989.

Antonescu D. Introducere în arhitectura dacilor. - București, 1984.

- Benadik B. Die spätlátenezeitliche siedlung von Zemplin in der Ostslowakei // *Germania*. - 1965. - N3. - S.63-91.
- Berciu D. *Buridava dacică*. - București, 1981.
- Bichir Gh. *Dacii liberi din nordul Daciei* // *Thraco - Dacica*. - 1996. - XVII. - p. 191-202.
- Borangic C. *Falx dacica*. I. Propunere pentru o tipologie a armelor curbe dacice // *NEMVS*. - Alba Iulia, 2007. - I(2006). - 1-2. - p. 47-105.
- Crișan I.H. *Ceramica daco-getica*. - București, 1969.
- Crișan I.H. *Burebista și epoca sa*. - București, 1977.
- Crișan I.H. *Necropola dacică de la Cugir* // *Apulum*. - 1980. - XVIII. - p. 81-87.
- Fecková P., Mihok L., Kotigorsko V. *Analysis of Slags From Dacian Hill-fort Malaya Kopan* // *Carpathica-Карпатика-Ужгород*, 2007.-Вип.36.- P.101-110.
- Gherghe P. *Cercetările arheologice de salvare efectuate în necropola și așezarea geto-dacică de la Turburea-Spahii* // *Litua*. - 1978. - I. - P.15-31.
- Hollý A., Mihok L., Kotigorsko V.G. *Metallographic analysis of Dacian Iron objects* // *9th Symposium on Metallography*. - Košice, 1995. - P.398-401.
- Kolnikova E., Kotigorsko V. *Der dakische Burgwall Malaja Kopanja am oberen Theisgebiet im Lichte der Münzfunde* // *Miscellanea numizmatica antiquitatis*. - București, 2008. - S.125-134.
- Košćević R. *Anticke fibule s poručja Siska*. - Zagreb, 1980.
- Kotigorsko V. *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*. - București, 1995.
- Mihálik J. *Öskori emlékek Ugocsa vármegyében* // *AE*. - 1893. - 2. - Old.410-418.
- Mihok L., Kotigorsko V.G. *Metallografy of Iron Objects Found on Dacian Settlement Malaya Kopan* // *Carpathica-Карпатика*. - Ужгород, 2008. - Вип.38. - P.60-72.
- Nicolăescu-Plopșor C.S. *Antiquités celtiques d'Olténie* // *Dacia*. - 1948. - XI-XII. - 1945-1947. - P.17-33.
- Pârvan V. *Getica. O protoistorie a Daciei*. - București, 1926.
- Pieta K. *Die Puchov - Kultur*. - Nitra, 1982.
- Sârbu V. *The Getae "Gold and Silver Princes" (4th-3th Centuries BC). Some Considerations* // *Studia Universitatis "Babeș-Bolyai"*. *Historia*. - 2006. - 51. - 1. - P.12-41.
- Sârbu V., Arsenescu M. *Dacian settlements and*

necropolises in Southwestern Romania (2nd c. B.C. – 1st c. A.D) / www.arheologie.ulbsibiu.ro.
 Sârbu V., Rustoiu A. Découvertes funéraires géto-daces du sud-ouest de la Roumanie (±150 - ±50 av. J.-C.) // Le Djerdap. Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millénaire av. J.-C. jusqu'aux guerres daciques. Kolloquium in Kladovo-Drobeta-Turnu Severin (September-October, 1998). - Beograd, 1999. – p. 77-91.

Список скорочень/ Prescurtări

СА – Советская археология. Москва.
 САИ – Свод археологических источников. Москва.
 АЕ – Archaeologiai Értesítő. Budapest.
 SA – Slovenská archeológia. Bratislava.

Список ілюстрацій/ Lista ilustrațiilor

Рис. 1. Карта розміщення дакійських городищ у Верхньому Потиссі. 1-Біла Церква; 2-Земплін; 3-Мала Копаня; 4-Ончешті-Четецява; 5-Солотвино-Четатя.

Des. 1. Hartă cu cetățile dacice din regiunea Tisei Superioare, 1-Biserica Albă, 2-Zemplin, 3. –Mala

Kopanya, 4- Oncești-Cetățuia, 5- Solotvino-Cetatea.

Рис. 2. Реконструкція Малокопанського городища.

Des. 2. Reconstituirea cetății Mala Kopanya.

Рис. 3. Топографічний план Малокопанського комплексу.

Des. 3. Planul topografic al complexului de la Mala Kopanya.

Рис. 4. Мала Копаня. Апсида (житло №7). Реконструкція В.В.Мойжеса.

Des.4. Mala Kopanya. Absida (locuinta nr.7). Reconstituire realizată de V.V. Moijes.

Рис. 5. План кузні, інвентар.

Des. 5. Planul fierariei, inventar.

Рис. 6. Мала Копаня. Основні форми ліпного кухонного посуду (підгрупа А).

Des. 6. Mala Kopanya. Formele principale a veselei ceramice de masă (Subgrupa A).

Рис. 7. Мала Копаня. Основні форми ліпного

столового посуду (підгрупа Б).).

Des. 7. Mala Kopanya. Formele principale a veselei ceramice de masă (Subgrupa B).

Рис. 8. Мала Копаня. Кружальний посуд. 1-6,9-10,12-13 – підгрупа А: 7-8,11 – підгрупа Б: 14-17 – підгрупа В; 18-19,23-25 – підгрупа Г; 20-21 – амфори; 22 – delian.).

Des. 8. Mala Kopanya. Vase de băut. 1-6,9-10,12-13 Subgrupa A: 7-8,11 – Subgrupa B: 18-19,23-25 – Subgrupa G: 20-21 –amfore; 22 – cupă deliană.

Рис. 9. Мала Копаня. Знаряддя праці.

Des. 9. Mala Kopanya. Unelte

Рис. 10. Мала Копаня. Прикраси та приналежності одягу.

Des. 10. Mala Kopanya. Bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte.

Рис. 11. Мала Копаня. Предмети культу та пластики.

Des. 11. Mala Kopanya. Obiecte de cult.

Рис. 12. Мала Копаня (ур.Челлениця). Мечі кельтського типу.

Des. 12. Mala Kopanya (Chellenyța). Spade de tip celtic.

Рис. 13. Мала Копаня (ур.Челлениця). Дакийські сіки (falx).

Des. 13. Mala Kopanya (Chellenyța). Falx-uri dacice.

Рис. 14. Мала Копаня (ур.Челлениця). Наконечники списів та стріл.

Des. 14. Mala Kopanya (Chellenyța). Vârfuri de lănci și săgeți.

Рис.15. Мала Копаня (ур.Челлениця). Умбони, їх деталі та фрагмент кольчуги.

Des. 15. Mala Kopanya (Chellenyța). Umbouri, detaliile acestora și fragment de zale.

Рис. 16. Мала Копаня (ур.Челлениця). Фібули.

Des. 16. Mala Kopanya (Chellenyța). Fibule.

Рис. 17. Мала Копаня (ур.Челлениця). Пряжки.

Des. 17. Mala Kopanya (Chellenyța). Catarama.

Рис. 18. Мала Копаня (ур.Челлениця). Реконструкція торквеса.

Des. 18. Mala Kopanya (Chellenyța). Reconstituire (locuința cu numărul 38).
torques.

Рис. 19. Мала Копаня (ур.Середній Грунок).
Інвентар поховань. 1-5 – поховання 5: 6-12 –
поховання 2: 13-14 – поховання 3: 15-16 –
поховання 4: 17 – підйомний матеріал (уламок
меча): 18 – поховання 8: 19-22 – поховання 7:
23-29 – поховання 6.

Des. 19. Mala Kopanya (Serednii Grunok).
Inventarul mormintelor. 1-5 – mormânt 5: 6-12
– mormânt: 213-14 – mormânt 3: 15-16 – mormânt
4: 17 – descoperire fără context (fragment de sabie):
18 – mormânt 8: 19-22 – mormânt 7: 23-29 –
mormânt 6.

Список фото/ Lista fotografiilor

Фото 1. Вид на Малокопанське городище з
південного-заходу.

Foto 1. Vedere asupra cetății Mala Kopanya din
partea de sud-vest.

Фото 2. Жертовна посудина-баранчик, ідол.
Апсида (житло №38).

Foto 2. Vas –Berbecuț de sacrificiu, idol, absidă

Фото 3. Ліпні горщики підгрупи А.

Foto 3. Vase ceramice subgrupa A.

Фото 4. Мініатюрні ліпні посудини підгрупи А.

Foto 4. Vase ceramice miniaturale subgrupa A.

Фото 5. Ліпні конічні чашки з ручками підгрупи
А.

Foto 5. Cupe conice de lut cu mânere subgrupa A.

Фото 6. Ліпний столовий посуд. Підгрупа Б.
Вази для фруктів.

Foto 6. Vase ceramice de masă. Subgrupa B.
Fructiere.

Фото 7. Ліпний столовий посуд. Підгрупа Б.
Черпаки, кришки, дуршлаг.

Foto 7. Vase ceramice de masă. Subgrupa B. Găleți,
capace, strecurători.

Фото 8. Ліпний столовий посуд. Підгрупа Б.
Глечики.

Foto 8. Vase ceramice de masă. Subgrupa B.
Ulcioare.

Фото 9. Гончарний сіроглиняний посуд підгрупи А.

Foto 9. Vase ceramice pentru băut. Subgrupa A.

Фото 10. Гончарний розписний посуд підгрупи Б.

Foto 10. Vase ceramice pictate subgrupa B.

Фото 11. Ковальський інструментарій.

Foto 11. Unelte de fierărie.

Фото 12. Знаряддя праці (коса, серпи, сокира, молоток каменотеса).

Foto 12. Unelte (coase, seceri, topoare, ciocan de zdrobit piatra).

Фото 13. Тиглі.

Foto 13. Creuzete.

Фото 14. Знаряддя деревообробки.

Foto 14. Unelte pentru prelucrarea lemnului.

Фото 15. Ручний ротаційний млин.

Foto 15. Râșnițe.

Фото 16. Прясла.

Foto 16. Fusaiole.

Фото 17. Знаряддя чинбаря.

Foto 17. Instrumente pentru prelucrarea pielei.

Фото 18. Прикраси та предмети одягу.

Foto 18. Bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte.

Фото 19. Вироби зі скла (намистини, браслети).

Foto 19. Obiecte din sticlă (coliere, brățări).

Фото 20. Фібула типу Словенске Правно. I ст. до н.е.

Foto 20. Fibulă de tip Slovenske Pravno. Sec. I. î.e.n.

Фото 21. Фібули.

Foto 21. Fibule.

Фото 22. Фібула-напівфабрикат. Бронза.

Foto 22. Fibulă semifabricat. Bronz.

Фото 23. Мозаїчна плакетка другої пол. I ст. до н.е.

Foto 23. Placheta mozaic din a doua jumătate a

sec. I î.e.n.

Фото 24. Пронизка з гірського кришталю.

Foto 24. Colier din cristal de munte.

Фото 25. Предмети пластики та культу.

Foto 25. Obiecte plastice și de cult.

Фото 26. Монети кельто-дакійського карбування.

Foto 26. Monede celto-dacice.

Фото 27. Монети грецького та римського карбування.

Foto 27. Monede grecești și romane.

Фото 28. Мала Копаня (ур.Челлениця). Поховання 7.

Foto 28. Mala Kopanya. Mormântul 7.

Фото 29. Мала Копаня (ур.Челлениця). Мечі кельтського типу.

Foto 29. Mala Kopanya (Chellenyța). Spade de tip celtic.

Фото 30. Мала Копаня (ур.Челлениця).

Дакійські сіки (falx).

Foto 30. Mala Kopanya (Chelleyța). Falx-uri dacice

Фото 31. Мала Копаня (ур.Челлениця). Наконечники списів і дротики, втоки.

Foto 31. Mala Kopanya (Chellenyța). Vârfuri de lănci și sulițe.

Фото 32. Мала Копаня (ур.Челлениця). Наконечники стріл.

Foto 32. Mala Kopanya (Chellenyța). Vârfuri de săgeți

Фото 33. Мала Копаня (ур.Челлениця). Бойова сокира.

Foto 33. Mala Kopanya (Chellenyța). Topor de luptă.

Фото 34. Мала Копаня (ур.Челлениця). Вудила.

Foto 34. Mala Kopanya (Chellenyța). Zăbale.

Фото 35. Мала Копаня (ур.Челлениця). Шпори.

Foto 35. Mala Kopanya (Chellenyța). Pintenii.

Фото 36. Мала Копаня (ур.Челлениця). Фібули.

Залізо.

Foto 36. Mala Kopanya (Chellenyța). Fibule. Fier.

Фото 37. Мала Копаня (ур.Челлениця). Прикраси та предмети одягу.

Foto 37. Mala Kopanya (Chellenyța). Bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte

Фото 38. Мала Копаня (ур.Челлениця). Поясна пряжка з зооморфними зображеннями.

Foto 38. Mala Kopanya (Chelleyța). Cataramă de curea cu imagini zoomorfe

Фото 39. Мала Копаня (ур.Челлениця). Пряжка з рослинним декором.

Foto 39. Mala Kopanya (Chelleyța). Cataramă cu decor vegetal

Фото 40. Мала Копаня (ур.Челлениця). Уламки торквеса (1-9), обкладка браслету (10), підвіска-відерце (11). Золото.

Foto 40. Мала Копаня (ур.Челлениця). Уламки торквеса (1-9), обкладка браслету (10), підвіска-відерце (11). Золото. Mala Kopanya (Chelleyța). Fragmente de torques (1-9), ornament de brățară (10), pandativ găletuță (11)

Фото 41. Мала Копаня (ур.Середній Грунок). Поховання 4. Фібула. Срібло.

Foto 41. Mala Kopanya (Serednii Grunok). Mormântul 4. Fibulă. Argint.

Фото 42. Мала Копаня (ур.Середній Грунок). Поховання 5. Червонолакована урна з кришкою.

Foto 42. Mala Kopanya (Serednii Grunok). Mormântul 5. Urnă cu angobă roșie cu capac

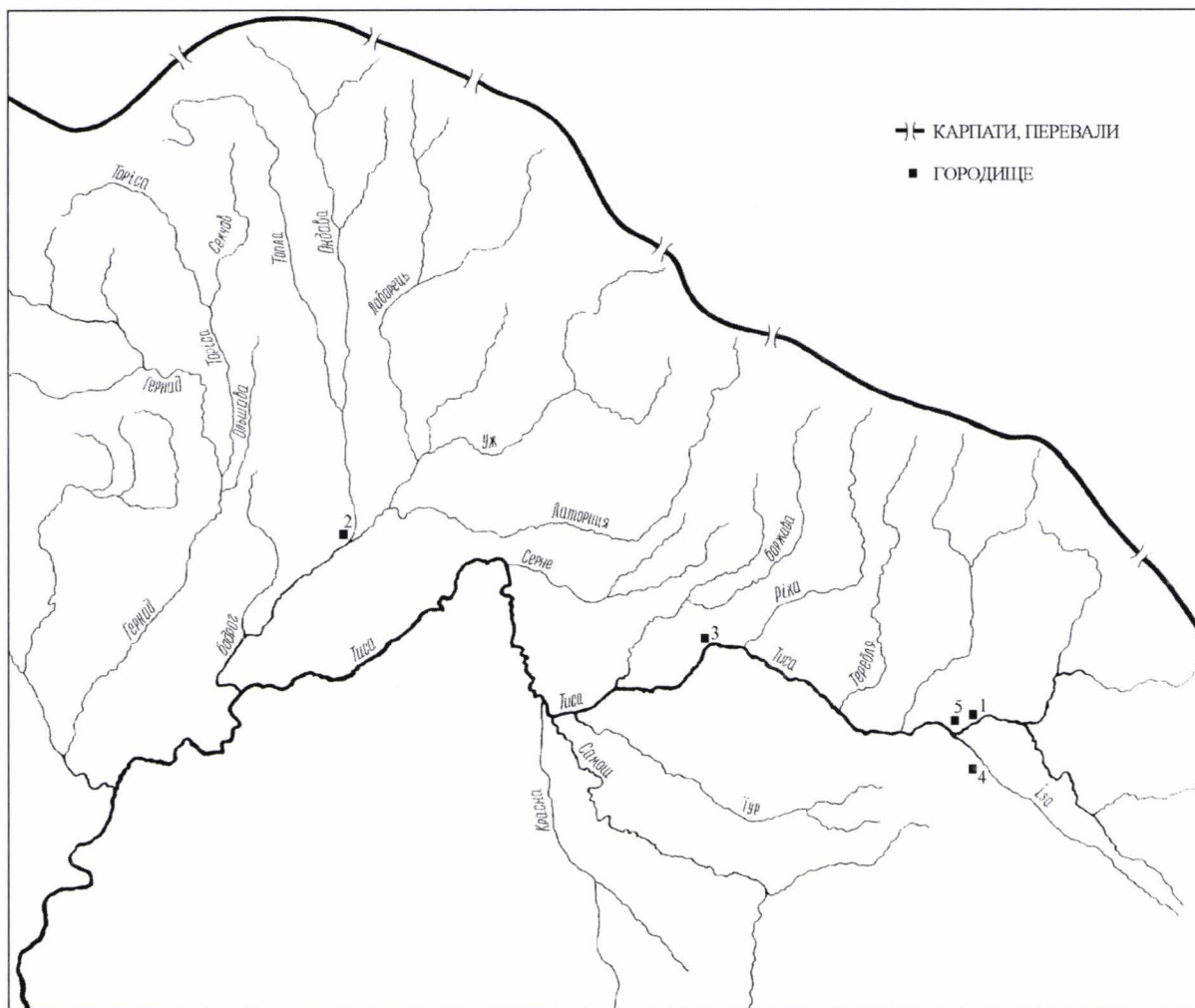

Рис. 1. Карта розміщення дакійських городищ у Верхньому Потиссі. 1-Біла Церква; 2-Земплін; 3-Мала Копаня; 4-Ончешті-Четецява; 5-Солотвино-Четатя.

Des. 1. Hartă cu cetățile dacice din regiunea Tisei Superioare, 1-Biserica Albă, 2-Zemplin, 3. –Mala Kopanya, 4- Oncești-Cetățuia, 5- Solotvino-Cetatea.

Рис. 2. Реконструкція Малокопанського городища.

Рис. 2. Реконструкція Малокопанського городища.

Des. 2. Reconstituirea cetății Mala Kopanya.

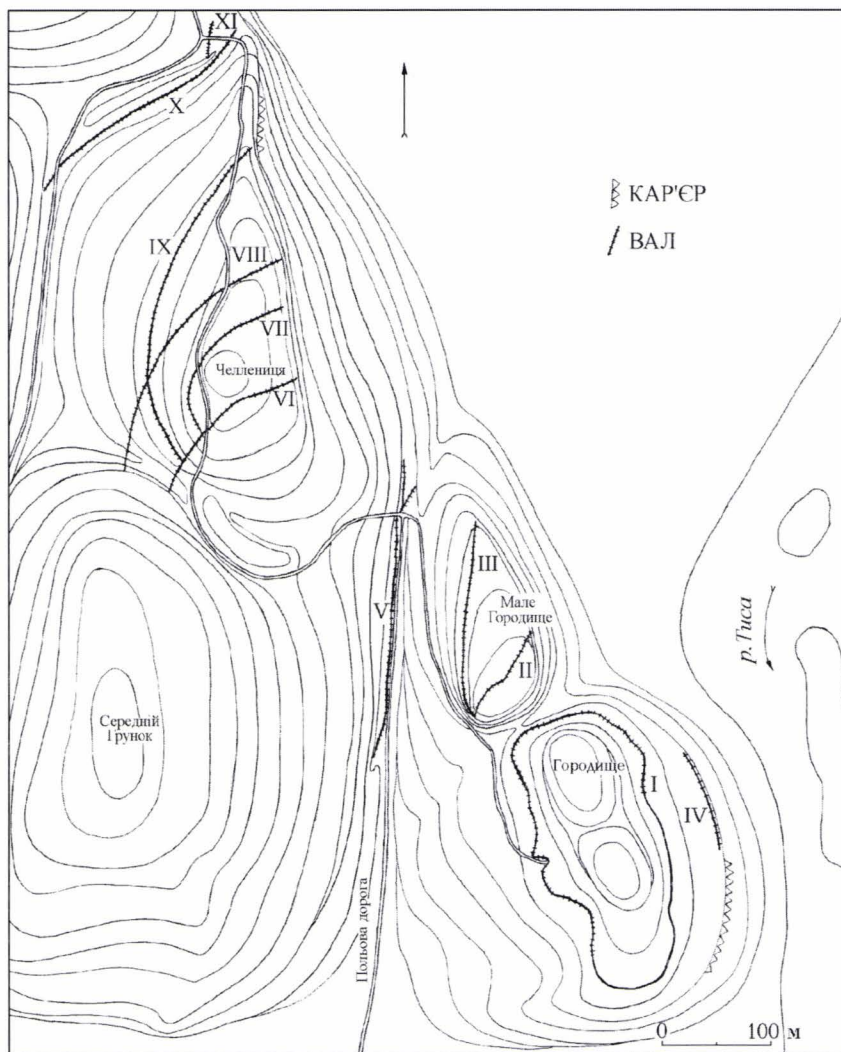

Рис. 3. Топографічний план Малокопанського комплексу.

Des. 3. Planul topografic al complexului de la Mala Kopaya.

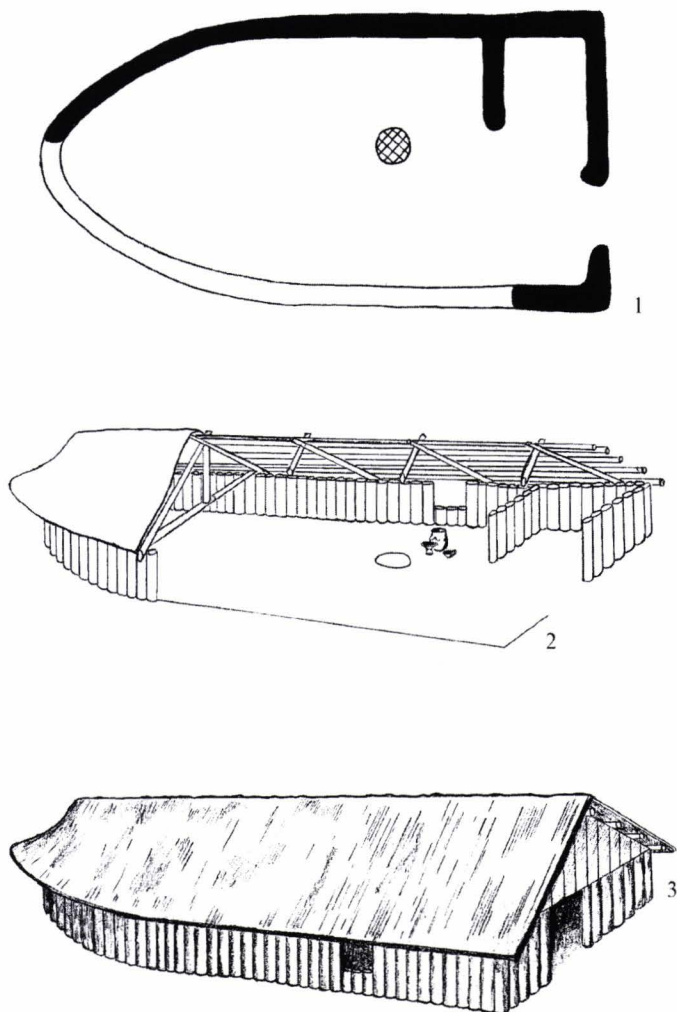

Рис. 4. Мала Копаня. Апсида (житло №7). Реконструкція В.В.Мойжеса.
 Des.4. Mala Kopanya. Absida (locuinta nr.7). Reconstituire realizată de V.V. Moijes.

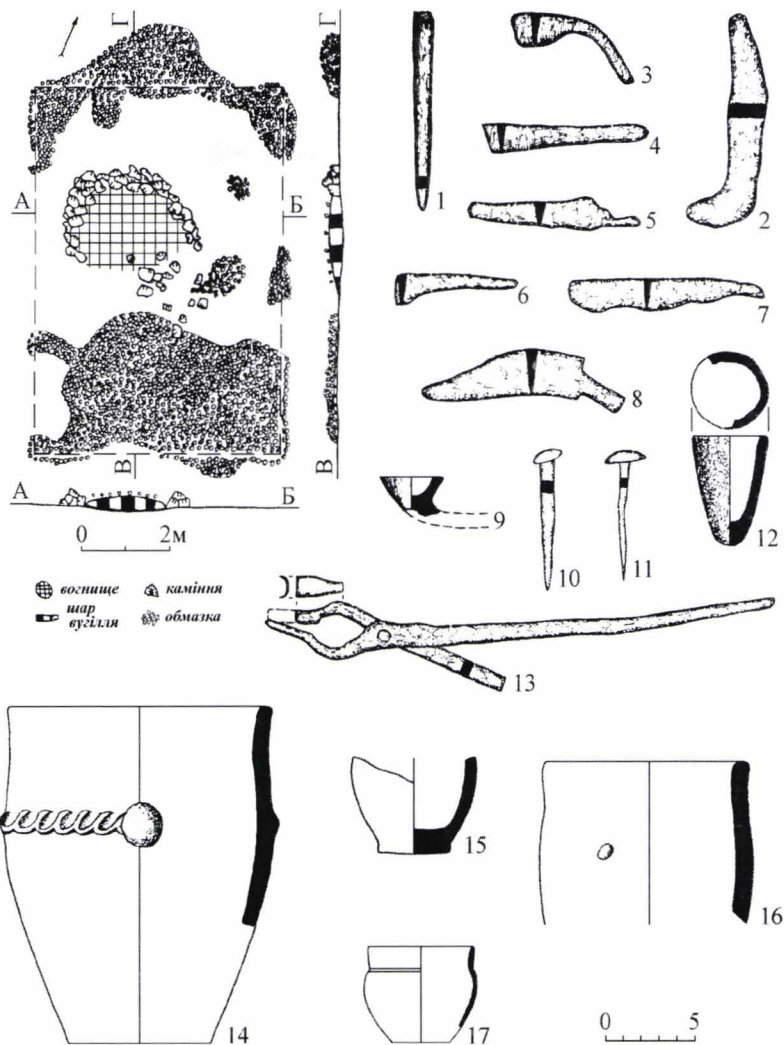

Рис. 5. План кузні, інвентар.
Des. 5. Planul fierariei, inventar.

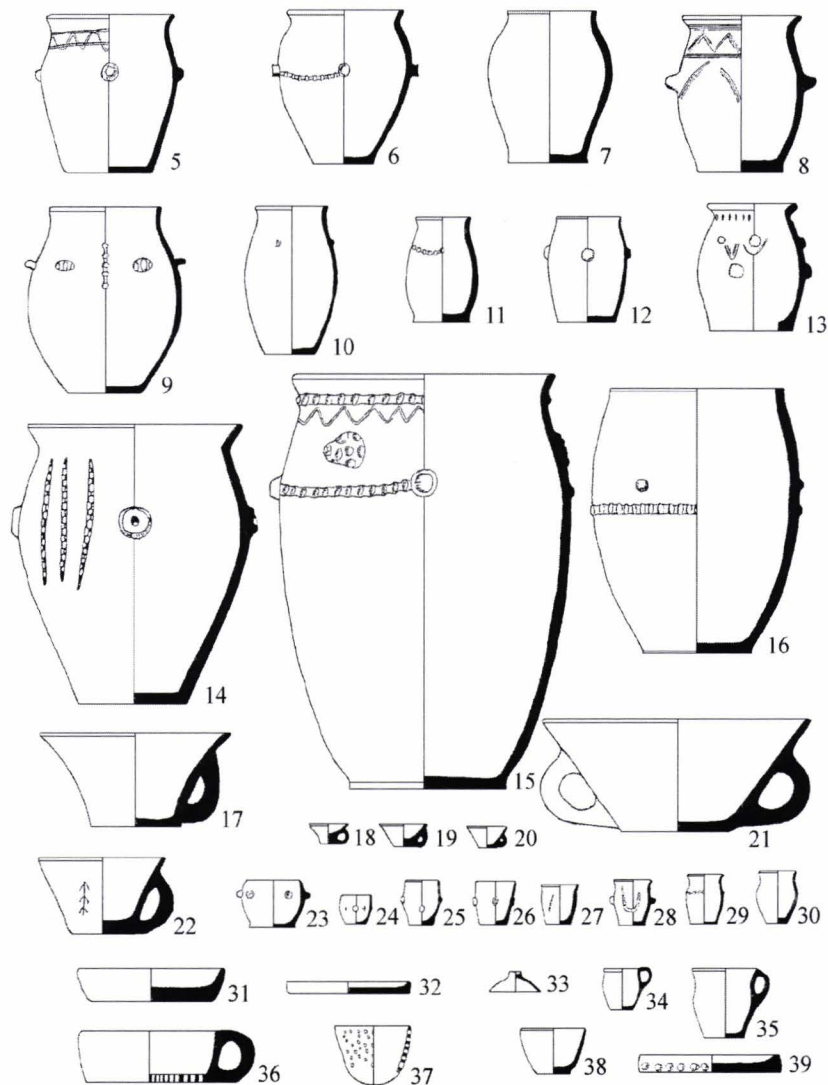

Рис. 6. Мала Копаня. Основні форми ліпного кухонного посуду (підгрупа А).
 Des. 6. Mala Kopanya. Formele principale a veselei ceramice de masă (Subgrupa A).

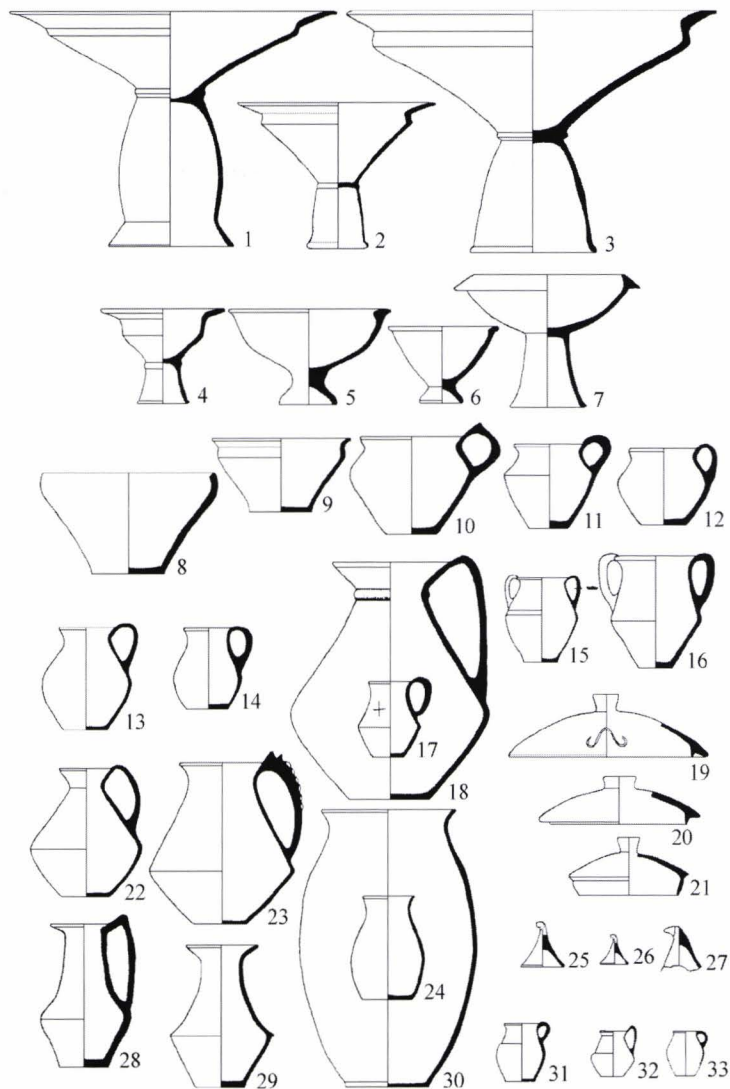

Рис. 7. Мала Копаня. Основні форми ліпного столового посуду (підгрупа Б).).
 Des. 7. Mala Kopanya. Formele principale a veselei ceramice de masă (Subgrupa B).

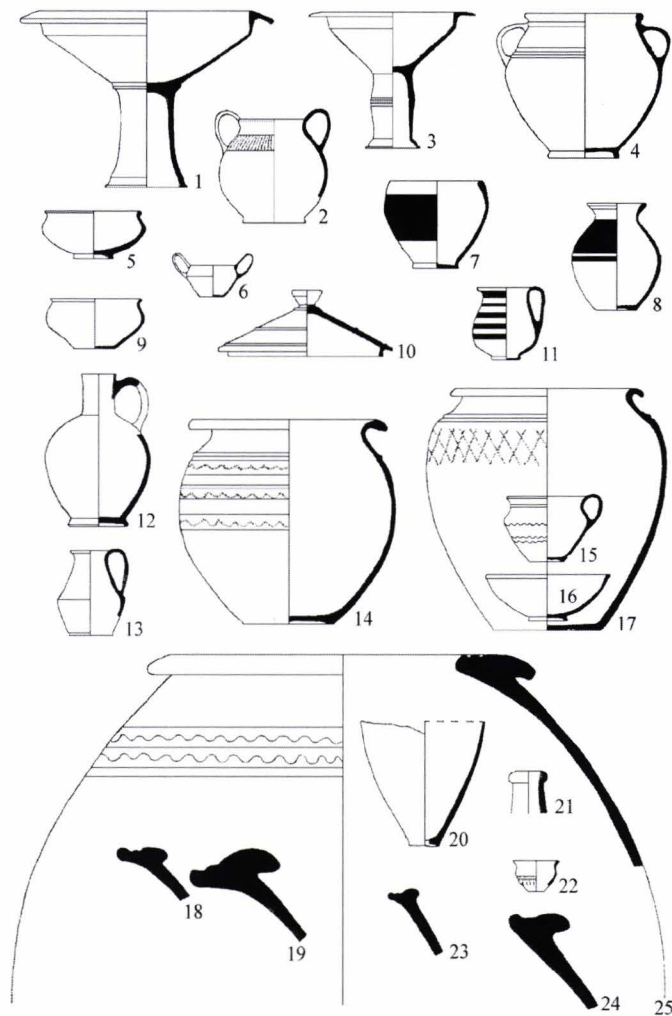

Рис. 8. Мала Копаня. Кружалыйный посуд. 1-6,9-10,12-13 – подгруппа А: 7-8,11 – подгруппа Б: 14-17 – подгруппа В; 18-19,23-25 – подгруппа Г; 20-21 – амфоры; 22 – delian.).

Des. 8. Mala Kopanya. Vase de băut. 1-6,9-10,12-13 Subgrupa A: 7-8,11 – Subgrupa B: 18-19,23-25 – Subgrupa G: 20-21 –amfore; 22 – cupă deliană.

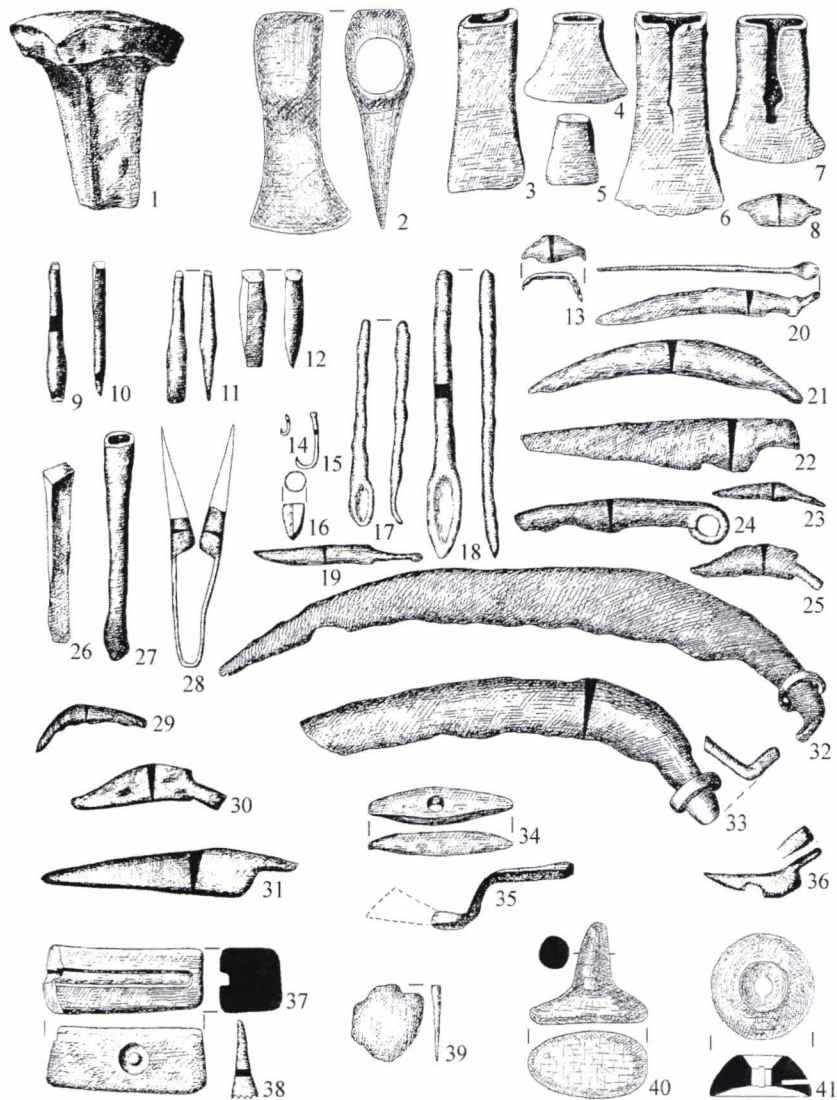

Рис. 9. Мала Копаня. Знряддя праці.

Des. 9. Mala Kopanya. Unelte

Рис. 10. Мала Копаня. Прикраси та приналежності одягу.
Des. 10. Mala Kopanya. Bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte.

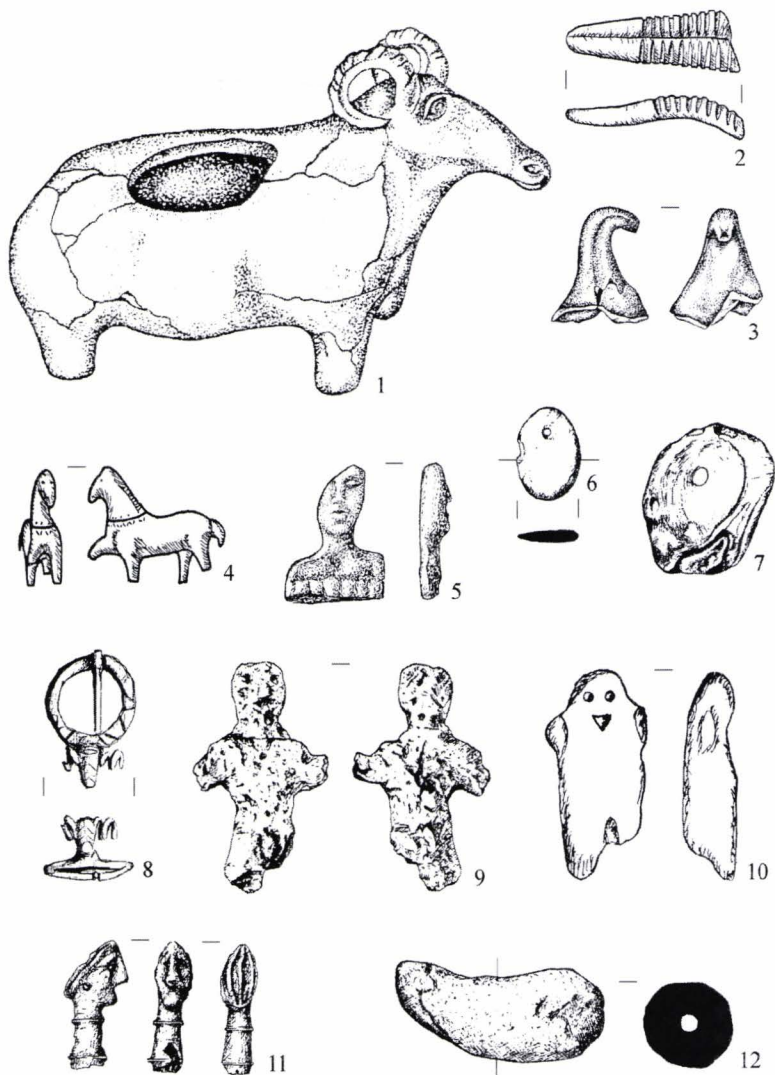

Рис. 11. Мала Копаня. Предмети культу та пластики.

Des. 11. Mala Kopanya. Obiecte de cult.

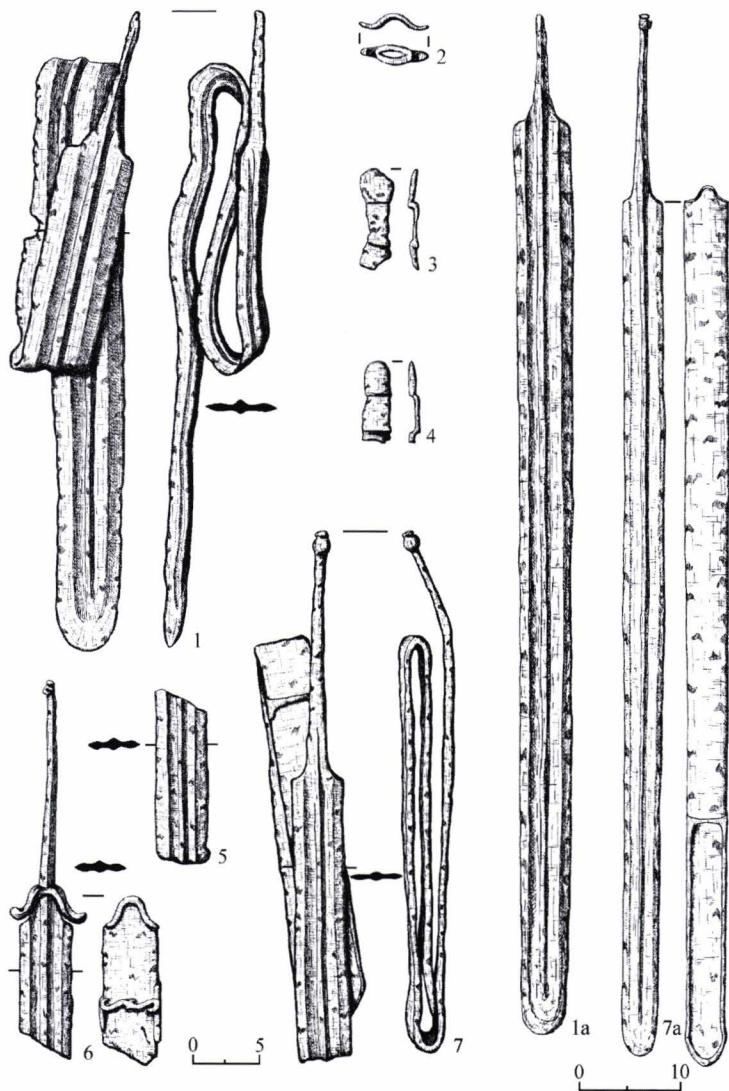

Рис. 12. Мала Копаня (ур.Челлениця). Мечі кельтського типу.

Des. 12. Mala Kopanya (Chellenyța). Spade de tip celtic.

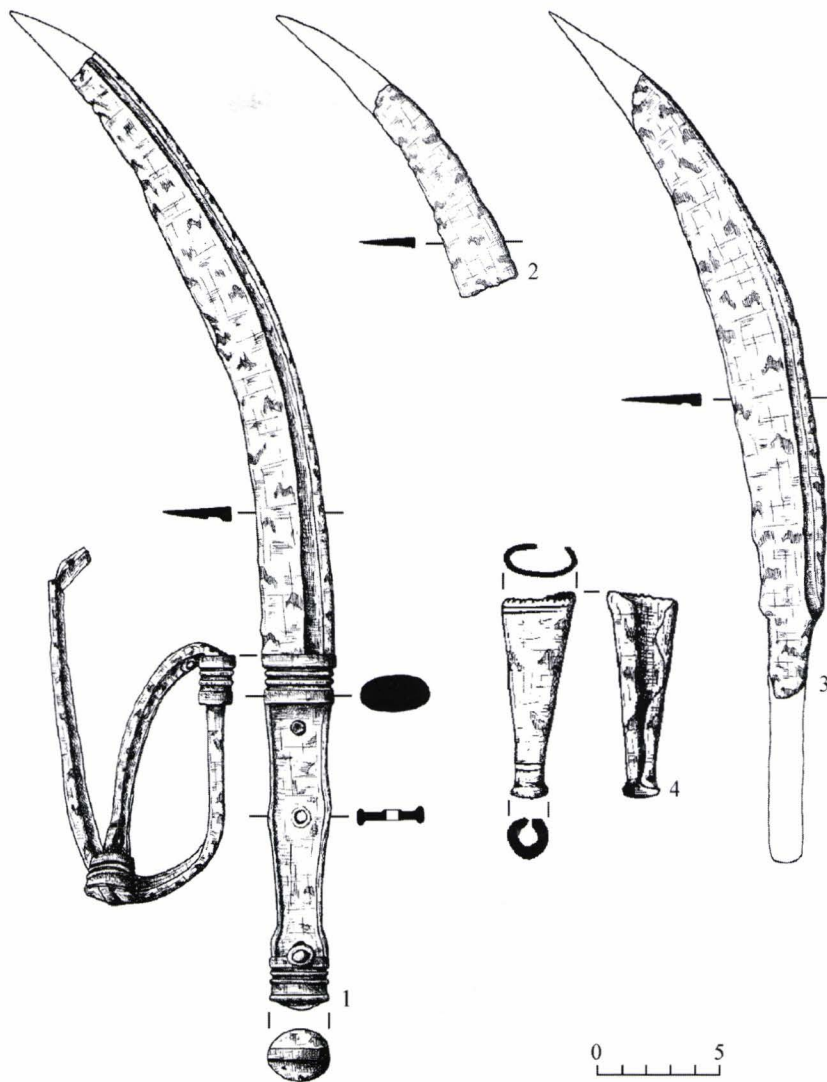

Рис. 13. Мала Копаня (ур.Челлениця). Дакійські сіки (falx).

Des. 13. Mala Kopanya (Chellenyța). Falx-uri dacice.

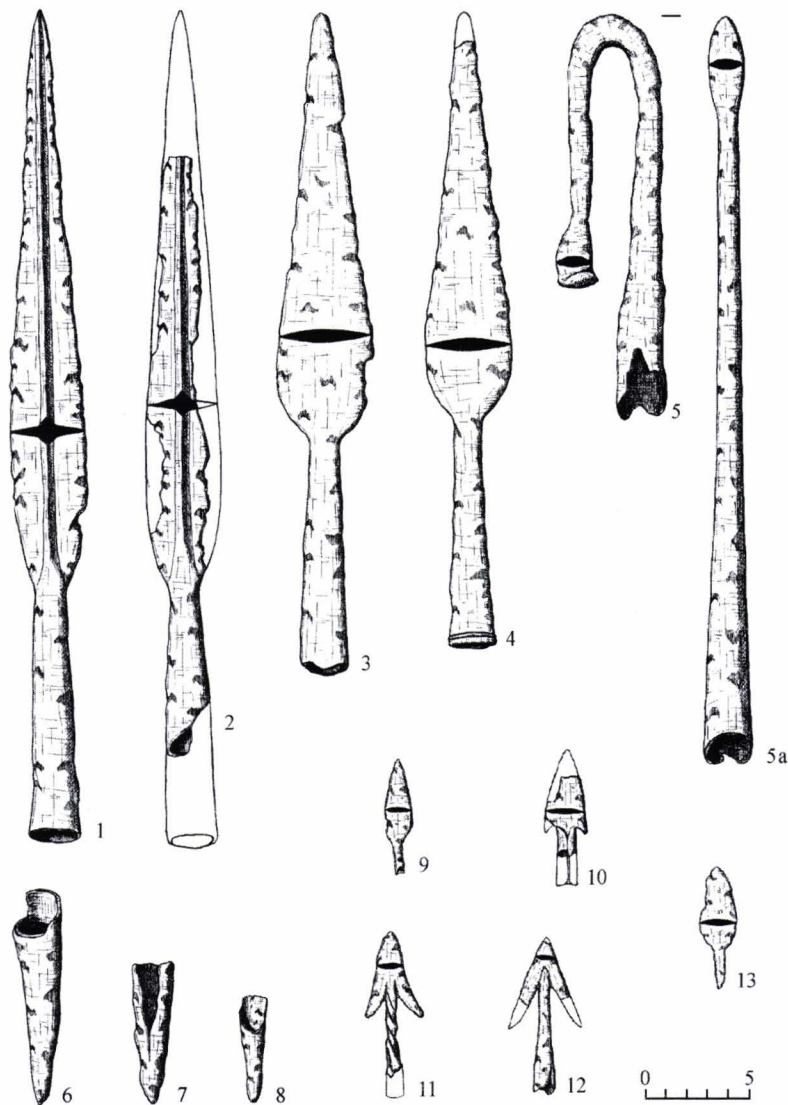

Рис. 14. Мала Копаня (ур. Челлениця). Наконечники списів та стріл.

Des. 14. Mala Kopanya (Chellenyța). Vârfuri de lănci și săgeți.

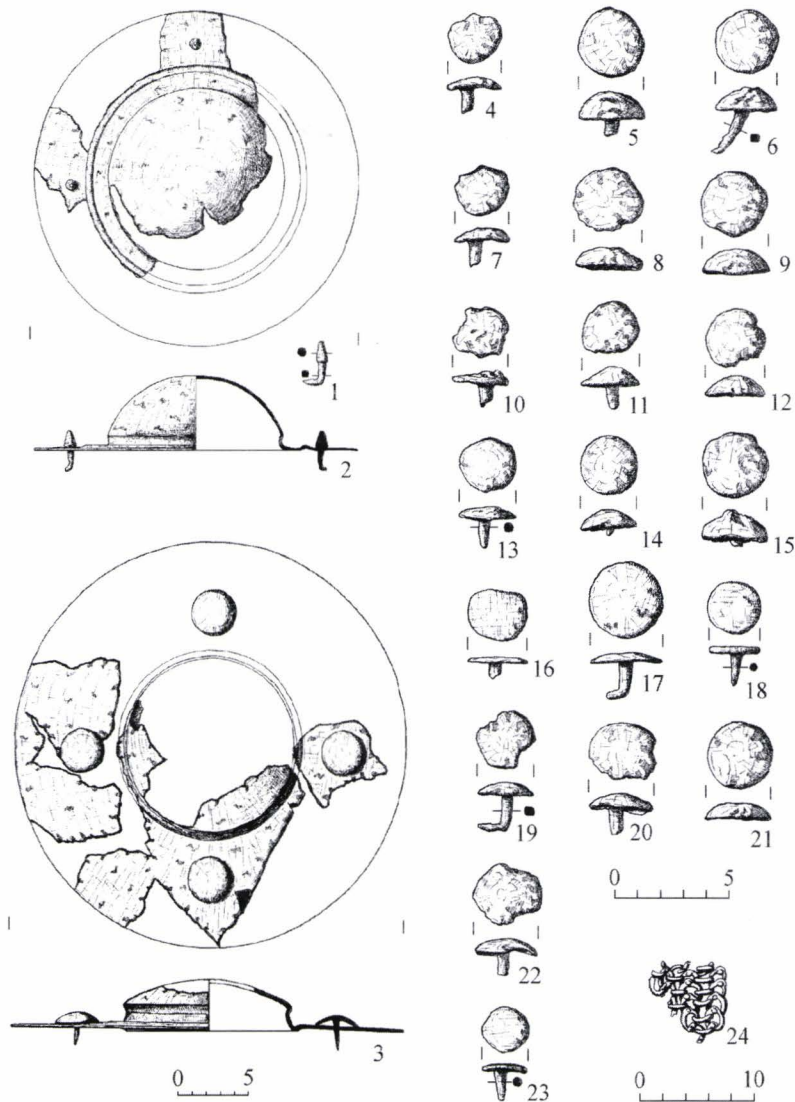

Рис.15. Мала Копаня (ур.Челлениця). Умбони, їх деталі та фрагмент кольчуги.
 Des. 15. Mala Kopanya (Chellenița). Umbouri, detaliile acestora și fragment de zale.

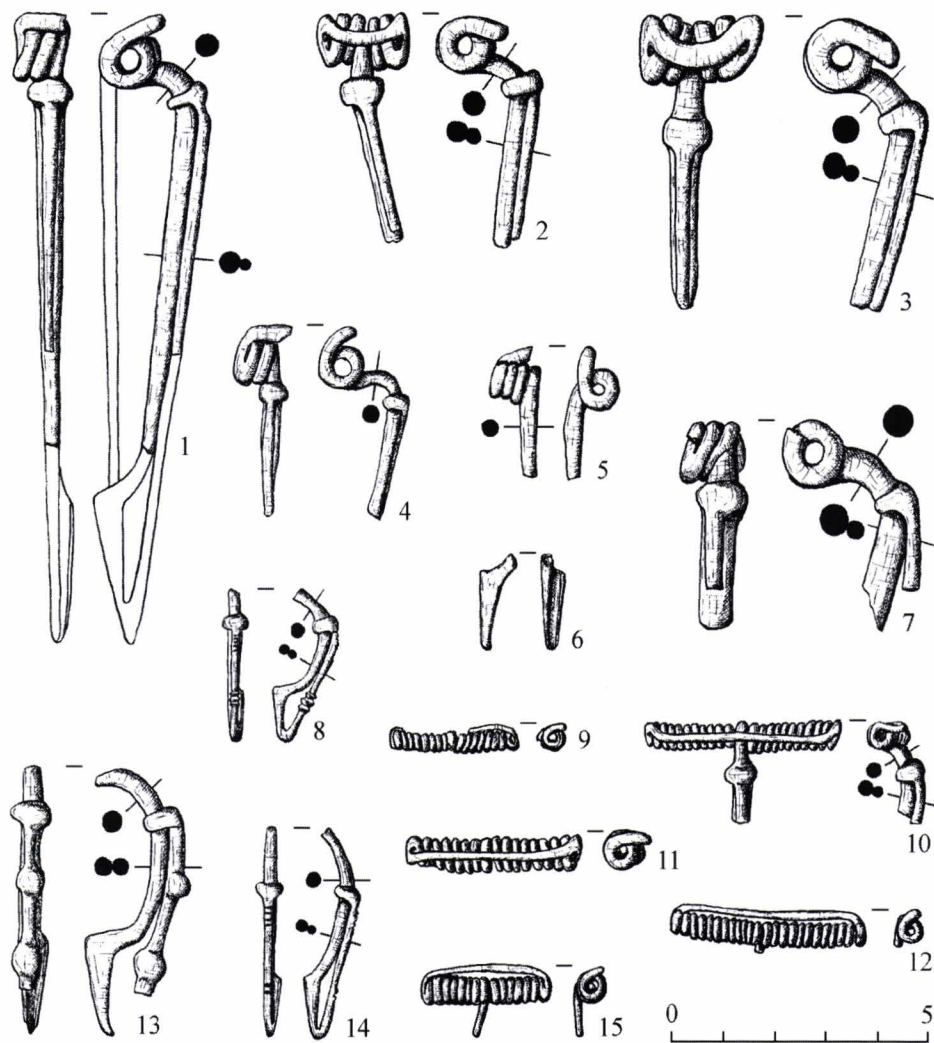

Рис. 16. Мала Копаня (ур.Челлениця). Фібули.

Des. 16. Mala Kopanya (Chellenyța). Fibule.

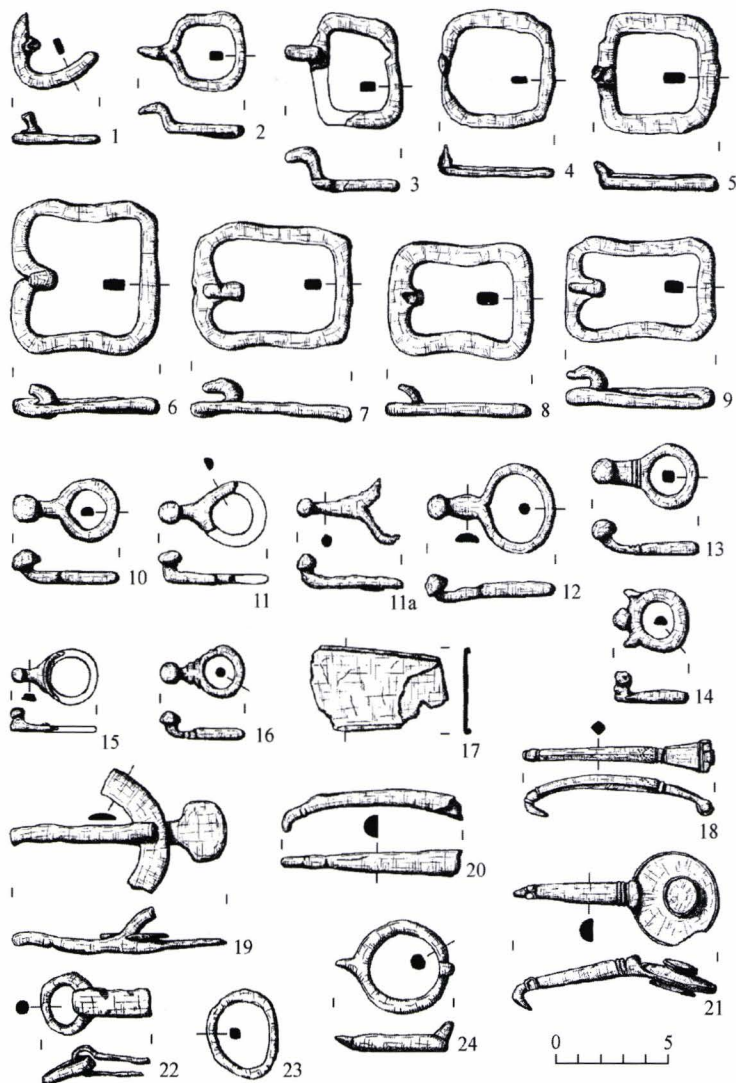

Рис. 17. Мала Копаня (ур.Челлениця). Пряжки.
Des. 17. Mala Copănești (Chellenyța). Cataramă.

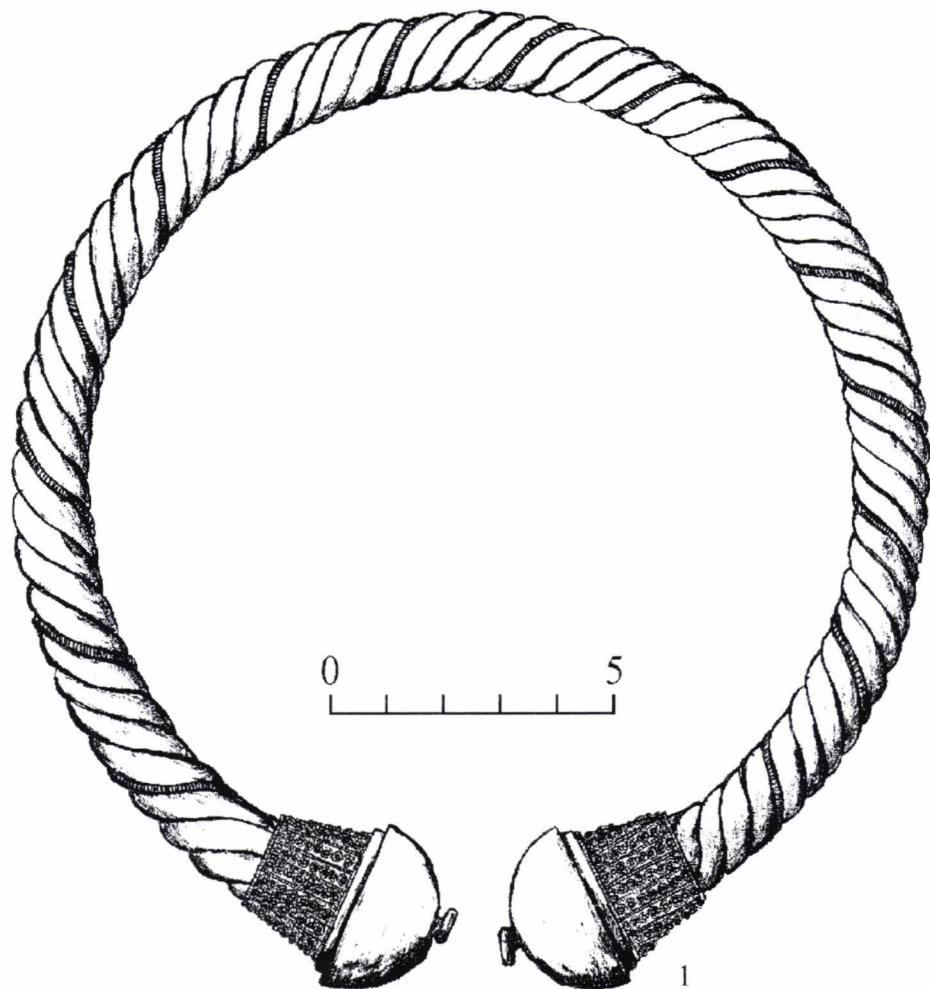

Рис. 18. Мала Копаня (ур.Челлениця). Реконструкція торквеса.
Des. 18. Mala Kopanya (Chellenyța). Reconstituire torques.

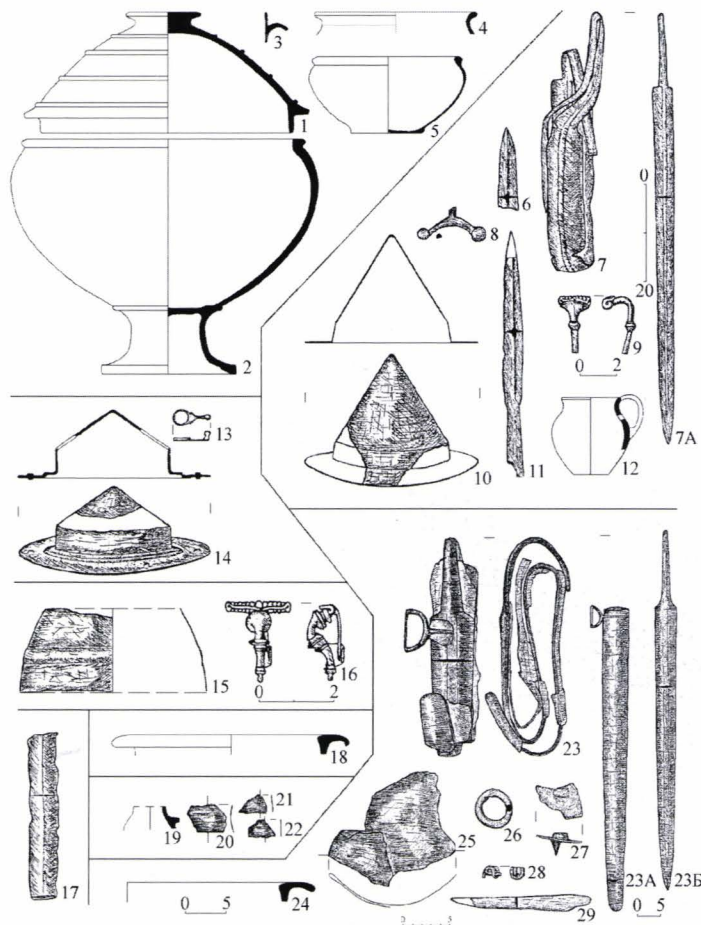

Рис. 19. Мала Копаня (ур.Середній Грунок). Інвентар поховань. 1-5 – поховання 5: 6-12 – поховання 2: 13-14 – поховання 3: 15-16 – поховання 4: 17 – підйомний матеріал (уламок меча): 18 – поховання 8: 19-22 – поховання 7: 23-29 – поховання 6.

Des. 19. Mala Kopanya (Serednii Grunok). Inventarul mormintelor. 1-5 – mormânt 5: 6-12 – mormânt: 213-14 – mormânt 3: 15-16 – mormânt 4: 17 – descoperire fără context (fragment de sabie): 18 – mormânt 8: 19-22 – mormânt 7: 23-29 – mormânt 6.

Фото 1. Вид на Малокопанське городище з південного-заходу.
Foto 1. Vedere asupra cetății Mala Kopanya din partea de sud-vest.

Фото 2. Жертовна посудина-баранчик, ідол. Абсида (житло №38).
 Foto 2. Vas –Berbecuț de sacrificiu, idol, absidă (locuința cu numărul 38).

Фото 3. Липні горщики підгрупи А.

Foto 3. Vase ceramice subgrupa A.

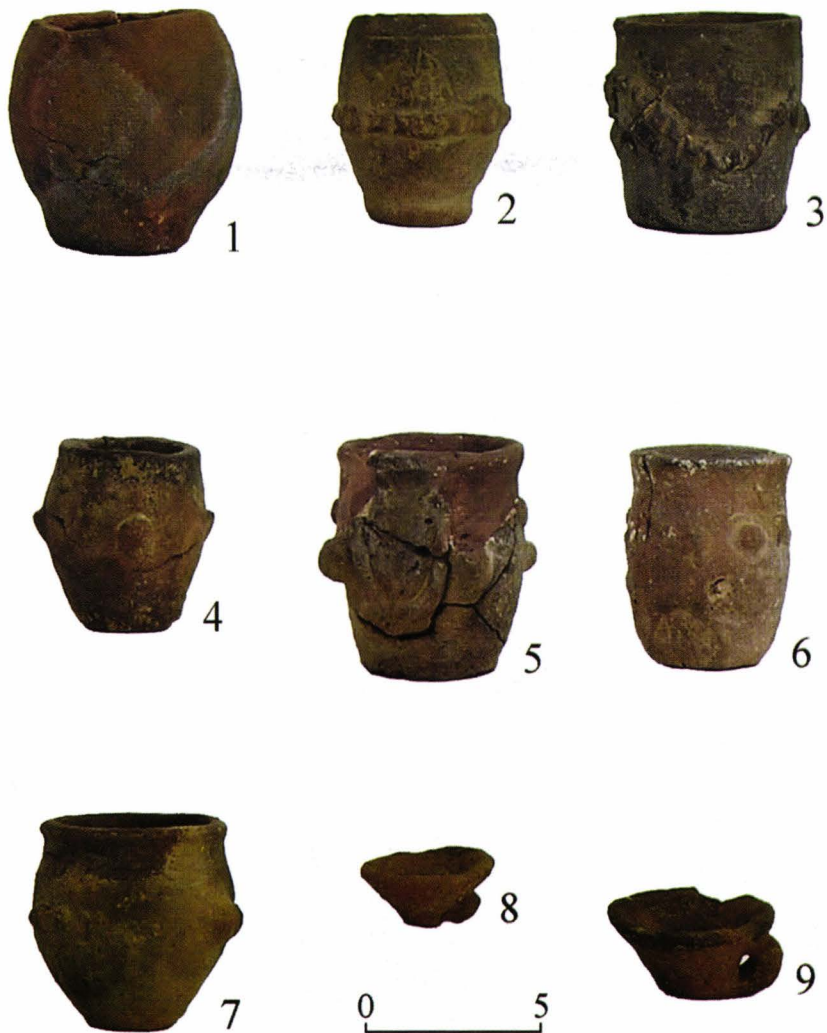

Фото 4. Мініатюрні ліпні посудини підгрупи А.

Foto 4. Vase ceramice miniaturale subgrupa A.

0 10

Фото 5. Ліпні конічні чашки з ручками підгрупи А.

Foto 5. Cupe conice de lut cu mânere subgrupa A.

Фото 6. Липний столовий посуд. Підгрупа Б. Вази для фруктів.

Foto 6. Vase ceramice de masă. Subgrupa B. Fructiere.

Фото 7. Ліпний столовий посуд. Підгрупа Б. Черпаки, кришки, дуршлаг.

Foto 7. Vase ceramice de masă. Subgrupa B. Găleți, capace, strecurători.

Фото 8. Ліпний столовий посуд. Підгрупа Б. Глечики.

Foto 8. Vase ceramice de masă. Subgrupa B. Ulcioare.

Фото 9. Гончарний сіроглиняний посуд підгрупи А.

Foto 9. Vase ceramice pentru băut. Subgrupa A.

Фото 10. Гончарний розписний посуд підгрупи Б.

Foto 10. Vase ceramic pictate subgrupa B.

Фото 11. Ковальський інструментарій.

Foto 11. Unelte de fierărie.

Фото 12. Знряддя праці (коса, серпи, сокира, молоток каменотеса).

Foto 12. Unelte (coase, seceri, topoare, ciocan de zdrobit piatra).

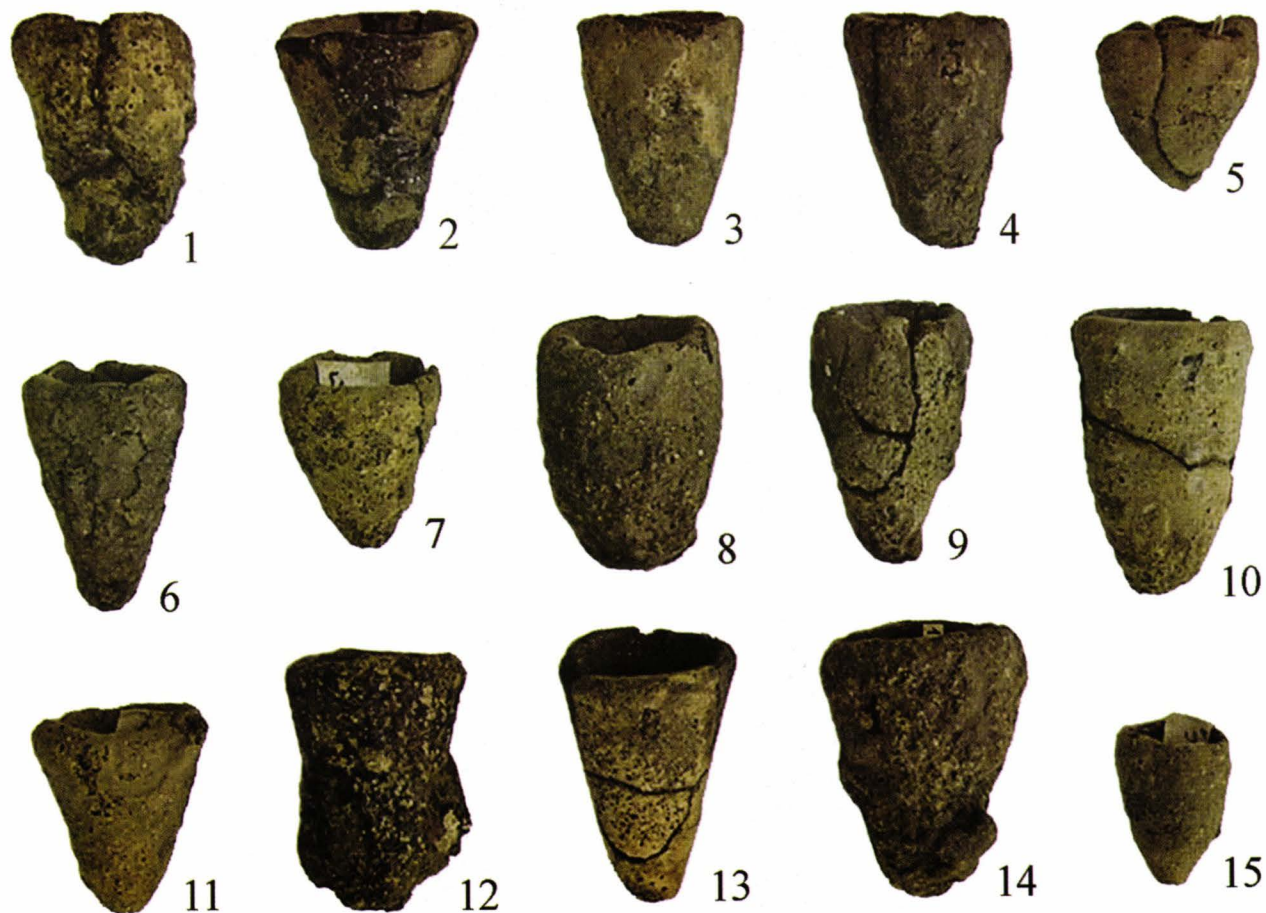

Фото 13. Тиглі.
Foto 13. Creuzete.

Фото 14. Знарядя деревообробки.

Foto 14. Unelte pentru prelucrarea lemnului.

Фото 15. Ручний ротаційний млин.

Foto 15. Râşnițe.

Фото 16. Прясла.

Foto 16. Fusaiole.

Фото 17. Знряддя чинбаря.

Foto 17. Instrumente pentru prelucrarea pielei.

Фото 18. Прикраси та предмети одягу.
Foto 18. Bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte.

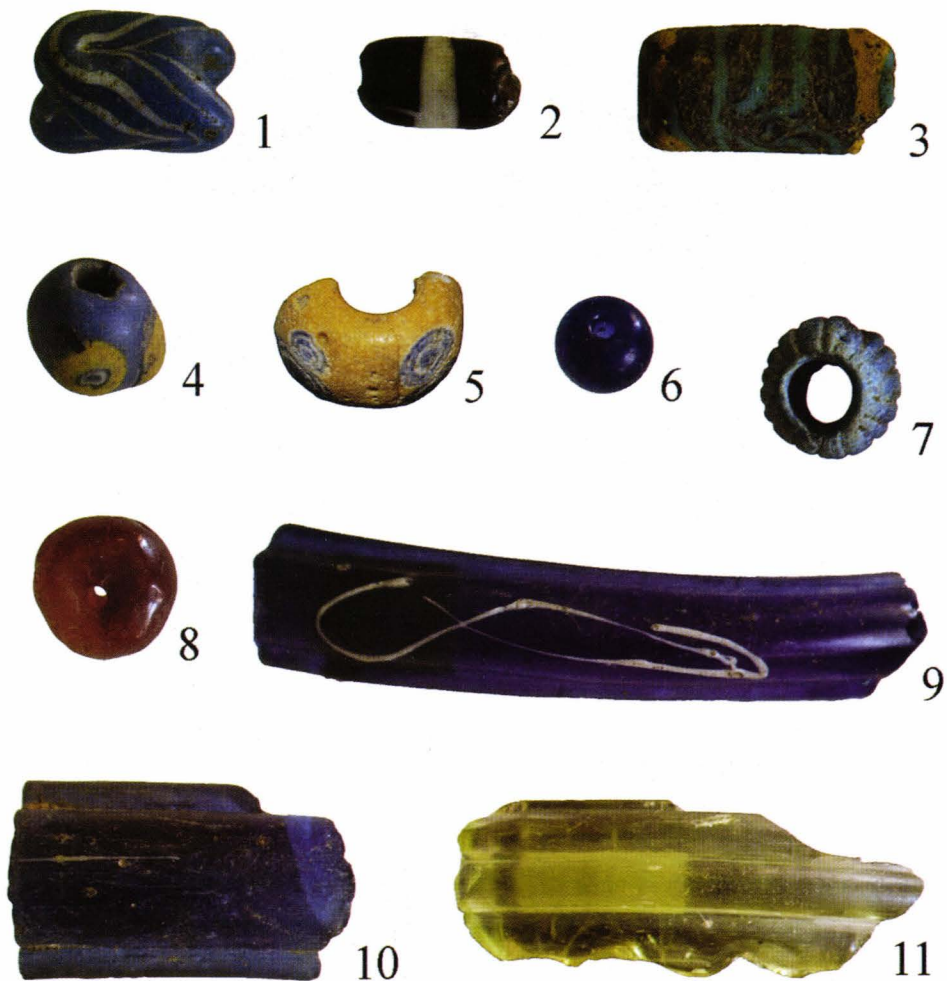

Фото 19. Вироби зі скла (намистини, браслети).

Foto 19. Obiecte din sticlă (coliere, brățări).

Фото 20. Фібула типу Словенске Правно. I ст. до н.е.

Foto 20. Fibulă de tip Slovenske Pravno. Sec. I. î.e.n.

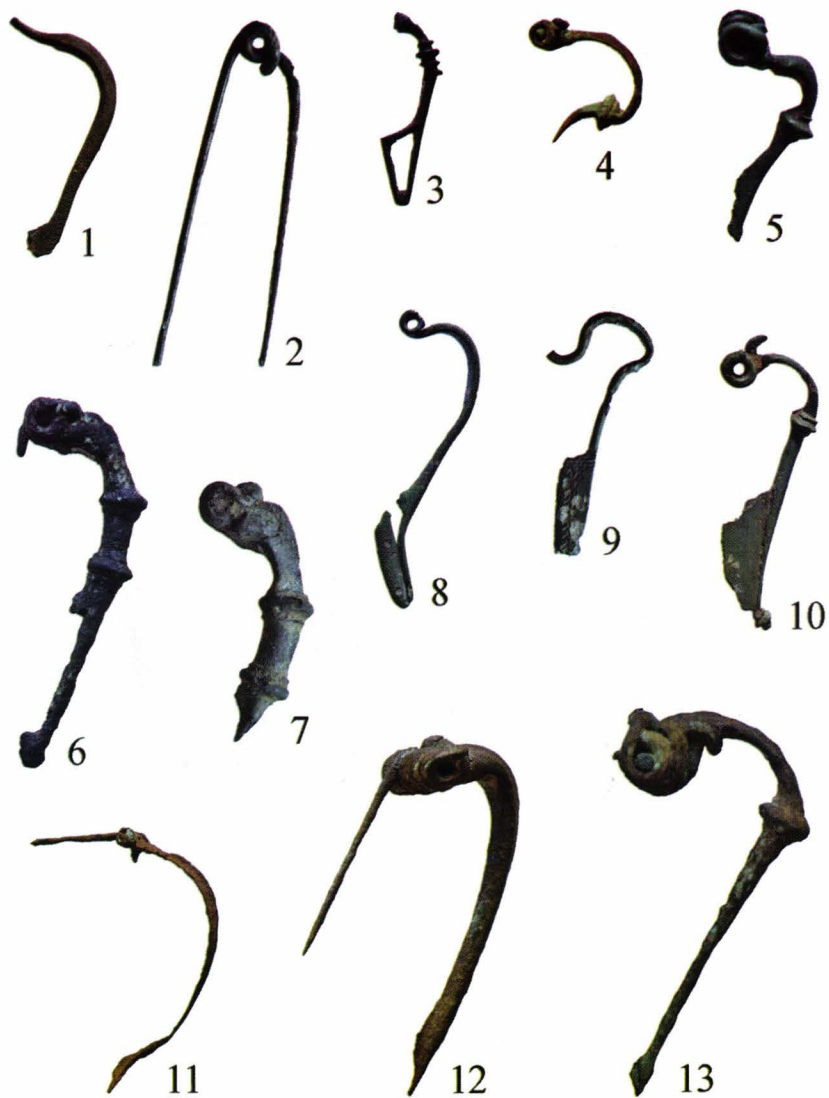

Фото 21. Фібули.

Foto 21. Fibule.

Фото 22. Фібула-напівфабрикат. Бронза.

Foto 22. Fibulă semifabricat. Bronz.

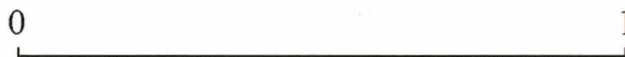

Фото 23. Мозаїчна плакетка другої пол. I ст. до н.е.
Foto 23. Placheta mozaic din a doua jumătate a sec. I î.e.n.

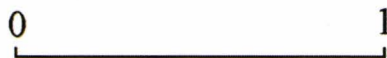

Фото 24. Пронизка з гірського кришталя.

Foto 24. Colier din cristal de munte.

Фото 25. Предмети пластики та культу.

Foto 25. Obiecte plastice și de cult.

1

2

3

4

Фото 26. Монети кельто-дакійського карбування.

Foto 26. Monede celto-dacice.

Фото 27. Монети грецького та римського карбування.

Foto 27. Monede grecești și romane.

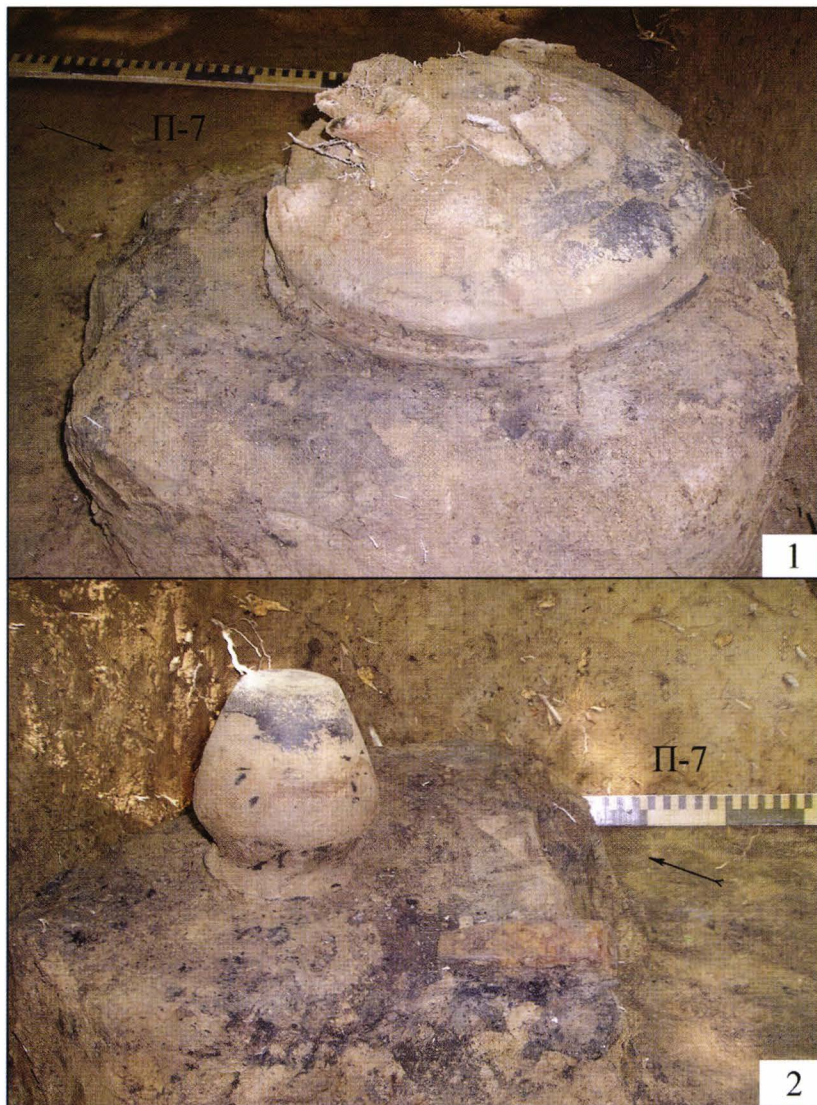

Фото 28. Мала Копаня (ур.Челлениця). Поховання 7.

Foto 28. Mala Koranyia. Mormântul 7.

Фото 29. Мала Копаня (ур.Челлениця). Мечі кельтського типу.

Foto 29. Mala Kopanya (Chellenyța). Spade de tip celtic.

Фото 30. Мала Копаня (ур.Челлениця). Дакійські сіки (falx).

Foto 30. Măla Copană (Chelleyța). Falx-uri dacice

Фото 31. Мала Копаня (ур.Челлениця). Наконечники списів і дротика, втоки.

Foto 31. Mala Kopanya (Chellenyța). Vârfuri de lănci și sulite.

Фото 32. Мала Копаня (ур.Челлениця). Наконечники стріл.

Foto 32. Mala Kopanya (Chellenyța). Vârfuri de săgeți

Фото 33. Мала Копаня (ур.Челлениця). Бойова сокира.
Foto 33. Mala Kopanya (Chellenyța). Topor de luptă.

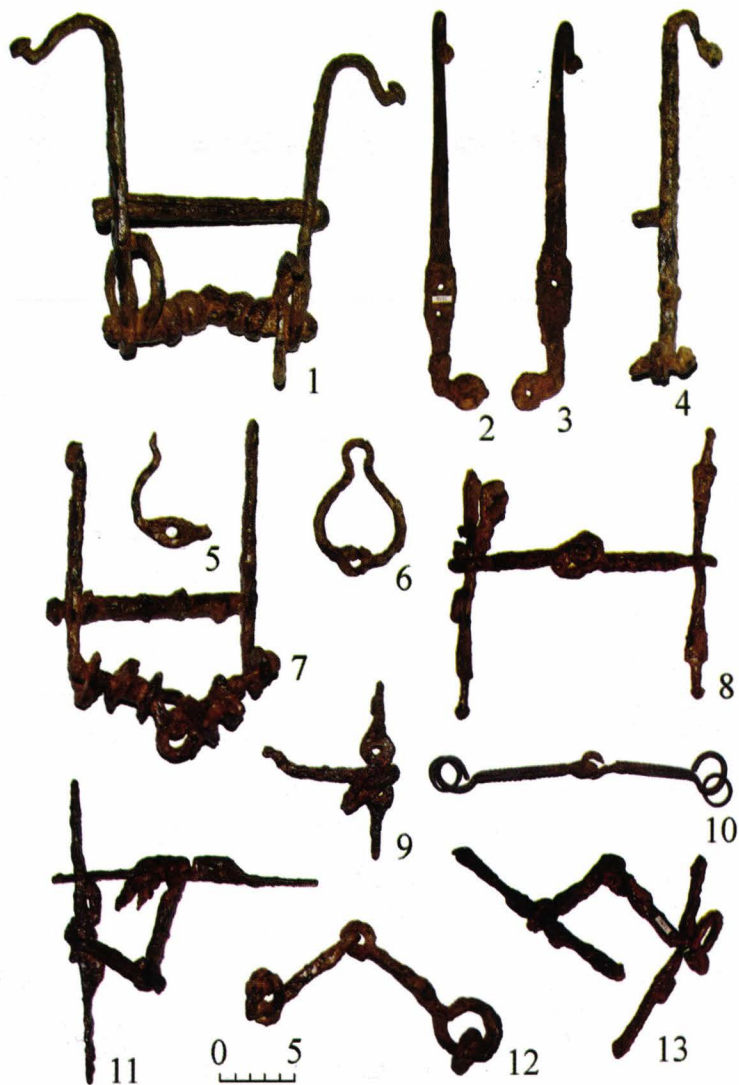

Фото 34. Мала Копаня (ур.Челлениця). Вудила.

Foto 34. Măla Kopya (Chellenyța). Zăbale.

Фото 35. Мала Копаня (ур.Челлениця). Шпори.

Foto 35. Mala Kopanya (Chellenyța). Pintenii.

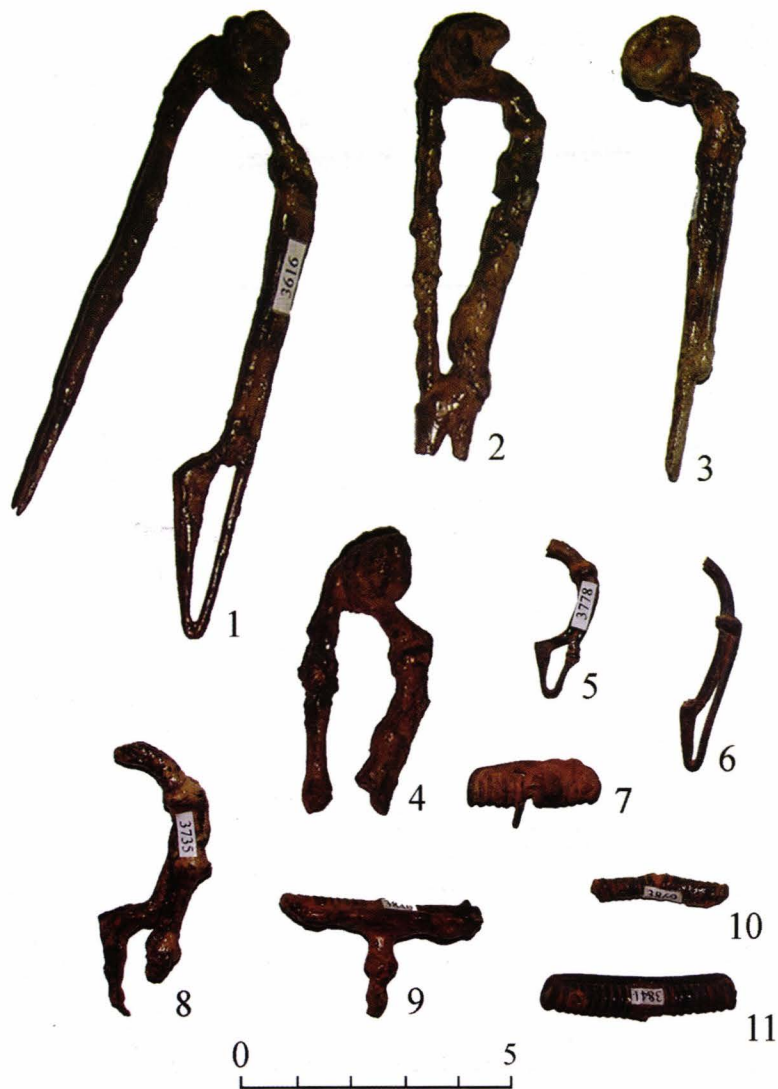

Фото 36. Мала Копаня (ур.Челлениця). Фібули. Залізо.

Foto 36. Mala Kopanya (Chellenyța). Fibule. Fier.

Фото 37. Мала Копаня (ур.Челлениця). Прикраси та предмети одягу.
 Foto 37. Mala Kopanya (Chellenyța). Bijuterii și accesorii de îmbrăcăminte

Фото 38. Мала Копаня (ур.Челлениця). Поясна пряжка з зооморфними зображеннями.

Foto 38. Mala Kopanya (Chelleyța). Cataramă de curea cu imagini zoomorfe

Фото 39. Мала Копаня (ур.Челлениця). Пряжка з рослинним декором.

Foto 39. Mala Kopanya (Chelleyța). Cataramă cu decor vegetal

Фото 40. Мала Копаня (ур.Челлениця). Уламки торквеса (1-9), обкладка браслету (10), підвіска-відерце (11). Золото.

Foto 40. Мала Копаня (ур.Челлениця). Уламки торквеса (1-9), обкладка браслету (10), підвіска-відерце (11). Золото. Mala Kopanya (Chelnytsia). Fragmente de torques (1-9), ornament de brățară (10), pandativ găletuță (11)

0 1

Фото 41. Мала Копаня (ур.Середній Грунок). Поховання 4. Фібула. Срібло.

Foto 41. Mala Kopanya (Serednii Grunok). Mormântul 4. Fibulă. Argint.

Фото 42. Мала Копаня (ур.Середній Грунок). Поховання 5. Червонолакована урна з кришкою.

Foto 42. Mala Kopya (Serednii Grunok). Mormântul 5. Urnă cu angobă roșie cu capac

